

KISEBBSÉGI SZEMLE

VII. ÉVFOLYAM, 2022. 3. SZÁM

SZERKESZTŐK

FERENC VIKTÓRIA, GAZSÓ DÁNIEL, KÁNTOR ZOLTÁN, RÁKÓCZI KRISZTIÁN

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

ABLONCZY BALÁZS, FERENC VIKTÓRIA, GAZSÓ DÁNIEL, KÁNTOR ZOLTÁN,
SZANYI-F. ELEONÓRA, TÁTRAI PATRIK, TORÓ TIBOR, VÍZI BALÁZS

Kiadó: *Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.*

1016 Budapest, Gellérthegy u. 30–32.

Internetcím: www.bgazrt.hu

Felelős kiadó: *Erdélyi Rudolf Zalán*

Tel.: +36 1 795 2012

E-mail: vezerigazgato@bgazrt.hu

Szerkesztőség: *Nemzetpolitikai Kutatóintézet*

1016 Budapest, Gellérthegy u. 30–32.

Internetcím: www.npki.hu

Felelős szerkesztő: *Kántor Zoltán*

Szerkesztőségi titkár: *György Kata*

Tel.: +36 1 795 4614

E-mail: katalin.gyorgy@bgazrt.hu

Nyelvi lektor: *Fülöp Éva*

Borítóterv: *Kőfaragó Anna*

A borítón megjelenített fénykép forrása:

Art and Picture Collection, The New York Public Library. „Hungarian Design.”

The New York Public Library Digital Collections. 1911.

<http://digitalcollections.nypl.org/items/510d47e1-0219-a3d9-e040-e00a18064a99>

Nyomás és kötés: *Kapitális Nyomdaipari Kft.*

4002 Debrecen, Balmazújvárosi út 14.

A Kisebbségi Szemle egy szaklektorált (peer-reviewed) folyóirat

MTA értékelés: A

HU ISSN 2498-8049

TARTALOM

ÉRDEKKÉPVISELET

- SZABÓ TAMÁS: AZ ETNIKAI PÁRTOK KÜLPOLITIKAI
ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSE (I): ELMÉLETI KERET 7

MIGRÁCIÓ

- GENDA ÁGNES-BERNADETTE: A SZATMÁR MEGYEI FIATALOK
MIGRÁCIÓS MINTÁZATA 23
- KOVÁCH DONÁT: „ÉN HISZEM ABBAN, HOGY NEKÜNK ITT VAN DOLGUNK” –
HELYBEN MARADÓ KÁRPÁTALJAI MAGYAROK MIGRÁCIÓS DÖNTÉSHOZATALA
A HÁBORÚ ELŐTT ÉS UTÁN 53

VÁLASZTÁSOK SZERBIÁBAN

- MOLNÁR CSONGOR: ELHÚZÓDÓ VÁLASZTÁSOK: KÖZTÁRSASÁGI ELNÖKI
ÉS ELŐREHOZOTT PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK SZERBIÁBAN 77

RECENZÍÓK

- FEJES ILDIKÓ: HOGYAN VÁLT ROMÁNIA EURÓPA
EGYIK LEGVALLÁSOSABB ORSZÁGÁVÁ? 99

*KISS DÉNES: „NEKÜNK CSAK EZ VAN” VALLÁS ÉS EGYHÁZAK A RENDSZERVÁLTÁS UTÁNI
ERDÉLYBEN. NEMZETI KISEBBSÉGGUTATÓ INTÉZET – EXIT KIADÓ: KOLOZSVÁR, 2020.*

- FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF: FORRÁS ÉS EMLÉKIRAT: TANÚVALLOMÁS
A MAGUNK ÍTÉLŐSZÉKE ELŐTT 103

*MARKÓ ATTILA: AZ EGYHÁZI INGATLAN-VISSZASZOLGÁLTATÁS GYAKORLATA ROMÁNIÁBAN
1997–2016. FORUM IURIS KÖNYVKIADÓ: KOLOZSVÁR, 2021.*

BÍRÓ BERNADETT: AZ EGYSÉGES UKRAJNAI OKTATÁSI TESZTELÉSI RENDSZERRŐL	109
---	-----

*OROSZ ILDIKÓ – PALLAY KATALIN: A KÁRPÁTALJAI OKTATÁS HELYZETE A 2019-ES KÜLSŐ
FÜGGETLEN ÉRETTSÉGI EREDMÉNYEINEK TÜKRÉBEN. II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI
MAGYAR FŐISKOLA – „RIK-U” KFT.: BEREKSZÁSZ–UNGVÁR, 2021.*

RESUME	113
--------	-----

SZÁMUNK SZERZŐI	117
-----------------	-----

SZABÓ TAMÁS

AZ ETNIKAI PÁRTOK KÜLPOLITIKAI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSE (1): ELMÉLETI KERET¹

A kisebbségi közösségek politikai képviseletét ellátó etnikai pártok két szinten léphetnek fel közösségük védelme érdekében. Míg a többség képviselőivel folytatott folyamatos együttműködés és eseti alkuk megkötése a kormányzati részvétel lehetőségét, az ezzel együtt járó hivatali (döntéshozói) pozíciókat és a források elosztásába való jelentősebb beleszólást eredményezheti, addig a külkapcsolatok folyamatos építése, a külügyi érdekérvényesítés kivételes esetekben vezethet olyan sikerre, amelynek során a kisebbségi problémákat a nemzetközi és európai politika napirendjére lehet tűzni, elősegítve ezáltal a többség–kisebbség viszonyában fennálló konfliktusok rendezését, a hatalommegosztás valamely formájának intézményesítését, illetve rábírní a többségi elitet a kisebbségi közösségek megmaradását támogató jogszabályok elfogadtatására.

A kelet-közép-európai államok rendszerváltását követően a térség államaiban megalakuló kisebbségi politikai szervezetek stratégiáiban a bel- és külpolitikai érdekérvényesítés is megjelent, azonban e mozgástérnek hamar megmutatkoztak a korlátai is: egyfelől a belpolitika szintjén az egyes államok kisebbségekkel szembeni politikájában, másfelől a nemzetközi szinten, ahol az európai intézmények és a nyugati államok elsősorban a konfliktusok megelőzésében, illetve a biztonság és a béke fenntartásában voltak érdekelték. Annak ellenére, hogy a '90-es években a kisebbségi kérdés jelentős mértékben nemzetköziesedett és kiszélesedett azoknak a fórumoknak a köre, ahol a kisebbségi problémákat tematizálni lehetett, megállapítható, hogy a kisebbségi közösségek előzetes elvárásai az EU-s tagságot követően is csak részben teljesülhettek. A belpolitika szintjén ezzel szemben – a nyugat hallgatólágos támogatásával – felértékelődtek azok a törekvések, amelyek célul tűzték ki a többség–kisebbség közötti formális és informális együttműködés megteremtését,² aminek eredményeként térségünkben az etnikai pártok – így a bulgáriai törökök (Mozgalom a Jogokért és Szabadságért),

1 A tanulmány megírásának időszaka alatt a szerző a Magyar Tudományos Akadémia Domus Hungarica ösztöndíjában részesült.

2 A Lundi ajánlásokban foglaltak is egyértelműen támogatják a nemzeti kisebbségek kormányzati részvételét. *Lundi Ajánlások a nemzeti kisebbségek hatékony részvételéről a közéletben*. Értelmező Jegyzék. Nemzeti Kisebbségi Főbiztos Hivatala, EBESZ, 1999.

a romániai és szlovákiai magyarok – Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) és Magyar Koalíció Pártja (MKP) – politikai szervezeteik révén számos alkalommal kerültek kormányzati pozícióba, és befolyásolták a politikai rendszer demokratizálódását, a kisebbségeket is érintő jogszabályok elfogadását, valamint a kormányzati források elosztását.³

Mivel azonban a többség–kisebbség között fennálló aszimmetrikus hatalmi viszonyok – a végrehajtó hatalomból való részesedés ellenére – nem teremthették meg hosszabb távon a hatalommegosztás valamely formájának intézményesülését, a kormányzati időszakot követően, ellenzéki szereplőként jelentősen beszűkülnek az érdekérvényesítési lehetőségek. Következésképpen, a nemzetállami kereteken túllépve nemzetközi szinten előtérbe kerülnek olyan alternatív érdekképviseleti stratégiák, amelyek a kormányzati részvételhez képest szerényebb eredményekkel ugyan, de lehetőséget biztosítanak a kisebbségi problémák megfogalmazására és a sérelmek napirenden tartására.

Jelen tanulmány az etnikai pártok külpolitikáját, a külügyi érdekérvényesítés dinamikáját kívánja értelmezni és az RMDSZ példáján keresztül arra vállalkozik, hogy elemezze a szövetség három évtizedes külpolitikai tevékenységét, a külügyi kapcsolatépítés szövevényes folyamatát, valamint a jelentősebb külügyi fellépések eredményeit. Az RMDSZ érdekérvényesítéséből jól kirajzolódik a kormányzati részvételt, illetve a külpolitikai képviseletet előtérbe helyező stratégiák váltakozása, valamint megmutatkoznak azon fordulópontok is, amelyet alapvetően a szövetségnek a román politikai mezőben elfoglalt pozíciója és a román pártokkal folytatott koalícióépítés lehetősége határozott meg. Míg tehát az RMDSZ 1996-os kormányra lépése, a külügyi érdekérvényesítés meghatározó korszakát zárta le és megnyitotta a kormányzati részvétel időszakát,⁴ addig a 2012-ben bekövetkező belpolitikai események az RMDSZ ellenzékibe kerülését és fokozatos marginalizációját eredményezte a román pártrendszerben,⁵ ellenben új lehetőségeket nyitott meg a szövetség aktivizálódó külpolitikai tevékenysége előtt. Ennek látványos megjelenítése a Minority SafePack kisebbségvédelmi európai polgári kezdeményezés (MSPI) elindítása, amelyben az Európai Nemzetiségek Föderatív Uniója (FUEN) mellett az RMDSZ meghatározó szerepet vállalt.

3 Az etnikai pártok kormányzati részvételéről lásd: Bieber, Florian: Power-sharing at the Governmental Level. In: Weller, Marc – Nobbs, Katherine: *Political Participation of Minorities: A Commentary on International Standards and Practice*. Oxford University Press: Oxford – New York, 2010. 413–433.

4 Az RMDSZ 1996–2000 között a Ciorbea-, a Vasile- és Isărescu-kormány tagja, 2000–2004-es időszakban parlamenti támogatást nyújtott a Năstase-kormánynak, 2004–2008 között pedig a Tăriceanu-kormányban töltött be fontos tisztségeket. A szövetség újból kormányzati tényezővé vált a PSD–PDL nagykoalíció felbomlását követően az Emil Boc vezette kormányban, majd pedig a rövid ideig kormányzó Ungureanu-kabinetben, végül pedig 2014-ben, a több alkalommal átalakított Victor Ponta vezette kormányban.

5 A 2012 februárjában lemondott Emil Boc kormányfőt követő Ungureanu-kormány április 27-én az ellenzék által benyújtott bizalmatlansági indítvány következtében megbukott, ennek következtében az RMDSZ ellenzékibe került.

Az elemzés aktualitását két fejlemény is indokoltta: egyrészt az Európai Bizottságnak a közelmúltban közzétett döntése a kisebbségvédelmi kezdeményezés kapcsán, amelyről megállapította, hogy a benyújtott javaslatcsomag alapján nem kezdeményez új jogi aktusokat.⁶ Másrészt a 2020-as romániai parlamenti választások is jelentős belpolitikai átrendeződésekhez vezettek, amelynek eredményeként az RMDSZ tagja lett a Cîțu-, majd a Ciucă-kormány, jelentős pozíciókat szerezve a kormányzati struktúrákban. Az MSP elutasításával és a kormányzati részvétellel lezárulni látszik a külügyi érdekérvényesítés időszakának egy újabb, számos tanulsággal szolgáló fejezete.

A tanulmány két nagyobb szerkezeti egységre tagolódik. Az első részben az etnikai pártok külpolitikai tevékenységének elméleti kérdéseit vázolom,⁷ és kísérletet teszek a külpolitikai érdekérvényesítés modellezésére, bemutatva egyrészt a nemzetállamok és az etnikai pártok, másrészt az európai intézmények és transznacionális hálózatok közötti dinamikákat. A tanulmány második részében az RMDSZ külpolitikáját vizsgálom a külügyi koalícióépítés (sérelmek megjelenítése, partnerek), az érdekérvényesítés eredményei (külügyi fellépések, ügyek), valamint az érdekérvényesítésben bekövetkező stratégiák változásának szempontjából. A tanulmány megírása során a témában fellelhető szakirodalomra, sajtóanyagokra, az RMDSZ belső hírányagára (RMDSZ-tájékoztató), valamint interjúkra támaszkodtam.⁸

Elméleti szempontok az etnikai pártok külpolitikájának értelmezéséhez

Annak ellenére, hogy mind az etnikai pártokkal, mind pedig a külpolitika-elemzéssel kapcsolatos szakirodalomban találunk olyan táppontokat, amelyek hozzásegítenek az etnikai pártok külpolitikájának, külügyi tevékenységének vizsgálatához, a jelenséget nem kísérte élénk szakmai érdeklődés, amelynek strukturális és empirikus okai egyaránt kiemelhetők.

6 Az Európai Bizottság válasza a „Minority SafePack” kezdeményezésre. Sajtóközlemény, Brüsszel, 2021. január 15. Letöltés helye: <https://ec.europa.eu/>; letöltés ideje: 2021. 05. 22.

7 A dolgozatban a szakirodalomban bevett etnikai párt fogalmát használok a kisebbségi pártok, érdekvédelmi szervezetek vagy kisebbségi politikai szervezetek megnevezésére, így az RMDSZ-re is etnikai pártként tekintek, abból a megfontolásból, hogy a fogalom kellőképpen kiemeli az érdekérvényesítés jellegéből és a pártszerű működésből eredő jellemzőket, másrészt az RMDSZ eleget tesz azon „követelményeknek”, melyeket az etnikai párt meghatározásával szemben támasztanak. Ezek például a név, a kampányüzenetekben megfogalmazott célok, a választói bázis etnikai összetétele, a megszerzett szavazatok összetétele, a vezetőség összetétele. Chandra, Kanchan: „What Is an Ethnic Party?”, *Party Politics*, 2011. 17 (2). 151–169, idézi Salat Levente – Székely István Gergő: Az etnikai párt fogalma. In: Fedinec Csilla – Szarka László – Vizi Balázs (szerk.): *Etnikai pártok Kelet-Közép-Európában 1989–2014*. MTA TK Kisebbségkutató Intézet – MTA BTK Történettudományi Intézet – Gondolat Kiadó: Budapest, 2018. 25–78, itt: 67.

8 Interjú készült Markó Béla volt szövetségi elnökkel, Tökés Lászlóval, az EMNT elnökével, a szövetség tiszteletbeli elnökével (1990–2003) és Vincze Lóránt EP-képviselővel, a FUEN elnökével.

A strukturális okok egyrészt a nemzetközi rendszer és a nemzetközi kapcsolatokban máig dominánsnak tekinthető államcentrikus szemléletből eredeztethetőek, aminek értelmében a külpolitika alakítása elsősorban az államok szuverén tevékenysége és az állami szereplők külpolitikai célkitűzéseik megvalósítását legfőképpen a diplomácia eszköztárának segítségével valósítják meg, törekedvén arra, hogy egységes szereplőként érvényesítsék a nemzeti érdeket. Ebből a megközelítésből pedig az következik, hogy az államok diplomáciai tevékenységét megkerülő etnikai pártok, érdekvédelmi szervezetek nem értelmezhető entitások, abban az értelemben, hogy jelenlétük és tevékenységük kívül esik a hagyományos diplomácia és államközi kapcsolatok koordináta-rendszerén.

Másrészt megállapítható, hogy térségünkben az etnikai pártok külpolitikai tevékenysége – noha hatással volt, de – nem bizonyult döntő tényezőnek az átmeneti és demokratizálódási folyamatokban, az államközi kapcsolatok alakulásában, illetve az európai integrációban. Az etnikai pártok lehetőségeik és erőforrásaik függvényében tematizálták a nemzetközi fórumok előtt a kisebbségi közösségekkel szembeni bánásmódot, a kisebbségeket érintő jogszabályok gyakorlati alkalmazásának problémáit, valamint az etnikumközi viszonyok alakulását, anélkül, hogy e problémák a nemzetközi politika napirendjén megjelentek volna. Továbbá az európai integrációval kapcsolatos elvárások sem teljesülhettek a '90-es évektől kezdődően: az európai fórumok konfliktuskezelési gyakorlata konkrét ellenőrzési mechanizmusok és szankciók hiányában túl „puhának” bizonyult, a nyugati nyomásgyakorlás, illetve az európai fórumok beavatkozása csak esetenként vezetett a kisebbségeket érintő jogszabályi változásokhoz.⁹ Következésképpen a jogszabályalkotásban és alkalmazásban ennél meghatározóbbnak bizonyultak a többségi elit érdekei és az etnikai pártokkal megkötött alkuk.

Végül az etnikai pártok jelensége a konfliktusok kialakulásának és kezelésének kérdésével is összefüggésbe hozható, ugyanis a szakirodalom egy tekintélyes része foglalkozik az etnikai pártok mobilizációjának okaival és a mobilizáció várható következményeivel.¹⁰ E vizsgálatok elsősorban a politikai rendszer és a politikai stabilitás összetevőinek, valamint a többség–kisebbség viszonyának, tágabb értelemben véve pedig a regionális biztonság feltételeinek mélyebb megértéséhez járultak hozzá: a növekvő esettanulmányok száma és a bővülő empirikus adatok pedig a belpolitika szintjén egyre inkább kidomborították – a konfliktus lehetőségével szemben – az etnopolitikai együttműködés lehetséges módozatait.

Nem meglepő, hogy több szerző rámutatott az etnikai pártok parlamenti részvételének fontosságára, amely jelentősen csökkentheti az etnikai konfliktus kialakulásának

9 Kelley, Judith G.: *Ethnic Politics in Europe: The Power of Norms and Incentives*. Princeton University Press: Princeton – Oxford, 2004.

10 Salat – Székely, 2018. Az etnikai párt fogalma, i.m. 42–59 és 74–77.

lehetőségét;¹¹ a választásokon való megmérettetés, illetve a demokratikus részvétel eredményeként az etnikai pártok a demokrácia és a politikai rendszer támogatóivá válhattak.¹² Ezzel összefüggésben került a vizsgálatok középpontjába a választási mobilizáció, térségünkben pedig az etnikai pártoknak a pártrendszeren belül elfoglalt pozíciója, illetve választói sikeressége,¹³ ellenzéki, illetve kormánykoalíciós képessége,¹⁴ valamint koalíciós partnerként a kormányzati eredmények értékelése.¹⁵

Az etnikai pártok külpolitikai érdekérvényesítését ezzel szemben nem vizsgálták behatóbban, noha viszonylag jól ismert a Dél-Tiroli Néppárt (SVP) külügyi tevékenysége a régió autonómiájának konszolidálásában, az RMDSZ és a felvidéki magyar politikai szervezetek által benyújtott memorandumok Románia, illetve Szlovákia ET-tagfelvételét megelőzően, valamint az EBESZ Kisebbségi Főbiztosnak az etnikumközi kapcsolatok előmozdítása érdekében végzett tevékenysége térségünkben. Noha a felsorolt esetekben fontossá vált az etnikai pártok külügyi kapcsolatépítése és fellépése, e törekvések számbavételére csak néhány kísérlet történt.¹⁶

Az etnikai pártok külpolitikájának értelmezésében elsőként azon egymással összefüggő folyamatok áttekintése nyújthat táppontokat, amelyek elősegítették az etnikai pártok külügyi tevékenységét. Ebben a tekintetben az államközi viszonyrendszer, a brubakeri értelemben vett nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaállamok közötti dinamikák

11 Alionescu, Ciprian-Calin: Parliamentary Representation of Minorities in Romania. *Southeast European Politics*, 2004. 5 (1). 60–75; Alonso, Sonia – Ruiz-Rufino, Rubén: Political Representation and Ethnic Conflict in New Democracies. *European Journal of Political Research*, 2007. 46 (2). 237–67.

12 Ishiyama, John – Breuning, Marijke: What's in a Name? Ethnic Party Identity and Democratic Development in Post-Communist Politics. *Party Politics*, 2011. 17 (2). 2293–2341.; Stroschein, Sherrill: *Ethnic Struggle, Coexistence, and Democratization in Eastern Europe*. Cambridge University Press: Cambridge – New York, 2012.; Birnir, Johanna Kristin: *Ethnicity and Electoral Politics*. Cambridge University Press: Cambridge – New York, 2007.

13 Bernauer, Julian – Bochsler, Daniel: Electoral Entry and Success of Ethnic Minority Parties in Central and Eastern Europe: A Hierarchical Selection Model. *Electoral Studies*, 2011. 30 (4). 738–755.; Ishiyama, John – Stewart, Brandon: Organization and the Structure of Opportunities: Understanding the Success of Ethnic Parties in Postcommunist Europe. *Party Politics*, 2019. 27 (1). 69–80.

14 Gherghina, Sergiu – Jigla, George: Playing Their Cards Right: Ethnic Parties and Government Coalitions in Postcommunist Europe. *Nationalism and Ethnic Politics*, 2016. 22 (2). 220–240.

15 Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996–2000. *Regio*, 2000. 11 (4). 150–186.

16 A szakirodalomban főként a Főbiztos tevékenysége kapott kiemelt figyelmet. Lásd pl. Zellner, Wolfgang: *On the Effectiveness of the OSCE Minority Regime. Comparative Case Studies on Implementation of the Recommendations of the High Commissioner on National Minorities of the OSCE, Hamburg*, 1999. A kutatás módszertanában Zellner nem tesz említést az európai fórumok, így az EBESZ Főbiztosának és az egyes államokban élő nemzeti kisebbségek és politikai szervezeteik viszonyrendszeréről, annak elenére, hogy a hivatalos találkozók és levélváltások következtében szerves kapcsolat alakult ki a felek között, amelynek keretében a kisebbségi szervezetek képviselői részletesen beszámoltak sérelmeikről és igényeikről.

bizonyultak meghatározónak. Az anyaállamoknak a határain túl élő közösségek iránt viselt felelősség- és szerepvállalása, amely a kulturális kapcsolatok ápolásától a jogi viszony kialakítása közötti széles tartományokban értelmezhető,¹⁷ térségünkben sok esetben befolyásolta a külügyi képviselet lehetőségeit. Az anyaállamok esetenként szakmai, anyagi vagy más jellegű (akár diplomáciai) támogatást nyújthatnak az etnikai pártok külügyi fellépéseikhez, felvállalhatják a kisebbségi ügyek nemzetközi megjelenítését, illetve napirenden tartását.

Ezzel szemben a nemzetiesítő állam kisebbségpolitikája több módon tompíthatja az etnikai pártok által megfogalmazott követelések sikerét: egyrészt a belpolitika szintjén olyan kisebbségi rezsimit alakít ki, amely elősegíti, támogatja a kisebbségek intézményes részvételét és a törvényhozással olyan jogszabályokat fogadtat el, amelyek megfelelnek ugyan az európai standardoknak, azonban végrehajtása sokkal inkább a politikai viszonyok és a többség–kisebbség közötti alkuk függvénye. Másrészt a kisebbségi rezsim jellege a nemzetközi közösség számára is jelzésértékű, az államok a külpolitika szintjén komoly erőforrásokat fordíthatnak kisebbségpolitikai megvalósítások megjelenítésére és elfogadtatására.¹⁸

A kisebbségi sérelmek külügyi megjelenítésében továbbá a transznacionális politika érdemel figyelmet, amely a nem állami szereplők (nemzetközi szervezetek, vállalatok, pártok, NGO-k, társadalmi hálózatok stb.) államhatárokon átnyúló tevékenységét helyezte a figyelem középpontjába és a '70-es évektől kezdődően meghatározó kutatási programmá vált a nemzetközi kapcsolatokban.¹⁹ A transznacionális politika új értelmezési keretbe helyezte a nem állami szereplők koalícióépítését is: ebből kiindulva megállapítható, hogy a kisebbségi szervezetek és etnikai pártok államhatárokat átlépő külügyi tevékenysége transznacionális viszonyt jelent, amelynek legfőbb célja a külügyi kapcsolatépítés, a sérelmek nemzetközi megjelenítése a sikeresebb belföldi érdekérvényesítés érdekében.²⁰

A kisebbségi jogok nemzetköziesítése is pozitívan befolyásolta a külügyi érdekérvényesítést a '90-es évektől kezdődően. A fogalom egyrészt azt jelentette, hogy megnövekedett

17 Szabó Tamás: *Magyar–román államközi viszony és az RMDSZ kapcsolatrendszere a rendszerváltástól a könnyített honosítási eljárás bevezetéséig*. PhD-dolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem, 2020. 184–188.

18 Románia például a '90-es évektől kezdődően komoly sikereket könyvelhetett el kisebbségpolitikájának külügyi reprezentációjában, amelyet az európai intézmények – az integráció során és azt követően is – több alkalommal méltattak.

19 Nye, Joseph S. – Keohane, Robert O. (szerk.): *Transnational Relations and World Politics. International Organization*, 1971. 25 (3). 329–758.; Risse, Thomas: *Transnational Actors and World Politics*. In: Carlsnaes, Walter – Risse-Kappen, Thomas – Simmons, Beth A. (eds.): *Handbook of international relations*. SAGE: Los Angeles, 2013. 426–452.

20 Az RMDSZ transznacionális szereplőként is értelmezhető, abból a felismerésből kiindulva, hogy megalkulását követően a román állam határait átlépve több állami és nem állami szereplővel alakított ki intézményes kapcsolatokat, mi több megfelelt a transznacionális szereplőkkel szemben támasztott kritériumoknak is. Szabó Tamás: *Az RMDSZ külpolitikájának intézményesülése. Magyar Kisebbség*, 2015. 20 (1–2 [75–76]). 117–146, itt 124–125.

a nemzetközi közösség érdeklődése a kisebbségek, kisebbségi jogok iránt, másrészt az európai fórumok (ET, EBESZ, EU) különböző nyilatkozatai konkrét normák és számon kérhető, ellenőrző mechanizmusok keretében intézményesültek.²¹ A formálódó európai kisebbségvédelmi rezsimet ugyan számos bíráló érte éppen azért, mert kritikus pillanatokban nem tudott hatékonyan fellépni a nemzeti kisebbségek védelme érdekében, de esetenként hatással volt a kisebbségek számára kedvezőbb jogi szabályozás elfogadásában.

A külpolitikai fellépések szempontjából fontos fejleménynek bizonyult annak az európai szintérnek a bővülése, ahol a kisebbségek megjeleníthették sérelmeiket: azáltal, hogy a térség államai az Európa Tanács tagjaivá váltak, a kisebbségi közösségek, képviselőik révén megfogalmazhatták sajátos elvárásait, követeléseiket. E küzdőtér az EBESZ Kisebbségi Főbiztos intézményének a létrehozásával tovább bővült, ugyanis hivatalos látogatásai alkalmával a kisebbségi szervezetek képviselőivel is tárgyalt, ez pedig lényegesen árnyalta a kisebbségek léhelyzetére vonatkozó többségi (kormányzati) álláspontokat.²²

Az európai integráció kiszélesítette a kisebbségi jogkövetelések színterét. A csatlakozást megelőzően a kisebbségi jogok tiszteletben tartása és védelme elvi szinten ugyan megjelent a csatlakozási feltételek között,²³ amely hivatkozási pontnak bizonyult a kisebbségek számára, azonban nem tartalmazott konkrét, számonkérhető kisebbségvédelmi elvárásokat.²⁴ A csatlakozást követően azonban az EU különböző intézményeiben – főként az EP-ben – a kisebbségi jelenlét új lehetőségeket teremtett a KKE-i államokban élő kisebbségek számára.²⁵ A megválasztott képviselők a szakbizottságokban kifejtett munkájukkal, a megírt jelentésekkel, befolyásolhatják az EP és az uniós döntéshozatal folyamatát, felszólalásukkal ráirányíthatják a figyelmet a kisebbségi problémákra, mi több kezdeményezéseikhez, a sikeresebb érdekérvényesítés érdekében partnereket, szövetségeseket kereshetnek.

21 Kymlicka, Will: National Minorities in Postcommunist Europe: The Role of International Norms and European Integration. In: Barany, Zoltan – Moser, Robert G. (eds.): *Ethnic Politics after Communism*. Cornell University Press: Ithaca – London, 2004. 191–198.

22 Kemp, Walter A. (ed.): *Quiet Diplomacy in Action: The OSCE High Commissioner on National Minorities*. Martinus Nijhoff Publishers: Leiden – Boston, 2001.

23 European Council in Copenhagen: *Conclusions of the Presidency* (21–22 June 1993). Letöltés helye: <https://www.consilium.europa.eu/>; letöltés ideje: 2021. 05. 29.

24 Galbreath és McEvoy amellet érvel, hogy a kisebbségi jogokra vonatkozó EU-kondicionalitást nem kisebbségvédelmi vagy a kisebbségek szerepvállalásának erősítésére irányuló erőfeszítések, hanem főként a kisebbségi jogok biztonságiasítása (*securitization*) indokolta. Galbreath, David – McEvoy, Joanne: European Organizations and Minority Rights in Europe: On Transforming the Securitization Dynamic. *Security Dialogue*, 2012. 43 (3). 267–284.

25 Spirova, Maria: European Integration and Minority Politics: Ethnic Parties at the EP Elections. *East European Politics*, 2012. 28 (1). 76–92.; Waterbury, Myra A.: Nemzeti kisebbségek és etnikumon belüli koordináció az Európai Parlamentben: Közép- és kelet-európai esetek. *Magyar Kisebbség*, 2016. 21 (3–4 [82–83]). 135–163.

Az etnikai pártok külpolitikájának keretezése szempontjából – a felvázolt folyamatok mellett – lényeges összegezni a kisebbségi közösségek államhatárokat átlépő tevékenységére és érdekérvényesítésére fókuszáló elemzéseket. A nemzetközi kapcsolatok és a regionális tudományok szakirodalmában már a '90-es évektől kezdődően egyre nagyobb figyelem irányult az állam alatti közigazgatási egységek és a nem állami/kormányzati intézmények nemzetközi tevékenységére. A jelenség, melyet a kutatók a proto- vagy paradiplomácia fogalmával írtak le, a régiók, városok, állam nélküli nemzetek, etnikai csoportok és egyéb szereplők külpolitikai tevékenységét e szereplők érdekeit és stratégiáit kívánta értelmezni.²⁶ A későbbi vizsgálatok főként a szövetségi államok, tartományok és régiók határon átnyúló kapcsolataira fókuszáltak,²⁷ és kevésbé a kisebbségi közösségek, esetleg etnikai pártok külpolitikájának megragadására: esetükben a kérdés csupán a biztonságpolitikai diskurzusok szintjén tematizálódott.²⁸

A kisebbségi közösségek külügyi tevékenységének értelmezésére Martin Klatt tett kísérletet, aki a németországi dán és dániai német kisebbség határon átnyúló tevékenységét, a megbékélésben játszott szerepét elemezve, tanulmányában a protodiplomácia hagyományos szereplőinek bővítését javasolta.²⁹ A szerző a kisebbségekre mint másodlagos külpolitikai cselekvőkre tekintett (*secondary foreign policy agents*), figyelembe véve (1) a kisebbségek nemzetközi tevékenységének sokrétűségét, (2) az anyaország–nemzeti kisebbségek viszonyát, illetve (3) a történelmi tényeket, miszerint a kisebbségek már az első világháborút követően lobbitevékenységet fejtettek ki az Európai Nemzetiségi Kongresszus, majd az Európai Nemzetiségek Föderatív Uniója (FUEV/FUEN) keretében.³⁰

Az etnikai pártok külpolitikájának, külügyi érdekérvényesítésében végül fontosnak bizonyult Myra Waterbury munkássága, aki mind a jelenség megragadásában, mind pedig a szereplők stratégiáiban új szempontokra hívta fel a figyelmet. A kisebbségi közösségek és a kisebbségi pártok sérelmeinek és igényeinek nemzetközi szinten történő megjelenítésére a szerző az externalizáció stratégiáját vezette be a szakirodalomba, amely „a külső szereplők tervszerű bevonását jelenti a kisebbségi jogi követelések hazai előmozdításába.”³¹ A szerző

26 Aldecoa, Francisco – Keating, Michael (eds.): *Paradiplomacy in Action: The Foreign Relations of Subnational Governments*. Routledge: London – New York, 1999.

27 Kuznetsov, Alexander: *Theory and Practice of Paradiplomacy*. Routledge: London – New York, 2014.

28 Uo. 77–78.

29 A német–dán viszonyban érdemes említést tenni arról, hogy a dán kisebbség helyzetének rendezésére azt követően kerülhetett sor, hogy Dánia sikerrel tematizálta a kisebbségi kérdés rendezését a NATO párizsi értekezletén, amelyen az NSZK tagságáról is döntés született. A felek ezt követően, 1955 tavaszán fogadták el a Bonn–Koppenhágai nyilatkozatot. Die Bonn-Kopenhagener Erklärungen: Modell für den Umgang mit Minderheiten? *Bundeszentrale für Politische Bildung*, 2020. március 27. Letöltés helye: www.bpb.de; letöltés ideje: 2022. 03. 20.

30 Klatt, Martin: Minorities as Secondary Foreign Policy Agents in Peace-Building and Reconciliation? The Case of Denmark and Germany. *Regional & Federal Studies*, 2017. 27 (3). 239–259.

31 Waterbury, Myra A.: Barátok felsőbb körökben? A magyar kisebbségi jogi követelések externalizációja. *Pro Minoritate*, 2018 (4). 17–50, itt: 18.

értelmezésében az externalizáció ugyan összefügg a kisebbségi jogok nemzetköziesítésével, de sokkal inkább azt vizsgálja, hogy *„hogyan navigálnak a kisebbségi szereplők és szövetségeik és hogyan használják ki egyre nagyobb hozzájárásukat a külső politikai, jogi és intézményi terekhez.”*³² A belpolitikai küzdelmek „externalizálásának” ennek alapján két dimenziója van: a jelenség egyrészt az érdekérvényesítési stratégiákra és a megfogalmazott igényekre, másrészt arra a küzdőterre vonatkozik, ahol e követeléseket megjelenítik és sikerrel képviselhetik.

Waterbury a Kárpát-medencében élő magyar kisebbség példáján szemléltette, hogy a ’70-es évek végétől és a nyolcvanas évek elejétől hogyan externalizálódtak a kisebbségi követelések, Magyarország milyen szerepet vállalt e törekvések támogatásában, illetve milyen hatást gyakorolt a jogkövetelések megjelenítésére az európai intézményekhez való csatlakozás. A tanulmány fontos érdeme az externalizáció stratégiájának kritikai értékelése, amelyben rámutat egyrészt az integráció és az EU-s tagság keretei közötti követelések megjelenítésének korlátaira, másrészt azokra a potenciális veszélyekre, amelyek a magyar nemzetpolitika térnyeréséből következnek.³³

A szakirodalom alapján megállapítható, hogy az utóbbi évtizedekben számos olyan kísérlet történt a nem állami szereplőknek, kisebbségeknek és egyéb érdekcsoportoknak az államhatárokat átlépő – sokrétű – tevékenységének megragadására, és azon stratégiák elemzésére, amelynek segítségével sikeresen érvényesíthetik érdekeiket. Mindezek alapján az etnikai pártok külpolitikájával összefüggő jelenség a következőképpen határozható meg:

Az etnikai pártoknak az államhatárokat átívelő érdekérvényesítő tevékenységét jelenti abból a célkitűzésből vezérelve, hogy megjelenítsék és tematizálják külügyi kapcsolataikban azon kisebbségi igényeket és követeléseket, amelyek érvényesítésére a belpolitika szintjén korlátozottak a lehetőségei és olyan szövetségesek támogatását szerezzék meg (anyaállam, nagyhatalmak, regionális és nemzetközi szervezetek, nem-kormányzati szervezetek), amelyek közreműködésével nyomást gyakorolhatnak a nemzetiesítő államra és eséllyel léphetnek fel a kisebbségek jogérvényesítése érdekében.

Az etnikai pártok külpolitikai érdekérvényesítésének dinamikája

Ahhoz, hogy az etnikai pártok külpolitikai tevékenységét, érdekérvényesítési lehetőségeit értelmezzem, egyrészt a transznacionális érdekképviselői hálózatok működésére, másrészt a nemzetközi normák intézményesülésére és belső jogrendbe való átültetésének

32 Uo.

33 Uo. 43–49.

folyamatára támaszkodtam abból a megfontolásból, mivel a folyamat számos hasonlóságot mutat az etnikai pártok külügyi koalícióépítésével és a kisebbségi érdekek külügyi megjelenítésével.

A szakirodalomban a Keck–Sikkink szerzőpáros a '90-es évek végén tett kísérletet a nemzetközi kapcsolatokban egyre jelentősebb szerepet betöltő transznacionális érdekképviseleti hálózatok működésének elemzésére.³⁴ Keck–Sikkink szerint e hálózatok leginkább akkor jönnek létre, amikor a kormány és a belpolitikai szereplő(k) közötti csatornák nem működnek vagy nem bizonyulnak hatékonyak a konfliktus megoldása szempontjából, így a központi kormányzat által elkövetett jogsértések ellen az egyének, csoportok és politikai szereplők nem léphetnek fel politikai és jogi eszközökkel, következésképp nemzetközi kapcsolataikra támaszkodva fogalmazhatják meg sérelmeiket. Ekkor érvényesül a bumerángthatás, mert a szereplők megkerülik az állami hatóságokat és közvetlen módon, nemzetközi szövetségeseket keresnek érdekeik érvényesítésére, hogy kívülről nyomást gyakoroljanak az adott államra.³⁵

A bumerángthatás jelenségét továbbgondolva Risse és Sikkink egy újabb vizsgálat során az emberi jogok intézményesülését és az ebben érdekelt szereplők stratégiáit elemezve, kidolgozták a spirálmodellt és a normák elfogadásának, illetve belsővé tételének öt szakaszát különítették el.³⁶ A modellben megjelenő szereplők – belpolitika szintjén az ellenzék, pártok, NGO-k és a transznacionális hálózatok – rendkívül szövevényes utat járnak be a belpolitikai résztvevők elnyomásától és a nemzetközi normák tagadásától az állami intézmények szabálykövető magatartásáig, amelynek során a belső ellenzék számtalan alkalommal kérheti a transznacionális közreműködők támogatását (bumerángthatás), abban a reményben, hogy a nemzetközi nyomás eredményeként az államok változtatnak magatartásukon.³⁷ Noha a modell számos bírálatot kapott, a szerzőpáros fontos felismerése az államok instrumentális alkalmazkodása (nemzetközi szerződések ratifikálása a normák elfogadása nélkül), a normák preskriptív státusza (normára való hivatkozás, anélkül, hogy tiszteletben tartanák), illetve a normák tényleges intézményesülése közötti különbségtétel.³⁸ Ez mind segíthet megérteni azon államok stratégiáit, amelyek vonakodtak elfogadni

34 A szerzők értelmezésében a transznacionális érdekképviseleti hálózatok magukba foglalják azokat a nemzetközi szinten tevékenykedő szervezeteket, akiket azonos értékek és közös diskurzus jellemez, és jelentős információhalmaz birtokában vannak. Keck, Margaret E. – Sikkink, Kathryn: *Activists beyond Borders. Advocacy Networks in International Politics*. Cornell University Press: New York, 1998. 2.

35 Uo. 10–11.

36 Risse, Thomas – Sikkink, Kathryn: The Socialization of International Human Rights Norms into Domestic Practices: Introduction. In: Risse-Kappen, Thomas – Ropp, Steve C. – Sikkink, Kathryn (eds.): *The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change*. Cambridge University Press: Cambridge, 1999. 1–38.

37 Szabó, 2020. Magyar–román államközi viszony, i.m. 83–84.

38 Risse – Sikkink, 1999. The Socialization of International Human Rights Norms, i.m. 22–33.

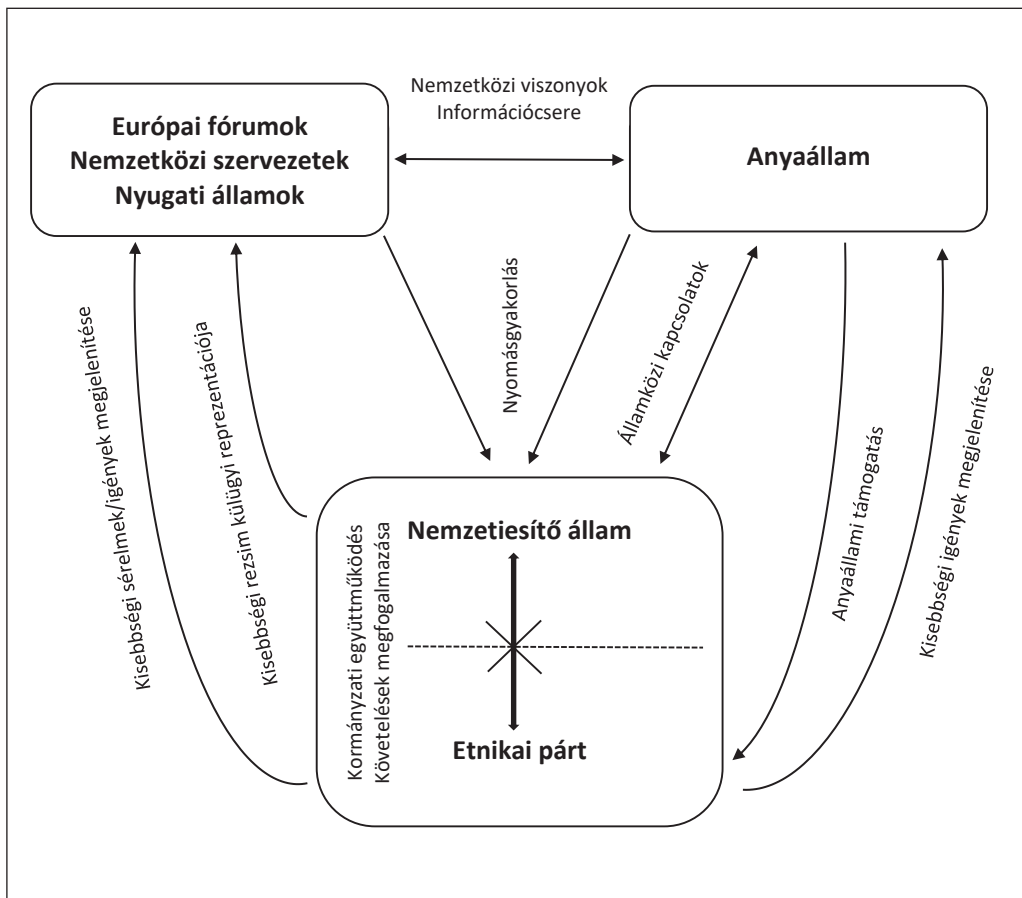
az emberi és kisebbségi jogokat, vagy e jogok gyakorlati érvényesülését akadályozzák a belpolitika szintjén.

A spirálmodell és a bumerángthatásként ismertetett jelenség több ponton hozzásegít az etnikai pártok külpolitikájának modellezéséhez, mindenekelőtt a külügyi érdekérvényesítésben részt vevő szereplők azonosításában, a szereplők legfontosabb funkcióinak (szerepeinek) feltárásában. A modell kiindulópontját a nemzetiesítő állam és egy nemzeti kisebbség képviselőtét ellátó etnikai párt viszonya képezi – hasonlóan a bumerángthatáshoz ismertetett jelenségnél –, amikor a felek közötti nincs vagy korlátozott az intézményes kapcsolat, mi több, a politikai rendszeren belül az etnikai párt pozíciója marginális, és nem jöhet létre olyan együttműködés kialakításának a lehetősége (kormányzati integráció), amely a kisebbség valós igényeire és követeléseire megoldásokat adna. A belpolitika szintjén következésképpen beszűkülnek a lehetőségek, ugyanis kérdésessé válnak a további ellenzéki csoportokkal való együttműködés lehetőségei is. Ebből a helyzetből való kiutat a kisebbségi sérelmek és igények nemzetközi szintű megjelenítése és a külföldi koalícióépítés jelentheti, egyrészt az anyaállam, másrészt a nemzetközi közösség és a transznacionális hálózatok irányába.

A külügyi kapcsolatépítésben meghatározó az anyaállam támogatása, ugyanis ő rendelkezhet azokkal a forrásokkal (pénzügyi támogatás), kapcsolati tőkével (diplomáciai csatornák), technikai segítségnyújtással (találkozókat megszervezése, közvetítés), amelyek elengedhetetlen elemei azon törekvéseknek, hogy a kisebbségek képviselői a megfogalmazott követeléseknek nemzetközi szinten is hangot adhassanak. Másrészt az anyaállam az államközi kapcsolatok szintjén tárgyalásokat kezdeményezhet és konkrét javaslatokat tehet a problémák rendezése érdekében. Végül, nemzetközi szinten az anyaállam befolyását latba vetve – kellő tájékozódás és információ birtokában – ráirányíthatja a figyelmet a kisebbségi követelésekre, jogsértésekre, a nemzetközi és regionális szervezetek napirendjére tűzheti e problémák megvitatását, szorgalmazva ezen intézmények és befolyásosabb államok fellépését, implicit módon azt kérve, hogy a kisebbségek védelme érdekében gyakoroljanak nyomást az érintett államra.

Az anyaállam erre irányuló kezdeményezéseit az érintett (nemzetiesítő) állam sem szemléli tétlenül: stratégiája arra irányul, hogy a belpolitika szintjén olyan kisebbségi rezsimet alakítson ki, megteremtve ezáltal az etnikai pártszerveződés lehetőségét is, amely kijelöli az kisebbségi érdekérvényesítés kereteit és korlátait egyaránt. A külpolitika és az államközi kapcsolatok szintjén pedig arra törekszik, hogy megjelenítse a nemzeti kisebbségek védelme érdekében elfogadott intézményi és jogszabályi megoldások pozitív vonatkozásait, ezáltal is csökkentve a nemzetközi közvélemény irányából megfogalmazódó kritikákat.

A külső szereplők, mindenekelőtt az európai fórumok, nyugati államok és nemzetközi szervezetek leginkább a viták békés rendezésében érdekeltek, normaalkotóként jelennek meg, közvetítenek a felek között és a rendelkezésükre álló eszközökkel, pl. a tagsági feltételrendszer megjelölésével esetenként – mint azt az integrációt megelőző időszakban láhattuk –, nyomást gyakorolhatnak az érintett államra annak érdekében, hogy javítson a kisebbségek helyzetét befolyásoló jogi kereteken és intézményi berendezkedésen.

1. ábra: Az etnikai pártok külpolitikai érdekérvényesítésének modellje

Forrás: saját szerkesztés Keck–Sikkink: *Activists beyond Borders*, i.m. 1998. 21. és Risse–Sikkink: *The Socialization of International Human Rights Norms*, i.m. 1999. 19–20. modellek felhasználásával.

Az RMDSZ külpolitikája

Az etnikai pártok nemzetközi szakirodalmában megjelenő kutatási témákhoz hasonlóan az elmúlt három évtizedben az RMDSZ romániai politikai mezőben elfoglalt pozíciójáról, választási sikerességéről, érdekérvényesítési gyakorlatáról, a szövetséget ért kihívásokról több kutatás és mértékadó elemzés született. Néhány kivételtől eltekintve azonban megállapítható, hogy az RMDSZ külpolitikája, külügyi érdekérvényesítésének eredményei és külkapcsolatainak elemzése nem szerepelt kiemelt kutatási témaként az erdélyi magyar tudományosságban. A szövetségről szóló elemzésekben a nemzetközi viszonyok, az európai küzdőtér, illetve a nyugati államok befolyása sokkal inkább bonyolult összefüggésként és valamilyen külső körülményként, kontextusként értelmeződött, amely ugyan befolyásolta az RMDSZ mozgásterét, de nem az érdekérvényesítés egy további terepeként jelent meg, ahol a szövetség megfogalmazná igényeit és nemzetköziesítené az erdélyi magyarság sérelmeit.

Ennek ellenére több publikáció fellelhető, amely a külpolitikai tevékenység valamely aspektusát érintette. Az elemzések egyrészt kitérnek a külügyi kapcsolatok rendszerezésére és a külpolitikai tevékenység szervezeten belüli intézményesülésére (döntéshozatalban részt vevő szereplők köre, stratégiák).³⁹ Másrészt, a témához kapcsolódó irodalom jelentős része azokat az ügyeket elemzi, amelyekben az RMDSZ érdekérvényesítő munkája és fellépése tetten érhető, így pl. az RMDSZ memorandumja Románia ET-felvételéről,⁴⁰ a jelentős államközi vitákat kiváltó magyar–román alapszerződés tárgyalásainak körülményeiről és a dokumentum aláírásáról,⁴¹ az EBESZ kisebbségi főbiztosának romániai tevékenységéről,⁴² a szövetség képviselőinek washingtoni látogatásairól,⁴³ valamint a Minority SafePack ki-

39 Bíró Anna-Mária: The international relations of the DAHR 1989–1996. *Berghof Occasional Paper*, 1996, no. 5.; Szabó, 2015. Az RMDSZ külpolitikájának intézményesülése, i.m.

40 Bakk Miklós: Az RMDSZ memorandumáról. Három szempont. *A Hét*, 1994. (23). 3.

41 Szabó Tamás: Magyarország, Románia és az RMDSZ kapcsolatrendszere az alapszerződés aláírásának időszakában (1992–1996). *Külügyi Szemle*, 2014. 13 (4). 77–108.; Szabó Tamás: A magyar–román alapszerződés parlamenti vitája. Összehasonlító elemzés. *Többség*, 2015. (7). 96–135.; Szabó Tamás: A magyar–román alapszerződés megkötése és az RMDSZ szerepe. In: Vizi Balázs (szerk.): *Magyarország és szomszédai. Kisebbségvédelem a kétoldalú szerződésekben*. L' Harmattan Kiadó: Budapest, 2021. 102–125.

42 Horváth, István: *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania*. CORE Working Paper 8, 2002.; Fürst, Heiko: Reconstructing Political Order: The High Commissioner on National Minorities in Transylvania. *Southeast European Politics*, 2003. 4 (2–3). 122–140.; Zellner, Wolfgang: Working without Sanctions: Factors Contributing to the (Relative) Effectiveness of the OSCE High Commissioner on National Minorities. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2013. 2 (3). 25–62.

43 *Az RMDSZ-delegáció washingtoni látogatásának jelentősége*. Nemzetpolitikai Kutatóintézet, 2015. Letöltés helye: www.bgazrt.hu; letöltés ideje: 2021. 06. 15.

sebbségvédelmi polgári kezdeményezésről.⁴⁴ Külön tematikus csoportba sorolhatók azok az elemzések, amelyek az RMDSZ mozgáspályáját, kül- és belpolitikai pozícióját meghatározó folyamatokat vizsgálták (NATO- és EU-integráció),⁴⁵ valamint az érdekérvényesítés különböző formáira, ezek eredményeire fókuszáltak az európai intézményekben, így az Európa Tanácsban⁴⁶ és az Európai Parlamentben.⁴⁷

Mindazonáltal az RMDSZ külpolitikai teljesítményéről két fontos megállapítás vissza-köszön a szakirodalomból: egyrészt a szövetség legnagyobb külpolitikai sikerét Románia ET-tagsága kapcsán benyújtott memoranduma képezte, amelyben az RMDSZ több pontban bírálta Románia jogrendjét és kisebbségpolitikáját;⁴⁸ másrészt a magyar–román alapszerződés aláírása és az RMDSZ kormányzati integrációja fontos stratégiaváltást eredményezett. Ennek következményeként a külpolitikai érdekérvényesítés háttérbe szorult, és az RMDSZ fokozatosan lemondott arról, hogy a kisebbségi problémákat nemzetközi szinten megjelenítse.⁴⁹

Az elemzés második részében az RMDSZ külpolitikáját vizsgálom és arra keresem a választ, hogy az érdekérvényesítés egymástól jól elhatárolható időszakában (külpolitikai érdekérvényesítés; puha külpolitikai képviselet; európaizált külpolitika) a szövetség (1) hol és milyen intézmények támogatásával jeleníthette meg az erdélyi magyarság problémáit; (2) a külpolitikai fellépéseknek milyen beazonosítható eredményei lettek; és (3) milyen bel- és külpolitikai folyamatok vezettek az RMDSZ külpolitikájában bekövetkező stratégiaváltás(ok)hoz.

-
- 44 Manzinger Krisztián – Vincze Loránt: Minority SafePack – esély az EU-s kisebbségvédelemre? *Pro Minoritate*, 2017 (nyár). 3–21.
- 45 Bakk Miklós – Horváth Andor – Salat Levente: Az RMDSZ 2003-ban – Útkeresés integrációs határpontokon. In: Blénesi Éva – Mandel Kinga (szerk.): *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002–2004)*. Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2004. 148–165.
- 46 „Európa Tanács Parlamenti Közgyűlés 1735 (2006) sz. ajánlás – A nemzet fogalma” (Frunda-jelentés). In Szarka László és mtsai (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Gondolat: Budapest, 2007. 337–342.
- 47 Waterbury, 2016. Nemzeti kisebbségek és etnikumon belüli koordináció, i.m.; Keszler Erika: Romániai magyar érdekképviselet az Európai Parlamentben az EP-képviselek felszólalásainak tükrében. *Magyar Kisebbség*, 2011. 16 (3–4 [61–62]). 283–305.
- 48 Toró Tibor – Salat Levente – Székely István Gergő: A Romániai Magyar Demokrata Szövetség érdekképviseleti gyakorlata. In: Fedinec Csilla – Szarka László – Vizi Balázs (szerk.): *Etnikai pártok Kelet-Közép-Európában 1989–2014*. Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet – MTA BTK Történettudományi Intézet – Gondolat Kiadó, 2018. 202–237, itt: 216.; Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő: A társadalomépítéstől a klientúra-építésig. Az RMDSZ és a magyar választók közötti kapcsolódás átalakulása. *Magyar Kisebbség*, 2013. 18 (2 [68]). 7–40, itt: 26.
- 49 Kiss Tamás – Toró Tibor – Székely István Gergő: Erdélyi magyarok: kisebbség, politikai közösség vagy diaszpóra? In: Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Magyarok Romániában, 1990–2015: tanulmányok az erdélyi magyarságról*. Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan: Budapest, 2017. 277–340, itt: 306.; Salat Levente: Az RMDSZ 25 éve – a célok tükrében. *Magyar Kisebbség*, 2015. (1–2 [75–76]). 9–29, itt: 19.

GENDA ÁGNES-BERNADETTE

A SZATMÁR MEGYEI FIATALOK MIGRÁCIÓS MINTÁZATA

A rendszerváltást követő időszakban Romániából rohamosan megnőtt az elvándorlás mértéke a nyugati államok irányába. A román állampolgárok számára kedvezett az utazási korlátok megszüntetése, jellemzően az akkori politikai helyzet miatt, illetve gazdasági okokból hagyták el az országot. Az Európai Unióhoz való csatlakozás megkönnyítette és felerősítette az elvándorlás folyamatát más tagállamokba.¹ A nehézkes és társadalmilag megerőltető átmenet a központilag irányított tervgazdaságról az eredményesen működő piacgazdaságra elősegítette a román állampolgárok elvándorlását. Romániai viszonylatban időszerű a téma, mivel az alacsony jövedelmek és foglalkoztatás következtében, valamint a gazdasági egyenlőtlenségek és a gyenge életminőség okán rengeteg román állampolgár választja a kivándorlás lehetőségét a jobb életszínvonal elérése érdekében. A 2011. évi népszámláláskor 727 540 olyan személyt regisztráltak, akik nem tartoztak bele az ország állandó népességébe, továbbá az ideiglenesen külföldre vándoroltak száma 385 729.² *Románia Demográfiai Évkönyve*, illetve a népszámlálási eredmények alapján elemezve az erdélyi magyarok elvándorlási adatait, 1977 és 2011 közötti periódusban a hivatalos adatok tükrében 255 000 erdélyi magyar hagyta el Romániát, melynek nagy része Magyarországra települt, de Nyugat-Európa országai is a célterületek közé tartoztak.³ Az Európai Unió Statisztikai Hivatala (Eurostat) adatai alapján 2014-ben Romániában, Bulgáriában, Írországbán, Görögországban, Spanyolországban, Horvátországban, Cipruson, Lengyelországban, Portugáliában, illetve a három balti tagállamban a kivándorlók száma meghaladta a bevándorlókéét.⁴ Célországok szerint vizsgálva, 2019-es

1 Kelemen Beáta – Béres Katalin: Az EU-integráció hatása a román migrációra és személymozgásra. *Scriptura*, 2015. 2 (1). 134–152. Letöltés helye: <https://onszak.pte.hu>; letöltés ideje: 2021. 11. 11.

2 Veres Valér: *Népességszerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2022. és 2011. évi népszámlálások tükrében*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó: Kolozsvár, 2015. 220.

3 Hanga András: A székely identitás szerepe a Székelyföldről elvándoroltak hazatérésében – egy hiányzó stratégia. *Kisebbségi Szemle*, 2020. 5 (1). 63–92, itt: 65.

4 Rosswen: A migrációra és a migráns népességre vonatkozó statisztika. *Eurostat, Statistics Explained*, 2017. március 17. Letöltés helye: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/>; letöltés ideje: 2022. 04. 27.

Fogalmi keret

A migráció térben és időben állandóan változó folyamat, amely hatást gyakorol a demográfiai, politikai, kulturális, valamint gazdasági helyzetre.⁹ Ebben a fejezetben ismertetem a mobilitási formák kategorizálását, az elvándorlás különböző elméleti megközelítéseit, továbbá a visszavándorlás fogalmát.

Mobilitási formák osztályozása

A 1. ábrán jól látható, milyen mobilitási formák léteznek, és ezeket miképpen lehet kategorizálni. Különbséget kell tenni a belső migráció, a nemzetközi elvándorlás, illetve az ingázás között. A célterület, valamint a tartózkodási idő azok a tényezők, amelyek meghatározzák a mobilitási formák közötti különbségeket. A belső migráció kapcsán a népességmozgás három módon történhet. Beszélhetünk vidék–város, valamint város–vidék irányába történő vándorlásról, illetve megyehatárokat átívelő helyváltoztatásról. A vándorlás időtartama és a motiváció szorosan összefügg egymással. Az átmeneti belső migráció legkiválóbb példája a tanulási célból történő vándorlás. Ebben az esetben az egyén tanulmányait egy egyetemi centrumban végzi, majd ezt követően a szülőföldjén kamatoztatja a tanultakat. Az állandó migráció hátterében általában munkavállalás, családalapítás vagy egyéb személyes okok állnak. E migrációs forma során az egyén megváltoztatja állandó tartózkodási helyét.

A szakirodalom két csoportba sorolja a nemzetközi vándorlást. Az egyik csoportba tartoznak azok a személyek, akik önszántukból hagyják el a szülőföldjüket, rövid vagy hosszú távra, munkavállalás, családalapítás, jobb életminőség érdekében. Rövid távú migrációról akkor beszélünk, mikor az egyén legalább három hónapra, de egy évnél rövidebb időszakra egy másik országba költözik.¹⁰ A hosszú távú elvándorlók legalább egy évre megváltoztatják állandó tartózkodási helyüket.¹¹ Az Egyesült Nemzetek Szervezete szerint a nemzetközi migránst, valamint a nemzetközi látogatót külön kell definiálni. A nemzetközi migráns abban különbözik a nemzetközi látogatótól, hogy minimum egy évet kell tartózkodnia a célországban. Nemzetközi látogatónak tekinthetők

9 Li, Wei – Skop, Emily – Morken, Adriana: *Geography of Migration*. Oxford Bibliographies, 2017.

10 *Short-term migration* szócikk. In: *Glossary. Migration and Home Affairs*. European Commission. Letöltés helye: <https://ec.europa.eu>; letöltés ideje: 2022. 04. 27.

11 Uo.

azok a személyek, akik rövid időintervallumra hagyják el az állandó lakhelyüket, turistaként, üzleti okokból vagy akár családlátogatás céljából utaznak ki az adott országba. Az Európai Bizottság ezt a 12 hónapos időintervallumot tekinti az elvándorlás, valamint a bevándorlás meghatározó kritériumának.¹² A másik csoportot azok az elvándorlók képezik, akiket vallási, faji, vagy akár politikai okokból üldöznek, ők a kényszer szülte migránsok.¹³

Ingázónak tekinthető az a személy, akinek a munkahelye nem a lakhelyén található. E jelenség történhet napi, heti, havi rendszerességgel, illetve szezonálisan. Az iparosításnak köszönhetően az ingázás szerepe is folyamatosan növekedett. A vidéki térségben a munkahelyhiány miatt, valamint a folyamatos munkaerőpiac fejlődésével a nagyvárosokba is egyre több munkaerőre volt szükség, így a környező településeken élő lakosok ingázni kezdtek.¹⁴

Az ingázás történhet:

- megyén belül
- szomszédos megyék között
- távoli megyébe
- külföldre

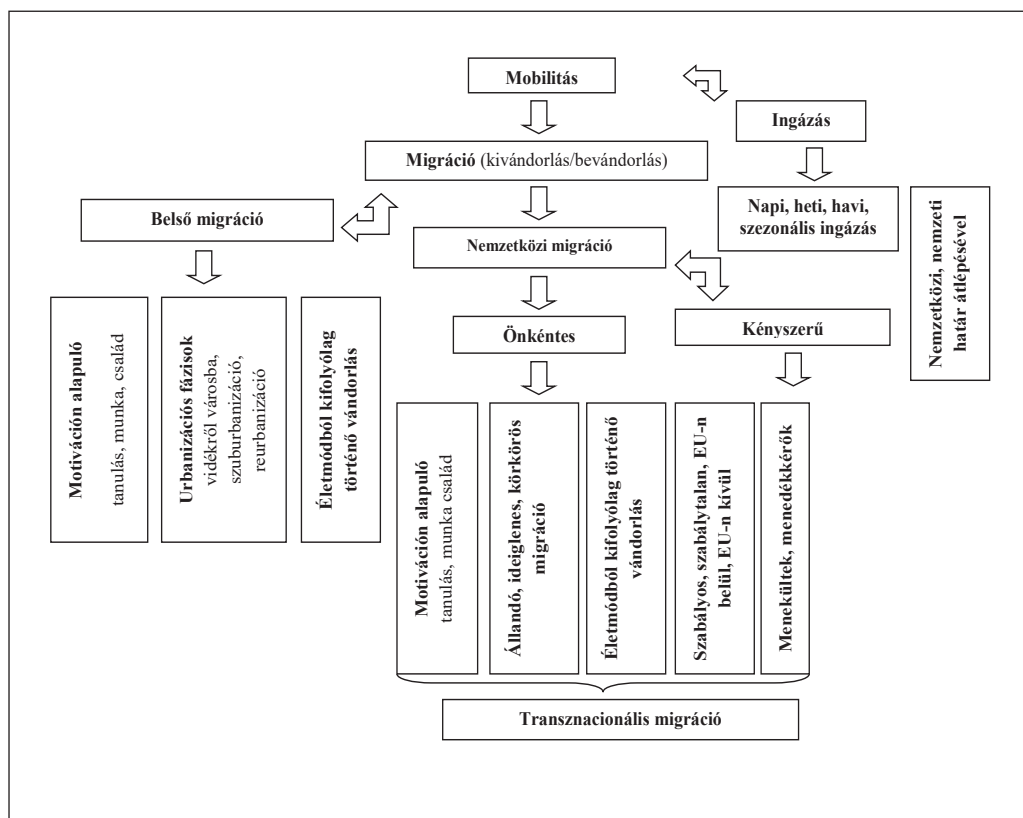
Egyfajta függőségi viszony alakul ki a központi hely, valamint a munkaerő állandó lakóhelye/perifériája között. Míg a központban az ipar és a szolgáltatások dominálnak, magas bérezési szinttel rendelkeznek, illetve tőkeexportőrök, addig a periféria kevésbé sokszínű termelési struktúrával rendelkezik, alacsonyabbak a bérek, és meghatározó szerepet tölt be a mezőgazdaság.¹⁵ A központ általában pozitív minőséget képvisel: például a minőségi oktatást, fejlett munkaerőpiacot és egészségügyet, magasabb béreket, és ezek a tényezők nagymértékben hozzájárulnak az ingázás kialakulásához a periféria és a központi hely között.

12 Fassmann, Heinz – Gruber, Elisabeth – Nemeth, Adam: *Conceptual framework for the study of youth migration in the Danube region. Youmig, Workingpapers, No. 1.* University of Vienna, 2018.

13 Menekült szócikk. In: Kapitány Balázs (szerk.): *Demográfiai fogalomtár.* KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 2015. Letöltés helye: www.demografia.hu/hu/tudastar/fogalomtar; letöltés ideje: 2021. 11. 18.

14 2011. évi népszámlálás. 18. *A foglalkoztatottak napi ingázása és közlekedése.* Központi Statisztikai Hivatal: Budapest, 2015. Letöltés helye: www.ksh.hu; letöltés ideje: 2021. 11. 18.

15 Benedek József: *Térségfejlesztés és regionális fejlődés.* Presa Universitară Clujeană: Kolozsvár, 2006.

1. ábra: Mobilitási formák osztályozása

Forrás: Fassmann – Gruber – Nemeth, 2018. Conceptual framework, i.m.13.

A migráció elméletei

A történelem során számos kutató foglalkozott a migráció folyamatával, feltárva az előnyeit illetve hátrányait, továbbá különböző modellek és elméletek születtek, amelyek más-más oldalról közelítik meg a jelenséget.

A *taszításon és vonzáson alapuló elmélet* kidolgozása az angol–német geográfus, Ernst Georg Ravenstein nevéhez fűződik, akinek alaptézise, hogy a belső migráció nem sokban különbözik a nemzetközi vándorlástól.¹⁶ Ravenstein megfogalmazta a taszítás és vonzás

16 Ravenstein, Ernst Georg: *The Laws of Migration. Journal of the Statistical Society of London*, 1885. 48 (2). 167–235.

tényezőit. Az egyik csoportba sorolta az olyan pozitív, vonzó tényezőket, mint a magas életszínvonal és jövedelem, megfelelő iskolai oktatás, fejlett egészségügy, az emberi jogok megbecsülése, virágzó munkaerőpiac. A másik csoportba az alacsony bérek és életminőség, gyenge infrastruktúra és egészségügy, emberi jogok megsértése, fejletlen munkaerőpiac tartoznak mint taszító tényezők. Az elmélet kiindulópontja, hogy egy adott célország, amely pozitív, vonzó tényezőkkel rendelkezik, bevándorlásra ösztönzi a potenciális migránsokat, míg a saját hazájukban tapasztalt fejletlen, taszító életkörülmény, kivándorlásra készíti az egyént.¹⁷ Ravenstein a migrációkutatás során néhány törvényszerűséget fogalmaz meg, amelyek többek között a következők:¹⁸

1. A legtöbb ember csak rövid távolságra emigrál.
2. A nőkre inkább jellemző a migráció, mint a férfiakra.
3. Azok a személyek, akik hosszabb távolságra mennek, leginkább az ipari és kereskedelmi központokat választják úti célként.
4. A közlekedés, az ipar, valamint a kereskedelem korszerűsítése nagyban befolyásolja a migrációs folyamatokat.
5. A migráció hátterében a legfőbb motivációk a gazdasági tényezők.
6. A falusi környezetben élőkre nagyobb mértékben jellemző a vándorlás, mint a városi lakosságra.

A *makrogazdasági elmélet* szerint a régiók, országok közötti munkaerőhiány vagy munkaerő-felesleg, valamint a jövedelem közötti egyenlőtlenségek határozzák meg a nemzetközi vándorlást.¹⁹ Megfigyelhető, hogy azokban az országokban, ahol a tőkéhez viszonyítva kimagaslóan magas a munkaerő, alacsonyak a piaci bérek, ellenben azon területek esetében, ahol a tőkéhez képest kevés munkaerő áll rendelkezésre, magas piaci béreket figyelhetünk meg. Ennek következtében, az alacsony béreket nyújtó országok munkaerőpiacáról, a magas piaci béreket biztosító országokba vándorol a munkaerő. Az elmélet értelmében a migráció kimondottan csak a munkaerőpiacot befolyásolja, más piacokra nincs kihatással.²⁰

17 Hautzinger – Hegedűs – Klennes, 2014: A migráció elmélete, i.m.

18 Letöltés helye: www2.harpercollege.edu/mhealy/migrat/xp/mgraven.htm; letöltés ideje: 2021. 12. 09.

19 Massey, S. Douglas – Arango, Joaquin – Hugo, Graeme: Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 1993. 19 (3). 431–466.

20 Czibik Ágnes – Hajdu Miklós – Németh Nándor – Nyíró Zsanna – Tóth István János – Türei Gergely: *A migráció és a magyar migránsok jellemzői*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont: Budapest, 2014.

A *mikrogazdasági modell* a személyes vándorlás döntésére épül. Ebben az esetben az egyén költség-haszon elemzés révén úgy véli, hogy a migráció nettó hasznot hoz, ezért dönt a migráció mellett. A szakirodalom kihangsúlyozza a „hasznos hely” fogalmát, vagyis az elvándorló tisztában van vele, hol tudja legjobban kamatoztatni, érvényesíteni a tudását, valamint az erőforrásait. Vannak olyan faktorok, amelyek nagymértékben befolyásolják a vándorlást:²¹

- nyelvtudás
- munkatapasztalat
- iskolázottság

A visszavándorlás fogalma

A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet szerint a visszatérő migránsok olyan személyek, akik rövidebb vagy hosszabb külföldi tartózkodásukat követően visszatérnek abba az országba, amelyeknek az állampolgárai, és legalább egy évet a saját országukban maradnak.²² Ennek a mobilitási formának két típusát különböztetjük meg: az önkéntes, valamint a kényszerű visszatérést.

A bevándorlókat meghatározhatjuk születési ország, valamint állampolgárság szerint, amely számszerű eltéréseket von maga után. Születési hely alapján definiálva migráns az, aki nem az adott célország területén született, míg állampolgárság szerint az tekinthető bevándorlónak, aki nem (vagy nem csak) az adott ország állampolgárságával rendelkezik.²³

21 Lados Gábor: *A Magyarországra történő visszavándorlás társadalomföldrajzi vizsgálata*. PhD-értekezés. Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Földtudományok Doktori Iskola, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék: Szeged, 2018.

22 *Returning migrants* szócikk. In: Glossary of Statistical Terms. *OECD.org*, 2001. november 29. Letöltés helye: <https://stats.oecd.org/>; letöltés ideje: 2021. 12. 15.

23 Hárs Ágnes: Nemzetközi migráció a számok és a statisztika tükrében. *Statisztikai Szemle*, 2009. 87 (7–8). 682–711, itt: 688.

	Külföldön töltött idő	A visszatérés oka	A visszatérés következményei
Kudarcc miatti történő visszatérés	Kevesebb mint 5 év	Nem sikerült beilleszkedni az új társadalomba	Nem sikerült befektetni, sem státuszt változtatni
Konzervativizmus miatti visszatérés	5–10 év	Szoros kapcsolat a származási országgal, gazdasági haszon	Befektetések pl. házépítés, saját vállalkozás beindítása
Innováció miatti visszatérés	Több mint 10 év	A származási ország fellendítése	Beruházások, státuszváltozás, reintegrációs nehézségek
Nyugdíjazás miatti visszatérés	Több mint 20 év	Kapcsolatok hiánya a célországban, nosztalgia	Befektetések pl. házépítés
Akik nem térnek vissza		Kevés lehetőség a származási országban, új lehetőségek a befogadó országban	Pénzátutalások, diaszpóra bevonása

1. táblázat: A visszatérési migráció típusai

Forrás: Fassmann – Gruber – Nemeth, 2018. Conceptual framework, i.m.46.

Módszertan

A kutatás célcsoportja azok a Szatmár megyei fiatalok, akik 2008 és 2018 között végeztek Szatmárnémeti valamelyik magyar líceumában. Az elemzés során három kategóriát határoltam be. Egyik csoportba soroltam azokat a válaszadókat, akik stabilan, hosszú távon, akár végérvényesen külföldön tervezik a letelepedést.²⁴ Az ideiglenesen elvándorlók csoportját azok a fiatalok képezik, akik továbbtanulás vagy munkavállalás miatt átmenetileg külföldön éltek, de már visszatértek szülőföldjükre,²⁵ a harmadik csoportba pedig a Romániában élő, külföldi tapasztalattal nem rendelkező válaszadókat soroltam.

A mintavétel három metódus alapján történt. Első körben hólabdamódszert alkalmaztam, mégpedig megszólítottam általam ismert elballagott diákokat, akik továbbküldték a

²⁴ Erre a csoportra szinonimaként szolgál a hosszú távon, véglegesen elvándoroltak (12 hónapnál hosszabb időre vagy végérvényesen megváltoztatja a tartózkodási országát).

²⁵ Erre a csoportra szinonimaként szolgálnak a visszavándorlók, átmenetileg elvándorlók fogalmai.

kérdőívet valamennyi ismerősüknek. A kérdőív propagálásának második módja az elballagott diákok listája alapján történt. Személyesen kértem meg a célcsoportba tartozó egyéneket, hogy töltsék ki a kérdőívet. Az adatgyűjtés utolsó fázisában megosztottam a kérdőívet a három magyar líceum közösségi oldalán.

A következő lépés az adattisztítás folyamata volt. Kitörlésre kerültek azok a válaszok, amelyek olyan személyektől érkeztek, akik nem tartoztak a célcsoportba, vagy hiányos volt a kitöltés az alapadatok terén (nem, életkor, legmagasabb iskolai végzettség, külföldi tartózkodási hely, végzés éve, nyelvismeret stb.). Az adattisztítást követően a minta nagysága 412 fő volt.

Az adatok feldolgozása során statisztikai vizsgálatokkal ellenőriztem a következő hipotéziseket:

- A nőkre nagyobb mértékben jellemző a migráció.
- A falusi környezetben élőkre inkább jellemző a vándorlás, mint a városi lakosságra.
- A migráció hátterében gazdasági tényezők állnak.
- A nyelvismeret és az iskolázottság egyaránt hozzájárulnak az elvándorlási folyamatokhoz.

Végzés éve	Szatmárnémeti Református Gimnázium		Kölcsy Ferenc Főgimnázium		Hám János Római Katolikus Teológiai Líceum	
	Évfolyam létszáma	Kitöltők száma	Évfolyam létszáma	Kitöltők száma	Évfolyam létszáma	Kitöltők száma
2008	79	9	160	8	52	0
2009	72	4	153	2	49	3
2010	86	5	156	7	39	4
2011	81	9	152	8	43	3
2012	84	9	149	10	49	4
2013	80	14	154	5	43	2
2014	70	17	150	21	49	9
2015	88	25	170	45	49	6
2016	70	27	141	38	41	10
2017	56	9	164	38	49	14
2018	60	8	137	21	43	18
	826	136	1686	203	506	73
Összkitöltők száma						
412						

2. táblázat: 2008–2018 között ballagott diákok, illetve a kérdőívet kitöltő személyek száma az oktatási intézmény, valamint az évfolyamok alapján
Forrás: saját szerkesztés

A kutatás eredményeit SPSS Statistics szoftverben dolgoztam fel, ezt követően a Microsoft Excel használatával jelenítettem meg az adatokat diagramok és táblázatok formájában. Az alapadatok keretén belül a megkérdezett nemére, születési évére, családi állapotára, legmagasabb iskolai végzettségére, az intézményre, amelyikben végzett, jelenlegi jogi helyzetére, a nyelvtudására, illetve a lakhatási körülményeire kérdeztem rá. A kérdőív további részében érdeklődtem, hogy a válaszadó a külföldi munkaerőpiacon helyezkedett-e el, végez-e szezonmunkát más országban, vagy Romániában tartózkodik. Érdekelt, hogy a megkérdezettek miként vélekednek a romániai munkahely-lehetőségekről, hogy egy állás érdekében megváltoztatnák-e lakóhelyüket az országon belül, illetve a külföldön tartózkodó válaszadók tervezik-e a hazaköltözést. Lényegesnek tartottam megkérdezni a jelenleg más országban tevékenykedő személyektől, hogyha nem is Romániába, de Magyarországra szívesen költöznének-e.

Koordináták felhasználásával a Google Earth Pro és az ArcMap térinformatikai szoftverek alkalmazásával, sűrűségterképen ábrázoltam a külföldön dolgozó válaszadókat, amely révén látható, hogy melyik országot választották hosszú távon vagy ideiglenesen.

A kutatás nem tekinthető reprezentatívnak, de ennek ellenére alkalmas bizonyos trendek jelzésére.

Háttérváltozók		%
Nem	Nő	55
	Férfi	45
Családi állapot	Egyedülálló	34
	Párkapcsolatban	47
	Házass	12
	Házass, gyerekkel	7
	Elvált	1
Születési év	1985–1990	6
	1991–1994	18
	1995–1999	70
	2000–2001	4
	NT/NV	2
Végzettség	Középiskola	23
	Posztliceális képzés	9
	Felsőfokú végzettség	64
	Posztgraduális képzés	5
Oktatási intézmény	Szatmárnémeti Református Gimnázium	33
	Kölcsey Ferenc Főgimnázium	49
	Hám János Római Katolikus Teológiai Líceum	18
Foglalkozás	Aktív fizikai dolgozó	25
	Aktív szellemi dolgozó	34
	Egyetemi hallgató	28
	Egyéb	10
	NT/NV	2
Havi jövedelem	Jelentősen az átlag alatt van	4
	Valamivel az átlag alatt van	6
	Átlagos	30
	Valamivel az átlag felett van	26
	Jelentősen az átlag felett van	10
	Nem rendelkezik saját jövedelemmel	21
	NT/NV	3

3. táblázat: Alapadatok (%)

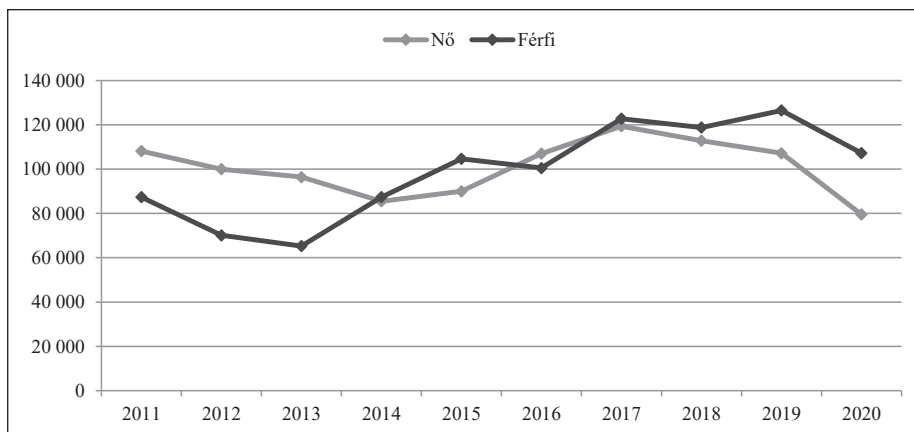
Forrás: saját szerkesztés

Az adatok feldolgozása

A szakirodalmi áttekintő kapcsán bemutattam a migrációt mint fogalmat, valamint különböző teóriáit. Ez a fejezet az elvándorlással összefüggő hipotézisek tesztelését, illetve a survey-típusú kutatás kiértékelését foglalja magába.

Az elvándorló fiatalok szociodemográfiai jellemzői és a migrációs döntés mögött álló okok

Ravenstein törvényszerűségeit érdemes megvizsgálni a kutatás vonatkozásában is. A geográfus azon hipotézise, miszerint a nőkre nagyobb mértékben jellemző a migráció, mint a férfiakra, a vizsgálat során nem igazolódott be.²⁶ A válaszadók tükrében elemezve Ravenstein nemekre vonatkozó felvetését, azt lehet megfogalmazni, hogy a férfiakra nagyobb arányban jellemző a külföldön történő munkavállalás (42%), míg a megkérdezett nők 32%-a dolgozott más országban. Az Európai Unió Statisztikai Hivatala (Eurostat) adatai alapján vizsgálva a román társadalom migrációs trendjeit, nem jelenthető ki egyértelműen, hogy a nőkre nagyobb mértékben jellemző a migráció. 2011 és 2014 között csökkenő tendenciát mutatott az elvándorolt nők száma, ezzel szemben 2013 és 2015 közötti időszakban az emigráló férfiak aránya exponenciálisan növekedett. 2016-ban megfigyelhető volt, hogy többségében nők hagyták el Romániát, de 2017-től ismét nagyobb arányban lett jellemző a férfiakra a migráció.

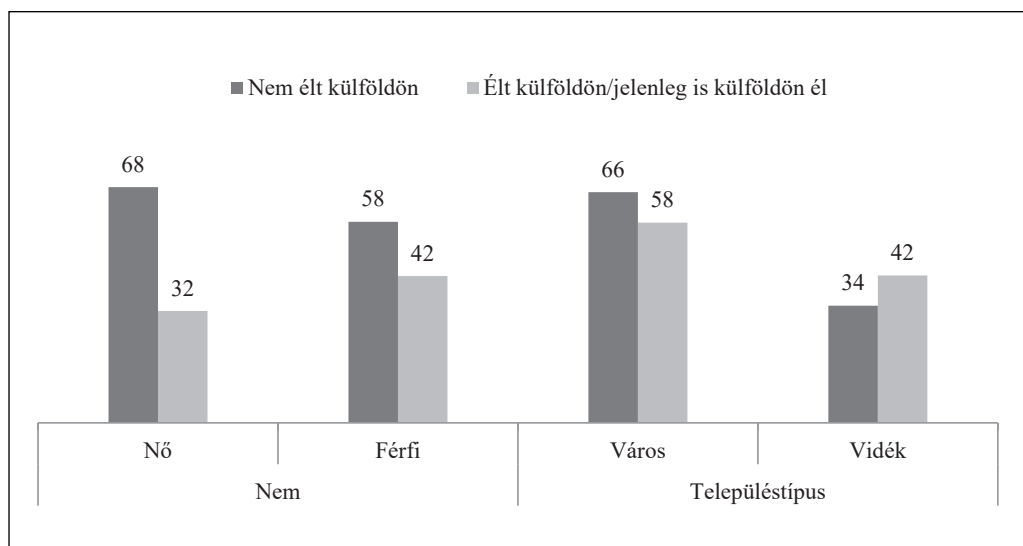

2. ábra: Romániából történő kivándorlás 2011 és 2020 között
Forrás: Eurostat²⁷

²⁶ Ravenstein, 1885: The Laws of Migration, i.m. 198–199.

²⁷ Emigration by age and sex. Data Browser. Eurostat, 2022. március 30. Letöltés helye: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser>; letöltés ideje: 2022. 05. 05.

Településtípus alapján vizsgálva az elvándorlást, a geográfus szerint a falusi környezetben élő emberekre nagyobb mértékben jellemző a migráció, mint a városi lakosokra.²⁸ A kutatásban ez a felvetés sem bizonyosodott be, mivel a külföldön dolgozó válaszadók 58%-a városi közegből emigrált külföldre, míg a vidéki környezetben élő válaszadók kicsivel több, mint 40%-a élt a külföldi munkavállalás lehetőségével.

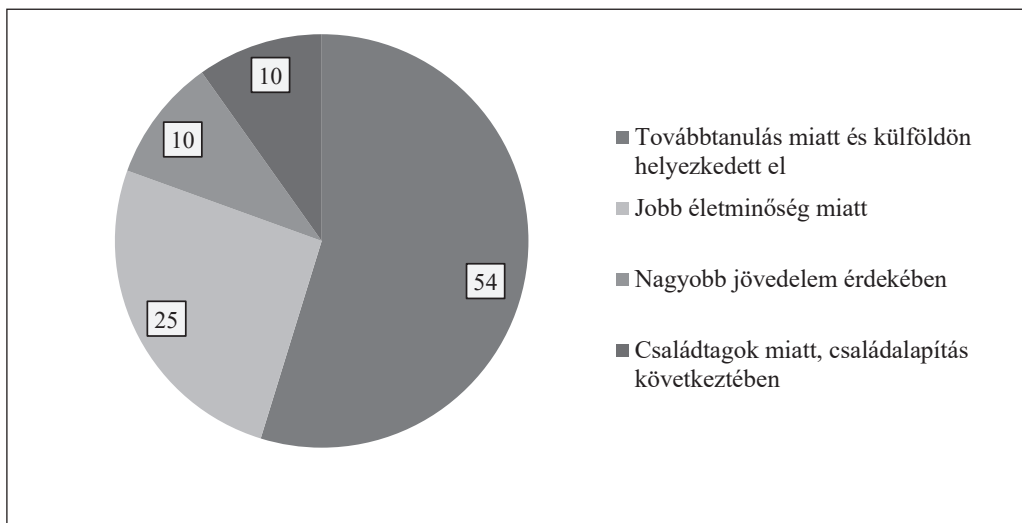
3. ábra: Az elvándorlás mértéke nem és településtípus szerint (%)

Forrás: saját szerkesztés

Migrációs döntés mögött álló okokat vizsgálva Ravenstein állítása az, hogy az elvándorlás legfőbb motivációja gazdasági okokra vezethető vissza.²⁹ Ezen állítást elemezve azt a következtetést lehet megfogalmazni, hogy a külföldön letelepedett fiatalok a továbbtanulás érdekében (54%) hagyták el Romániát, a tanulmányok végeztével pedig nem tértek vissza, hanem a célországban helyezkedtek el. A tanulási célú vándorlás mellett a kitöltők 25%-a a jobb életminőség érdekében emigrált, emellett hasonló az arány azon kitöltők körében, akik nagyobb jövedelem miatt (10%), valamint családtagok, illetve családalapítás (10%) érdekében hagyták el Romániát.

²⁸ Ravenstein, 1885: The Laws of Migration, i.m. 198–199.

²⁹ Uo. 198–199.

4. ábra: Az elvándorlás hátterében álló okok (%)

Forrás: saját szerkesztés

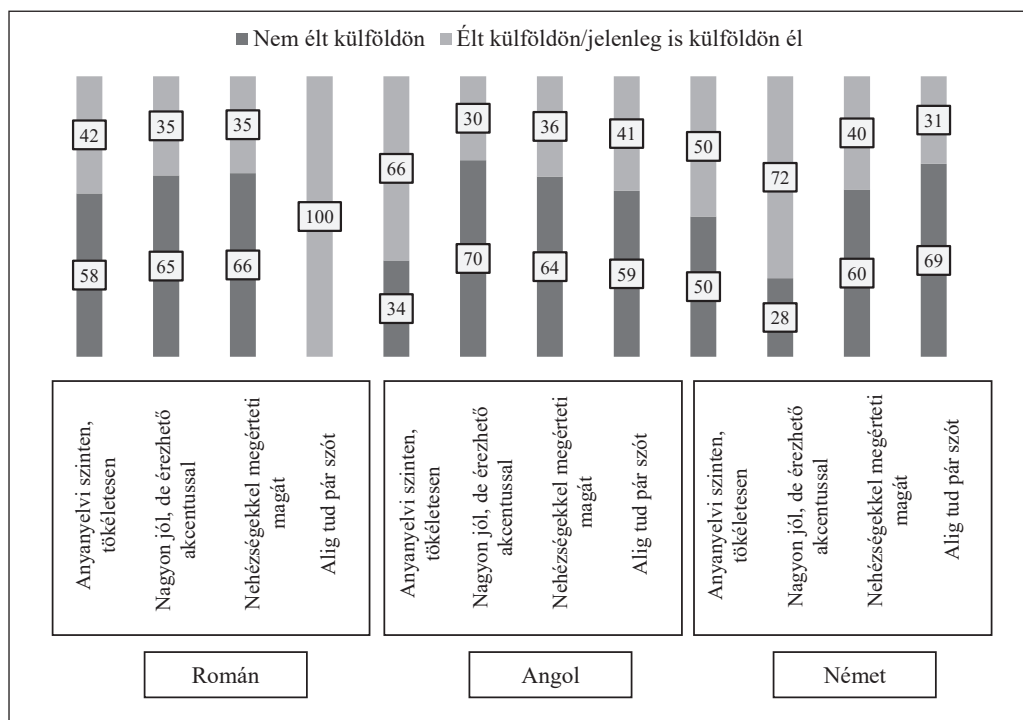
A *mikro gazdasági* modell értelmében a nyelvismeret, valamint az iskolázottság hozzájárulnak az elvándorlás folyamatához.³⁰

A nyelvtudást befolyásoló tényezőként elemezve beigazolódik, hogy a nyelvi készségek nagyban hozzájárulnak a migrációhoz. A román nyelv vonatkozásában azt lehet megfigyelni, hogy azok a válaszadók, akik anyanyelvi szinten beszélik a nyelvet, többségében Romániában maradtak, de ugyanez tapasztalható azok körében is, akik nagyon jól beszélnek románul. Azok a fiatalok, akik alig ismerik a román nyelvet, túlnyomórészt külföldön próbálnak érvényesülni. Az anyanyelvi/tökéletes angoltudással rendelkezők megtapasztalták a külföldi létet³¹, míg a német nyelvismeret esetében megegyező az arány a külföldi élettapasztalattal rendelkezők, valamint a Romániában élők között. Azok a válaszadók, akik jól beszélik a német nyelvet, bár érezhető akcentussal, jóval többen hagyták el Romániát munkavállalás érdekében (72%), ezzel ellentétben az angolul jól beszélő megkérdezettek 70%-a a román munkaerőpiacon helyezkedett el. Megfigyelhető, hogy azok a személyek, akik ideiglenesen³² külföldön helyezkedtek el, de kevésbé ismerik az angol vagy német nyelvet, nagyrészt mezőgazdaság területén, illetve a tercier szektorban kaptak munkát. A hosszú távon, valamint végérvényesen külföldre költöző válaszadók esetében azok a személyek, akik kismértékben ismerik valamelyik idegen nyelvet, többségében a kereskedelmi és szolgáltatói szektorban tevékenykednek.

30 Lados, 2018. A Magyarországra történő visszavándorlás társadalomföldrajzi vizsgálata, i.m.

31 Beleértve a jelenleg is külföldön élőket, illetve az ideiglenesen külföldön dolgozókat (visszavándorlókat).

32 Már visszatértek Romániába.

5. ábra: Az elvándorlás vizsgálata a nyelvismeret vonatkozásában (%)

Forrás: saját szerkesztés

Iskolázottság szerint vizsgálva az elvándorlás kérdését azt a konzekvenciát lehet levonni, hogy relatíve magas arányban emigrálnak a felsőfokú (40%), valamint posztgraduális végzettséggel (48%) rendelkezők, ellenben a válaszadók azon részének, amely középfokú végzettséggel rendelkezik, 29%-nak van külföldi élettapasztalata.

Iskolai végzettség		Nem élt külföldön	Élt külföldön/ jelenleg is külföldön él
	Középfokú	71	29
	Felsőfokú	60	40
	Posztgraduális	52	48
	Posztliceális	74	26

4. táblázat: Az elvándorlás vizsgálata iskolai végzettség alapján (%)

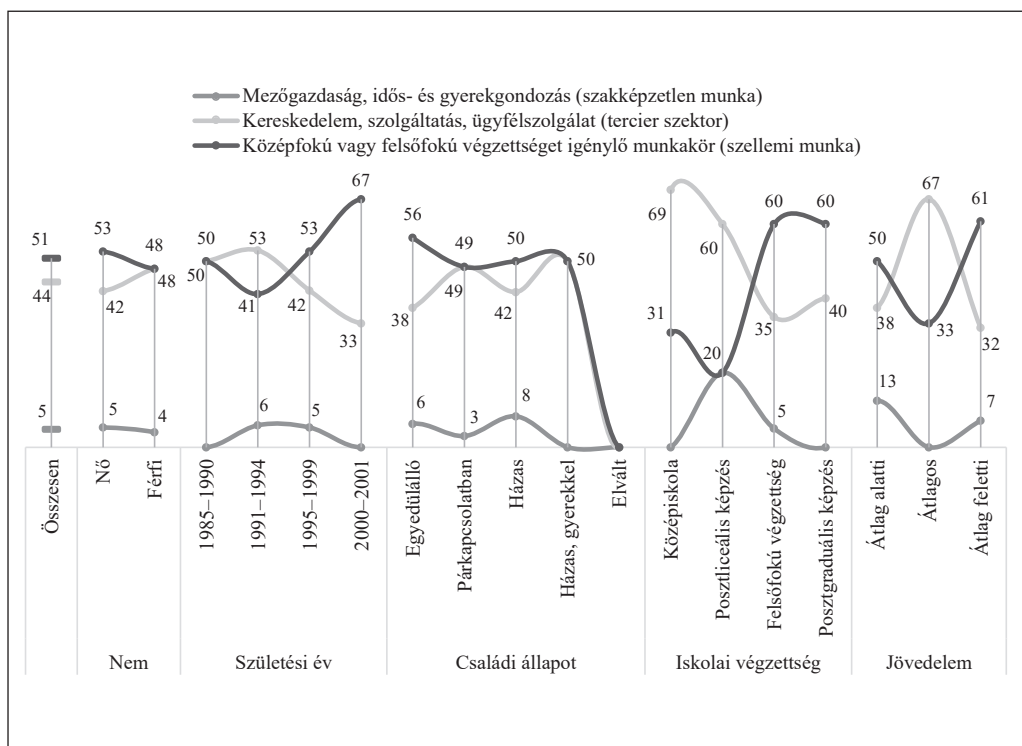
Forrás: saját szerkesztés

*Hosszú távú és végleges elvándorlás*³³

A tanulmány további részében a hosszú távú, valamint a végleges nemzetközi elvándorlást mint mobilitási formát elemzem. Ebben az alfejezetben a jelenleg is külföldön élő fiatalok befogadó országba történő munkavállalása, a migrációhoz kapcsolódó attitűdök, valamint Romániával, illetve Magyarországgal való viszony lesz taglalva.

A kutatásban részt vevő személyek 15%-a választotta a hosszú távú vagy végleges elvándorlást. Az állandó elvándorlók munkavállalását vizsgálva egyértelműen többségben vannak a szellemi munkát végző válaszadók (51%), emellett 44% a tercier ágazatban helyezkedett el, csupán 5% végez szakképzetlen munkát. Társadalmi változók alapján elemezve elmondható, hogy a nők többsége középfokú vagy felsőfokú végzettséget igénylő munkát folytat, kereskedelem, szolgáltatás, valamint ügyfélszolgálat területén pedig a dominánsan a férfiak dolgoznak. Mezőgazdaság, idős-, illetve gyermekgondozás terén nagyon alacsony az eltérés a nem szerinti megoszlás tekintetében. Hogyha a születési évet vesszük alapul, többségében a válaszadók közül azok töltenek be középfokú, valamint felsőfokú végzettséget igénylő munkakört, akik 2000 és 2001 között születtek, de 50% felett van azok aránya is, akik az 1990-es évek második felében születtek. A szolgáltatási szektorban kimagasló az 1985 és 1994 között született válaszadók aránya. Az iskolai végzettség vonatkozásában jelentős eltérések tapasztalhatók, míg mezőgazdaság, valamint idős- és gyerekgondozás területén történő munkavállalás többségében a posztliceális képzéssel rendelkező válaszadókra jellemző, addig kereskedelem, ügyfélszolgálat, valamint szolgáltatás terén legnagyobb arányban a középiskolai végzettségűek helyezkednek el. A szellemi munkát végzők körében egyértelműen kimagaslí a felsőfokú, illetve posztgraduális végzettséggel rendelkezők aránya.

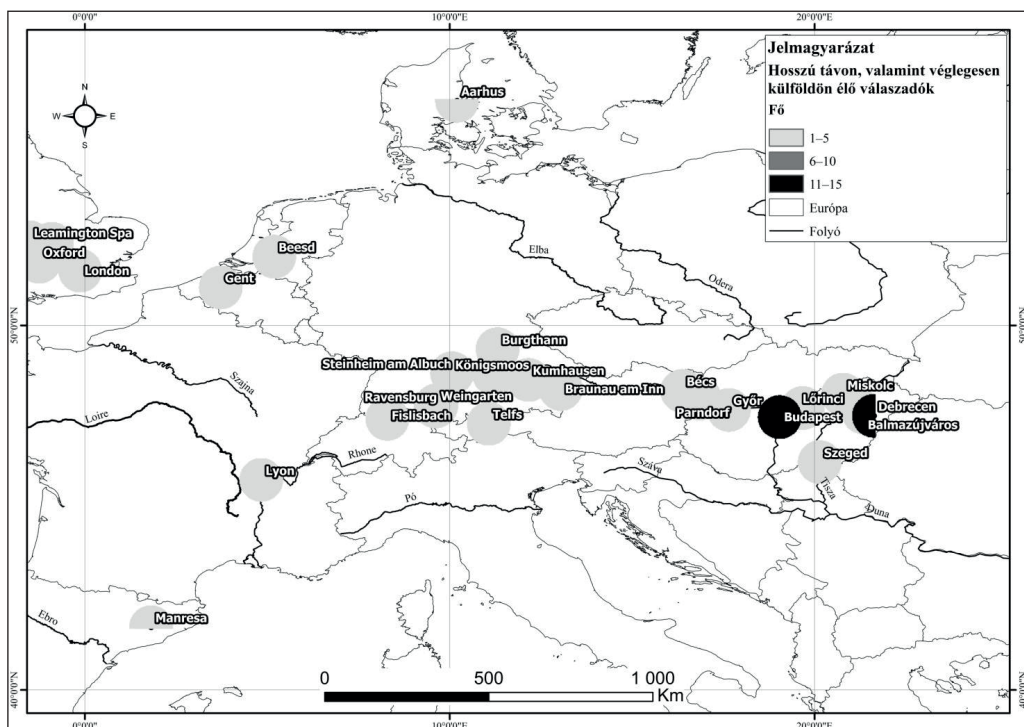
³³ Ebben a fejezetben azokat a válaszadókat elemzem, akik hosszú távon (12 hónapnál többet tartózkodnak a befogadó országban), valamint akik véglegesen külföldön tervezik a letelepedést.

6. ábra: Hosszú távú, valamint végleges külföldi munkavállalás háttérváltozók alapján (%)
Forrás: saját szerkesztés

A hosszú távú, valamint végleges elvándorlók 57%-a Magyarország területén telepedett le. Az Egyesült Királyságot, valamint Németországot a válaszadók közel 10%-a választotta állandó tartózkodási helyéül. Ausztriába valamivel kevesebben telepedtek le (6%), emellett a Benelux államokba, Belgiumba és Hollandiába való vándorlás sem túl elterjedt a fiatalok körében. Az említett országok mellett néhányan Spanyolországba, Franciaországba, Dániába, valamint Svájcba települtek át.

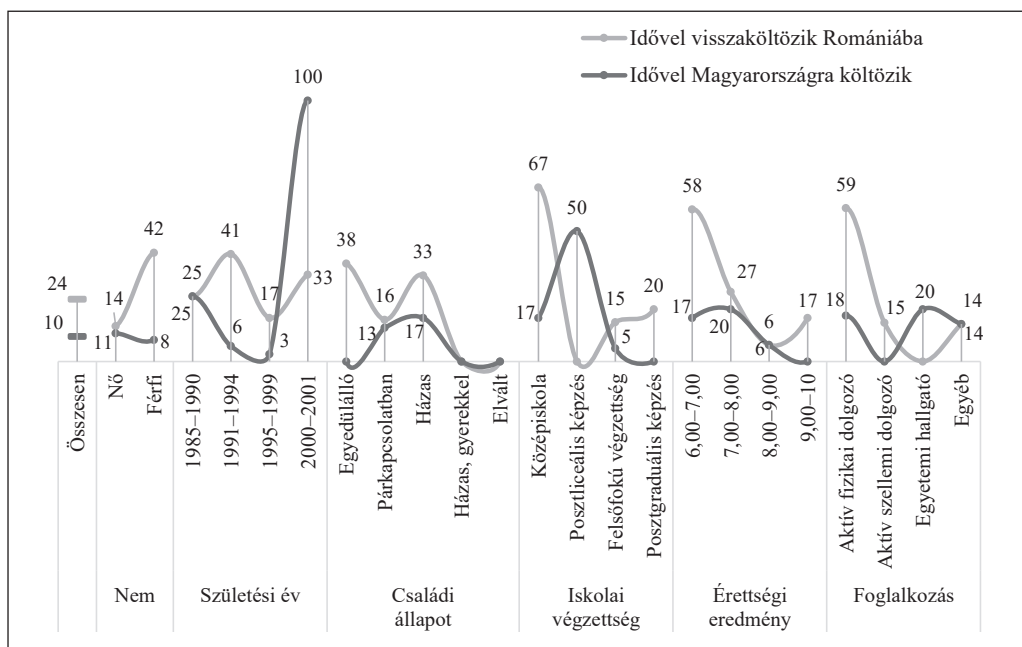
A külföldön élő válaszadók többsége elveti a szülőföldre való visszaköltözés lehetőségét, emellett a megkérdezettek közel 30%-a bizonytalan a hazatérést illetően. Az elvándoroltak közel negyede tervezi, hogy visszatér idővel Romániába. A Magyarországra való költözés kapcsán a kutatás során kiderült, hogy a hosszú távú, valamint véglegesen elvándoroltak több mint fele (54%) az anyaországban telepedett le, de a más országokban élő válaszadók 10%-a szívesen költöznék Magyarországra. A megkérdezettek 16%-a megfontolná a kérdést, de emellett ugyanennyien elutasítják ezt az opciót.

1. térkép: Véglegesen vagy hosszú távon elvándoroltak célterület szerint

Forrás: saját szerkesztés

Társadalmi változók alapján összehasonlítva a jelenleg külföldön élők Magyarországra, avagy Romániába történő költözési szándékát elmondható, hogy többségben vannak azok a válaszadók, akik inkább Romániába térnének vissza (24%), mintsem az anyaországba (10%). Nem, valamint születési év szerint elemezve a kérdéskört, dominánsan magasabb a Romániába való visszaköltözést tervező férfiak aránya (42%), továbbá megfigyelhető, hogy az 1985 és 1990 között született válaszadók vonatkozásában a két országba történő költözés valószínűsége kiegyenlítődik (25%), ugyanakkor a 2000-es évek elején született kitöltők dominánsan Magyarországot választanák (100%). Az iskolázottság alapján a középiskolai végzettséggel rendelkezők nagyobb arányban költöznének vissza Romániába, míg a posztliceális diplomát szerzők inkább Magyarországon telepednének le. A foglalkozás tekintetében a Romániába potenciális visszaköltözők többségében fizikai munkát végző emberek, ezzel szemben azok az válaszadók, akik jelenleg külföldön tanulnak, nagyobb arányban költöznének inkább Magyarországra.

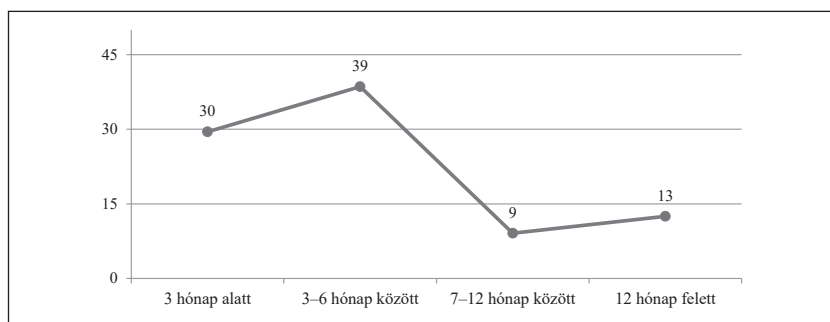

7. ábra: Romániába és Magyarországra potenciális költözők aránya háttérváltozók szerint (%)

Forrás: saját szerkesztés

Ideiglenes elvándorlás

Célszerű mélyebben megvizsgálni az ideiglenes migrációra vonatkozó adatokat. Ebbe a csoportba azokat a fiatalokat soroltam, akik már visszatértek Romániába, csupán átmenetileg helyezkedtek el a külföldi munkaerőpiacon. A kutatásban részt vevő személyek 21%-a döntött az ideiglenes elvándorlás mellett.

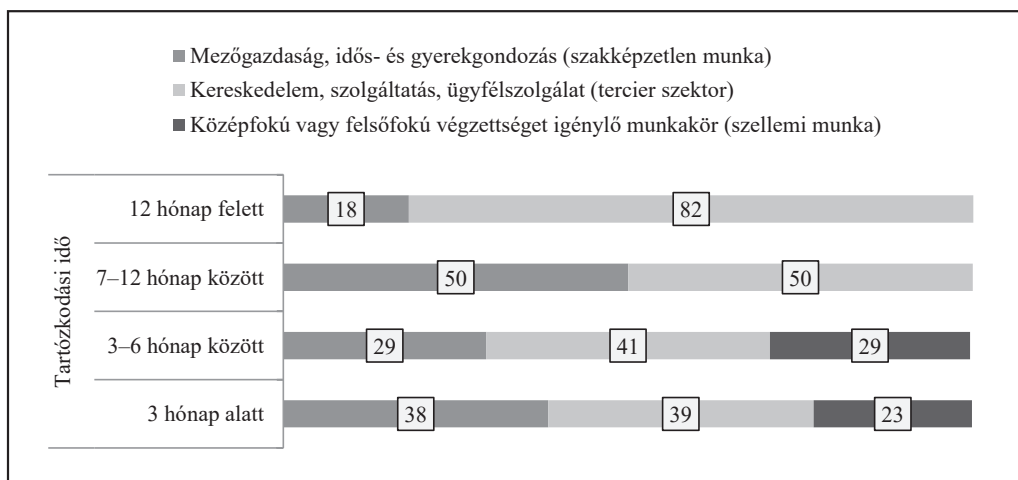

8. ábra: Az ideiglenesen elvándorlók külföldi tartózkodási ideje (%)

Forrás: saját szerkesztés

A tartózkodási időt elemezve a megkérdezettek minimum fél hónapot, maximum 3 évet, valamint átlagosan 7 hónapot töltöttek más országban. Meg kell említeni az ideiglenes gazdasági migránsokat, vagyis vendégmunkásokat, akik annak érdekében vállalnak külföldön munkát, hogy viszonylag rövid idő alatt nagyobb tőkét tudjanak összegyűjteni, amit a származási országban befektethetnek. A tartózkodási időt vizsgálva az látszik, hogy az átmenetileg külföldön élő válaszadók 30%-a kevesebb mint 3 hónapot töltött a fogadó országban, továbbá közel 40% azok aránya, akik 3–6 hónapot voltak külföldön. A legalacsonyabb arány azon válaszadók körében van, akik 7 hónap és egy év közötti időt töltöttek más országban, mindemellett 13% egy évnél többet élt külföldön.

A tartózkodási idő függvényében vizsgálva a külföldi munkavállalást, szakképzetlen munkát, vagyis mezőgazdaság területén, illetve idős- és gyerekgondozást nagyobb arányban (50%) vállaltak azok a fiatalok, akik 7 hónap és egy év közötti időt töltöttek a befogadó országban. Magyarországon és Németországban kiemelkedően magas azok aránya, akik a tercier ágazatban dolgoztak. Az átmeneti külföldi munkavállalók³⁴ közel fele szolgáltatás, kereskedelem, vagy ügyfélszolgálat területén helyezkedtek el. A tartózkodási idő vonatkozásában azok a személyek, akik egy évnél többet éltek a hazájuktól távol, 82% a szolgáltatói szektorban dolgozott. A szellemi munkát végző válaszadók rövid ideig tartózkodtak a célországban. Azok a megkérdezettek, akik 3 hónapnál kevesebb időt töltöttek külföldön, 23%-uk helyezkedett el olyan munkakörnyezetben, ahol középfokú vagy felsőfokú végzettség szükséges, emellett akik 3 hónap és fél év közötti időintervallumot voltak az adott célországban, közel 30%-uk végzett szellemi munkát.

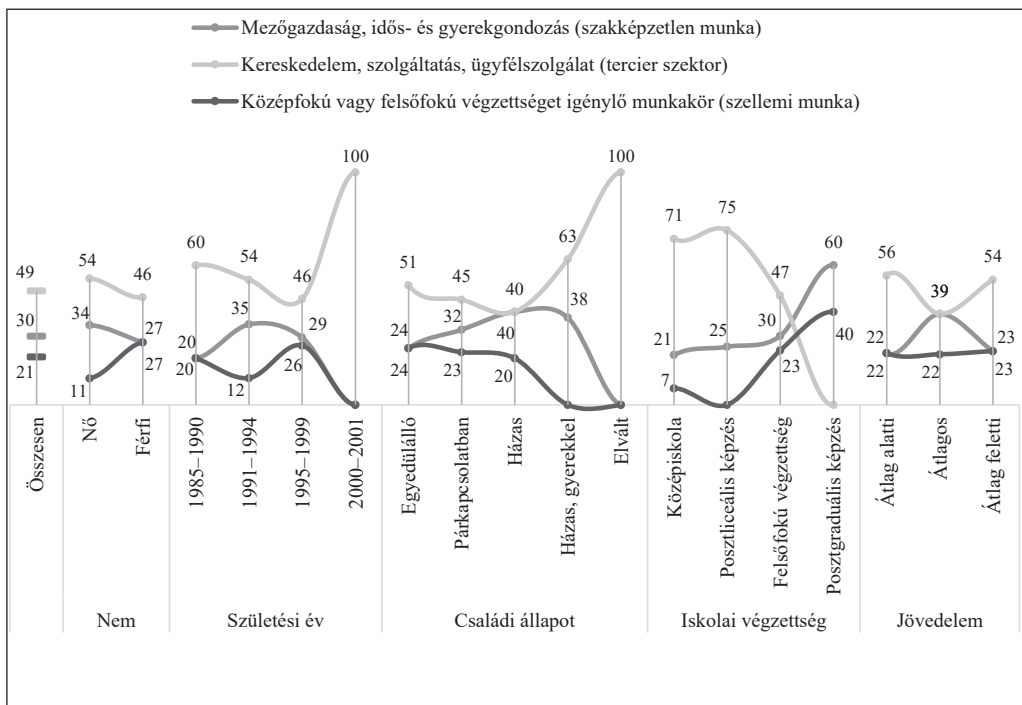
9. ábra: Ideiglenes külföldi munkavállalás a tartózkodási idő függvényében (%)

Forrás: saját szerkesztés

34 Már visszatértek Romániába.

A nyelvismeret vonatkozásában azt a konzekvenciát lehet megfogalmazni, hogy azok a fiatalok, akik anyanyelvi szinten vagy tökéletesen beszélnek az angol, illetve a német nyelvet, nagyobb arányban helyezkedtek el a tercier ágazatban. Szellemi munkát többségében a magasabb iskolai végzettséggel és jó nyelvismerettel rendelkezők végeztek. A válaszadók azon része, amely kevésbé vagy egyáltalán nem ismeri valamelyik idegen nyelvet, szakképzetlen munkát vállalt (mezőgazdaság, idős-, valamint gyerekgondozás). Ismételten beigazolódik, hogy a nyelvismeret nagymértékben befolyásolja a migrációt, illetve a célországban történő elhelyezkedési lehetőségeket.

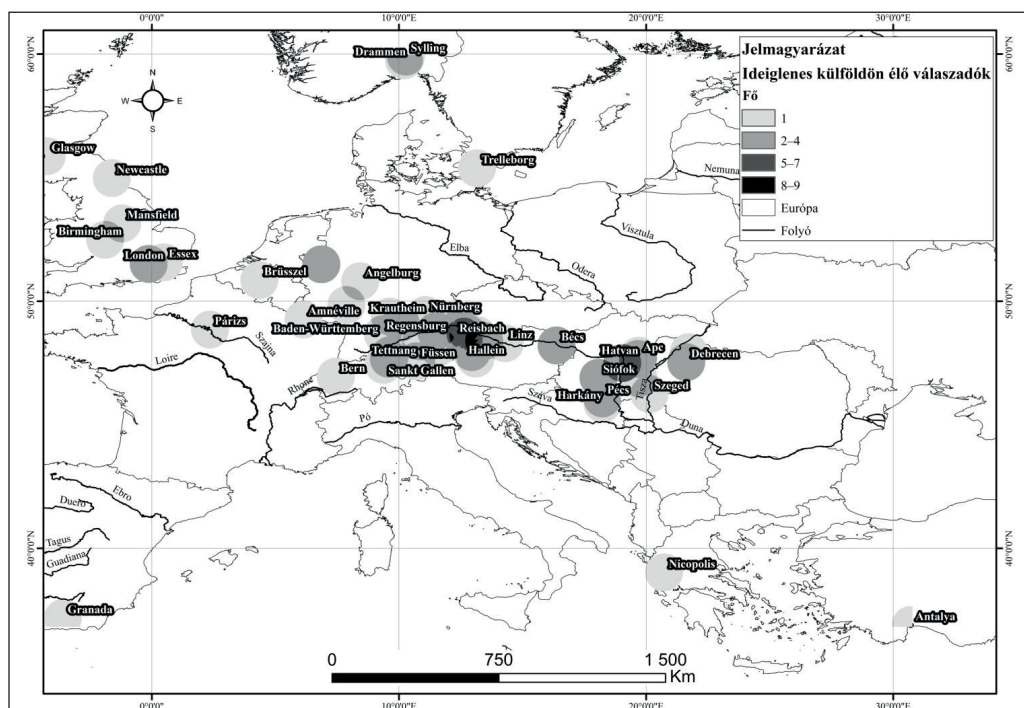
Háttérváltozók (nem, születési év, családi állapot, iskolai végzettség, jövedelem) alapján vizsgálva az ideiglenesen külföldön történő munkavállalást lényeges különbségek tapasztalhatóak. Míg szakképzést nem igénylő munkák (mezőgazdaság, gyerekfelügyelet, idősgondozás), illetve szolgáltatás, kereskedelem, ügyfélszolgálat területén dominánsan nők tevékenykedtek, addig szellemi munkát nagyobb arányban férfiak végeztek. A születési év vonatkozásában vizsgálva kiemelkednek a 2000 és 2001 között született válaszadók, akik döntő többségben a tercier szektorban helyezkedtek el. Az agrárszektor területén, valamint idős- és gyerekgondozással többségében az 1990-es évek első felében született megkérdezettek foglalkoztak, emellett középfokú, illetve felsőfokú végzettséget igénylő munkakörben főként az 1995–1999 évek között született válaszadók végeztek. A családi állapot aspektusából nézve az átmeneti külföldi munkavállalást, az elvált válaszadók többségében a szolgáltatói ágazatban tevékenykedtek, a házasságban élők nagyobbra szakképzetlen munkát vállaltak. A szellemi munkavégzés egyaránt jellemző az egyedülálló, valamint a párkapcsolatban élő személyekre. A legmagasabb iskolai végzettség tekintetében a posztgraduális képzést végzett válaszadók 60%-a szakképzetlen munkát végzett, de ezzel ellentétben megfigyelhető, hogy szellemi munkát többségében felsőfokú végzettséggel, illetve egyetem utáni képzéssel rendelkezők végeztek. A tercier szektorban történő munkavállalás döntően a középiskolai, valamint posztliceális végzettséggel rendelkezőkre volt jellemző.

**10. ábra: Ideiglenes³⁵
külföldi munkavállalás háttérváltozók alapján (%)**
Forrás: saját szerkesztés

Célországok szerint elemezve az ideiglenesen külföldön dolgozókat elmondható, hogy több mint 40%-uk a gazdaságilag fejlett Németországban vállalt munkát, továbbá Magyarország is kedvelt célpont volt a válaszadók (25%) körében. A nyugat-európai szigetországot a megkérdezettek 11%-a, míg Ausztriát 6% választotta ideiglenes tartózkodási helyéül. Az említett célországok mellett még potenciális célterület volt a válaszadók számára az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Svájc, Belgium, Spanyolország, Törökország, valamint az északi államok, Norvégia, illetve Svédország.

³⁵ Azok a válaszadók tartoznak ebbe a csoportba, akik dolgoztak a külföldi munkaerőpiacon, de már visszatértek Romániába.

2. térkép: Ideiglenesen elvándoroltak célterület szerint

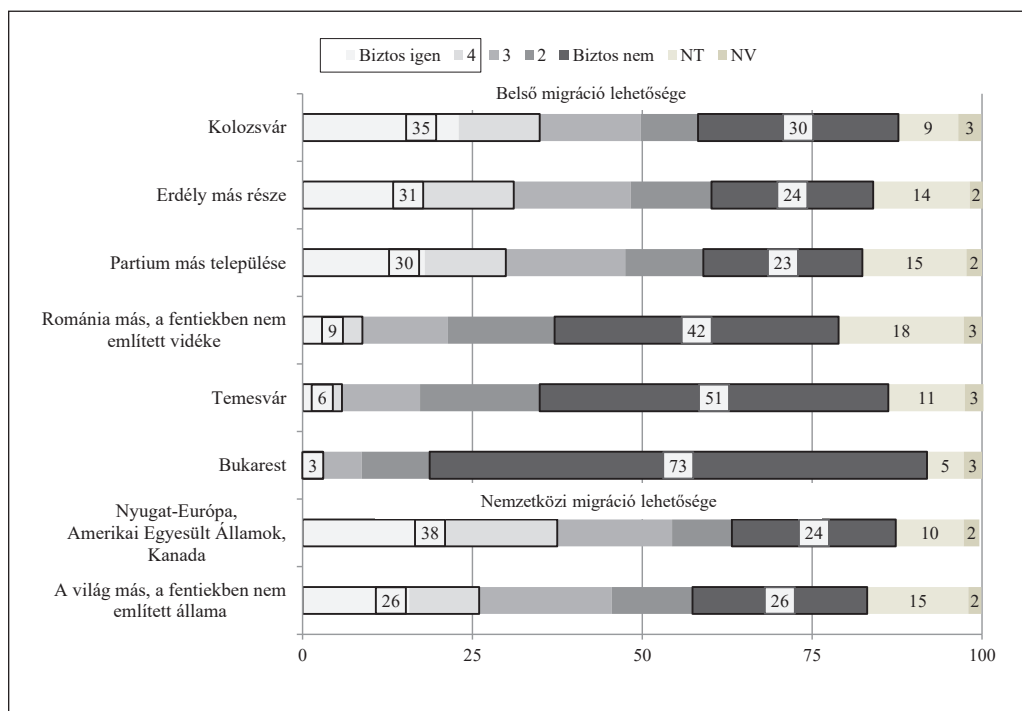
Forrás: saját szerkesztés

Érdekes megvizsgálni, hogy a külföldi tapasztalattal rendelkező válaszadók vállalnának-e ismét munkát az otthonuktól távol, vagy elvetik teljesen a migráció gondolatát. A megkérdezettek közel fele bizonytalan e kérdés tekintetében, emellett 28% határozottan érvelt az ideiglenes migráció mellett, 31% pedig inkább az otthonmaradás mellett döntene. Társadalmi háttérváltozók alapján elemezve a kérdéskört, a férfiak (32%) szívesebben tevékenykednének ismét külföldön, míg a nők 23%-a gondolkozik hasonlóképpen. Családi állapot szerint az egyedülálló személyek ugyanolyan arányban vágynak vissza külföldre (29%), mint amilyen arányban maradnának Romániában. A párkapcsolatban élők többsége (36%), míg a házasságban élők 30%-a megpróbálná ismét a külföldi munkavállalást. Teljesen elveti az átmenetileg külföldre költözés gondolatát a házasok 40%-a, valamint a gyermekes családok 88%-a. Az iskolai végzettség alapján a külföldön történő átmeneti munkavállalás a középiskolai végzettséggel rendelkezők körében merül fel, ezzel ellentétben a legnagyobb százalékban a posztliceális és posztgraduális képzéssel rendelkezők vetik el az újbóli külföldre költözés lehetőségét

Migrációs hajlandóság

Lényegesnek tartottam megvizsgálni a Romániában maradt fiatalok elvándorláshoz való viszonyulását, hogy milyen potenciális célterületek merültek fel a nemzetközi, valamint belső migráció vonatkozásában. A vizsgálatban részt vevő fiatalok 63%-a nem élt még más országban. A Románián belüli célterületeket vizsgálva a válaszadók 35%-a úgy véli, hogy az élet- és munkakörülményeinek javítása érdekében szívesen költözne Kolozsvárra, ugyanakkor Erdély (31%) és Partium (30%) más települése is potenciális célpont lehet számukra. A bánsági nagyváros, Temesvár, kevésbé népszerű a Szatmár megyei fiatalok körében, mindössze a megkérdezettek 6%-a gondolja úgy, hogy javulna az életszínvonal a költözés révén. A főváros mint lehetséges célterület kismértékben kedvelt a szatmári fiatalok körében. A válaszadók 73%-a gondolja úgy, hogy abban az esetben sem költözne Bukarestbe, hogyha pozitívan hatna az életminőségére. Az elemzés során körvonalazódott, hogy a román nyelvtudás nem befolyásolja a belső migrációt, ennek ellenére az eredmények alapján azt látszik, hogy a válaszadók számára nem vonzó a többségében románok lakta településekre való költözés. Bár a kutatásból származó eredményekkel nem támasztható alá, de feltehetőleg a távolság is hozzájárul ahhoz, hogy a szatmári fiatalok számára kevésbé népszerű célpont a főváros.

A nemzetközi vándorlás vonatkozásában a Romániában maradt fiatalok közel 40%-a lehetséges elvándorlási célpontként tekint Nyugat-Európa országaira, az Amerikai Egyesült Államokra vagy akár Kanadára, 24% pedig úgy gondolja, hogy abban az esetben sem költözne az említett államokba, hogyha javulna az életminőségük. Társadalmi kategóriák alapján elemezve a migrációs hajlandóságot, a megkérdezett nők 68%-a, míg a férfiak 58%-a nem rendelkezik külföldi élettapasztalattal. A Romániába visszatérők 15%-a nő, a férfiak aránya pedig ennél valamivel magasabb (29%). A hosszú távú vagy végleges migráció mellett a nők 17%-a, a férfiak 14%-a döntött. A megkérdezettek családi állapotát, valamint az elvándorláshoz való viszonyulást vizsgálva elmondható, hogy a Romániában élő válaszadók közül kiemelkednek a párkapcsolatban élők (67%), illetve a gyermekes családok (66%), akik nem tapasztalták meg a külföldi létet.

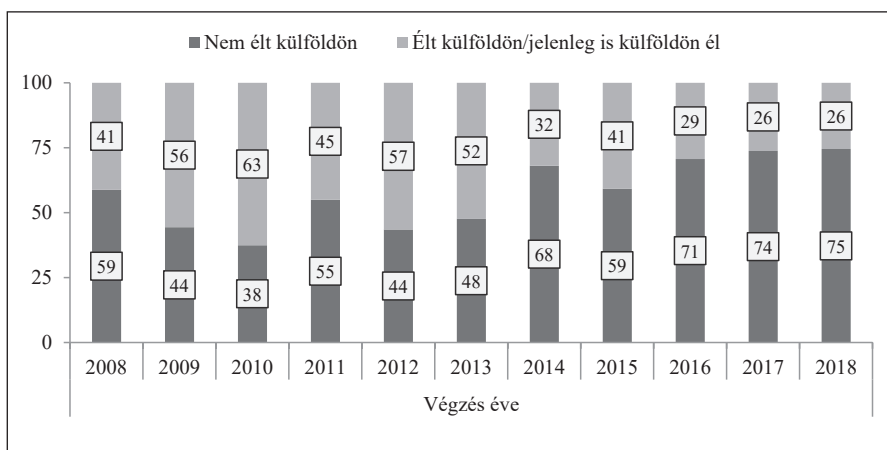
11. ábra: A Romániában maradt fiatalok migrációs hajlandósága (%)

Forrás: saját szerkesztés

Az ideiglenes migráció nagyobb mértékben jellemző az elvált válaszadókra (50%), mindemellett közel 30% az átmenetileg külföldön dolgozó gyermekes családok, illetve egyedülálló személyek aránya. A hosszú távú, valamint végleges elvándorlás mellett többségben a házasság, de még gyermek nélküli családok (25%), valamint a párkapcsolatban élő válaszadók (17%) döntöttek. A legmagasabb iskolai végzettség alapján vizsgálva a migráció kérdéskörét azt lehet megállapítani, hogy Romániában nagyobbbrészt a megkérdezett fiatalok azon része maradt, akik középiskolai (71%), valamint posztliceális képzéssel (71%) rendelkeznek. Akik az ideiglenes külföldi munkavállalás mellett döntöttek, azok 25%-a felsőfokú végzettségű, valamint 24%-a egyetem utáni, posztgraduális képzéssel rendelkezik. Hasonló a tendencia a hosszú távú, valamint végleges migráció vonatkozásában, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők 15%-a, továbbá a posztgraduális képzést végzett válaszadók 24%-a választotta ezt a lehetőséget. Az oktatási intézmény szerint azt a konzekvenciát lehet levonni, hogy a Szatmárnémeti Református Gimnázium elballagott diákjai körében 64% itthon vállalt munkát, 21% átmenetileg tevékenykedett külföldön, illetve 15% jelenleg is más országban él. A Kölcsey Ferenc Főgimnáziumban végzett diákok 62%-a nem dolgozott még külföldön, 23%-a pedig ideiglenesen emigrált külföldre (a három líceum közül

ebben az esetben a legnagyobb a migráció aránya), valamint a Hám János Római Katolikus Líceumban ballagott diákok körében egyaránt jellemző az átmeneti és végleges külföldi munkavállalás (16-16%).

A középiskola végzési éve szerint jól látható, hogy ingadozó eredmények születtek azon válaszadók körében, akik a 2008 és 2014 közötti időszakban érettségiztek. Míg a 2008-as évben ballagott kitöltők 59%-a Romániában próbált boldogulni, addig a 2010-es év végzősei nagyobb arányban választották a migráció lehetőségét (63%). Az elvándorlás mértékének a növekedése összefügg az Európai Unióhoz való csatlakozással.³⁶ A 2015 és 2018 között abszolvált válaszadókra inkább az itthon maradás jellemző. A 2015-ös végzési évet vizsgálva közel 60%-a, míg a 2018-as évben ballagott diákok 75%-a szülőföldjén maradt.

12. ábra: A Romániában élő, illetve az elvándorlásban rész tevő válaszadók aránya végzési év alapján (%)
Forrás: saját szerkesztés

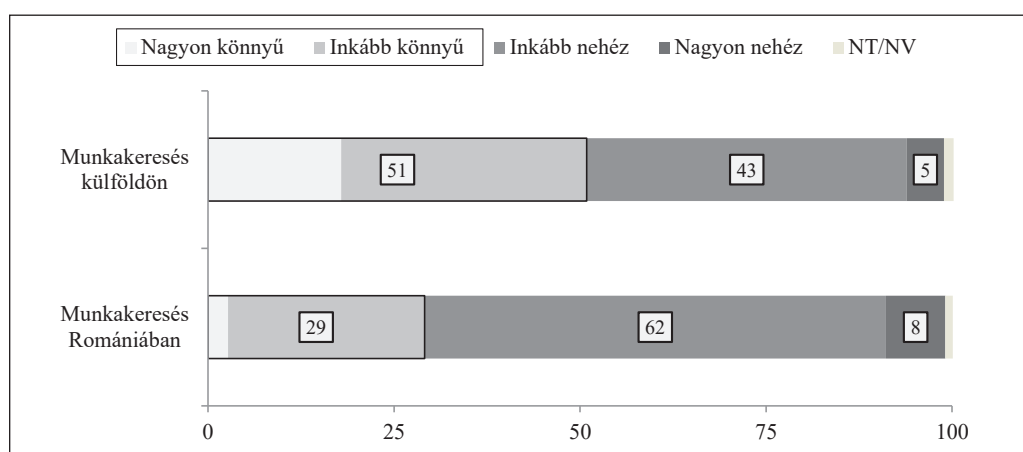
A romániai, valamint külföldi élet- és munkakörülmények összehasonlítása

Az életszínvonal fogalma egy társadalom, egy közösség jólétének fokmérőjét jelenti.³⁷ E témakör kapcsán a külföldi jövedelmeket, a megélhetést, valamint a munkakeresést tanulmányozom, szemben a romániai lehetőségekkel.

36 Dospinescu, Andrei – Russo, Giuseppe: *Romania. Systematic Country Diagnostic. Background note. Migration*. The World Bank, 2018. június. Letöltés helye: <https://media.hotnews.ro/>; letöltés ideje: 2022. 05. 09.

37 Életszínvonal szócikk. In: Diós István (főszerk.): *Magyar katolikus lexikon*. Szent István Társulat: Budapest, 1993–2014. Letöltés helye: <http://lexikon.katolikus.hu/>; letöltés ideje: 2022. 01. 26.

A 2021-es év első felében került sor az adatgyűjtésre, ebben az időszakban a romániai bruttó átlagjövedelem 2 300 lej (167 442 forint, 465 euró) volt. Ennek tudatában a Romániában élő válaszadók 94%-a gondolja úgy, hogy nagyon nehéz/inkább nehéz megélni ebből a pénzösszegeből, ezzel szemben a megkérdezettek 4%-a szerint gond nélkül lehet boldogulni ebből a jövedelemből. A külföldi élettapasztalattal rendelkezők körében jóval magasabb azon válaszadók aránya (90%), akik úgy vélik, hogy kétségtelenül könnyebb külföldön megélni, mindössze 6% gondolja úgy, hogy sokkal nehezebb. A munkakeresés kapcsán körvonalaződött, hogy a határon túl jóval egyszerűbb elhelyezkedni. Míg a külföldön élő kitöltők 51%-a érvelt amellett, hogy könnyebb volt munkát kapnia külföldön, addig a belföldön élők 29%-a gondolkodik hasonlóan az itthoni munkaerőpiaci lehetőségekről.

13. ábra: Munkakeresés külföldön, valamint Romániában (%)

Forrás: saját szerkesztés

A bevétel és a tartózkodási hely összefüggésében a Romániában élő válaszadók 10%-a átlag alatti jövedelemmel rendelkezik, 31% úgy véli, hogy átlagos, 30% pedig átlag feletti keresettel, 26%-nak pedig nincs saját bevétele. Összehasonlítva a változókat, a külföldi élettapasztalattal rendelkezők körében jelentős eltérés észlelhető az átlag feletti (45%), valamint a jövedelem nélküliek (13%) csoportjában. Ezen változók vizsgálata révén körvonalazódnak a romániai, valamint az európai bérek közötti különbségek, valamint a jövedelem nélküliek száma arra enged következtetni, hogy Romániában magasabb azok aránya, akik még valamilyen oktatási intézményben folytatják tanulmányaikat.

Ennek ellenére a magasabb bérek nem feltétlenül jelentik azt, hogy könnyebb a határon túl érvényesülni. Megoszlik a vélemény a külföldi boldogulás vonatkozásában a válaszadók körében. Akik úgy vélik, hogy egyértelműen könnyebb a határon túl érvényesülni, 52%

átlag feletti jövedelemmel rendelkezik, akik szerint pedig jóval nehezebb külföldön boldogulni, azok 56%-ának van magas bére.

A külföldi tapasztalattal rendelkezők túlnyomó részben (74%) pozitívan értékelik a határon túli életminőséget a romániaiával szemben, emellett a válaszadók közel negyede átlagosnak véli, míg 3% úgy gondolja, hogy nem jobb az itthoninál. Célszerű megvizsgálni, hogy felmerül-e a hazaköltözés lehetősége azoknál a válaszadóknál, akik úgy gondolják, hogy egyértelműen jobb a külföldi lét, magasabb az életszínvonal. Azt a konzekvenciát lehet levonni, hogy azok a fiatalok, akik jobbnak ítélik meg a külföldi életszínvonalat (43%), nem szeretnének visszaköltözni Romániába, továbbá 30% bizonytalan a kérdést illetően. A magas életminőség és jó munkakörülmények ellenére a külföldön élők 27%-a vissza szeretne térni szülőhazájába.

Összegzés

Jelen tanulmány a Szatmár megyei ifjúság elvándorláshoz való viszonyulását, az ideiglenes, illetve állandó elvándorlás okait, irányát foglalja össze, továbbá párhuzamot von a külföldi és romániai élet- és munkakörülmények között. A Szatmár megyére vonatkozó nagymintás kutatás hiányában a Bálványos Intézet által végzett erdélyi magyarokat célzó felmérésének³⁸ néhány pontját hasonlítom össze a saját kutatásommal, fókuszálva a Partium régióra (Szatmár megye, Szilágy megye, Bihar megye).

Az általam végzett kutatás eredményei alapján a fiatalok 63%-a az országban maradt és a romániai munkaerőpiacon helyezkedett el, vagy jelenleg még tanulmányait folytatja. Mobilitási formák alapján vizsgálva a válaszadók 21%-a ideiglenesen élt külföldön,³⁹ 15% pedig a hosszú távú vagy a végleges migráció mellett döntött.

Tanulmányomban statisztikai módszerekkel megvizsgáltam Ernst Georg Ravenstein néhány migrációra vonatkozó törvényszerűségét, miszerint:

- A nőkre nagyobb mértékben jellemző a migráció, mint a férfiakra.
- A migráció hátterében gazdasági okok állnak.
- A falusi környezetben élőkre inkább jellemző a vándorlás, mint a városi lakosságra.⁴⁰

38 Toró – Varga, 2020. Erdélyi magyarok a nagyvilágban 2020, i.m.

39 Már visszatértek Romániába.

40 Ravenstein, 1885: The Laws of Migration, i.m. 198–199.

A két kutatás e pontjait vizsgálva eltérő eredmények születtek. A Bálványos Intézet adatai alapján többségében nők töltötték ki a kérdőívet (60%), az általam végzett kutatásban pedig a férfiak 42%-ára, míg a nők 32%-ára jellemző az elvándorlás. A migrációs döntés mögött álló okokat elemezve az *Erdélyi magyarok a nagyvilágban 2020* kutatás szerint az elvándoroltak 52%-a munkavállalás érdekében hagyta el hazáját, ezzel szemben a saját kutatásom eredményei alapján az emigrálás hátterében nagyobbra és a továbbtanulás (54%) állt. Településtípus szerint vizsgálva a migrációt megállapítható, hogy mindkét kutatás szerint a városi környezetben élőkre jellemző nagyobb mértékben az elvándorlás (Intézet felmérése: 88%, általam végzett kutatás: 58%).

A mikrogazdasági modell értelmében a nyelvtudás, a munkatapasztalat, illetve az iskolázottság jelentősen hozzájárulnak a vándorláshoz.⁴¹ A kutatás során beigazolódott, hogy akik anyanyelvi szinten vagy nagyon jól beszélik a román nyelvet, azokra kisebb mértékben jellemző a külföldi munkavállalás, ellenben akik kevésbé ismerik a nyelvet, a határon túl próbálnak érvényesülni.

A legmagasabb iskolai végzettség összefüggésében vizsgálva az elvándorlást bebizonyosodott, hogy a kvalifikáció befolyásoló tényező lehet. A külföldi élettapasztalattal rendelkezők többsége felsőfokú vagy posztgraduális diplomával rendelkezik, míg a középiskolai végzettséggel rendelkezők több mint 70%-a az országban maradt. A Bálványos Intézet felmérése is alátámasztotta ezt a hipotézist, a vizsgálatba bevont személyek 42%-a főiskolai, egyetemi, 15% pedig posztgraduális végzettséggel rendelkezik.

A belső migráció, valamint a nemzetközi vándorlás lehetősége felmerül az országban élő fiatalok körében. A szatmári fiatalok számára a fejlett infrastruktúrával és gazdasággal rendelkező centrum, Kolozsvár, emellett Erdély és Partium más települései is potenciális célterületek lehetnek. Azok a fiatalok, akik Kolozsváron, Nagyváradon végezték tanulmányaikat, nagyobb arányban helyezkednek el az egyetemi városban. A *braindrain*, vagyis agyszívás hatása érzékelhető, a képzett humán tőke nem Szatmár megyében hasznosul, ami az alacsony versenyképességet is hozza magával.⁴² A nemzetközi migráció kapcsán lehetséges célterület lehet a fiatalok számára Nyugat-Európa, Kanada, valamint az Amerikai Egyesült Államok.

Az ideiglenes migráció kapcsán körvonalazódott, hogy a Szatmár megyei fiatalok főként szezonális munkavégzés érdekében vándoroltak, mivel többségében 3 hónapnál kevesebbet, illetve 3–6 hónap közötti időt tartózkodtak a befogadó országban. Foglalkozás alapján elemezve dominánsan szakképzetlen munkát vállaltak (49%), emellett 30% a

41 Lados, 2018. A Magyarországra történő visszavándorlás társadalomföldrajzi vizsgálata, i.m.

42 Bodnár Katalin – Szabó Lajos Tamás: *A kivándorlás hatása a hazai munkaerőpiacra*. MNB-tanulmányok 114, Magyar Nemzeti Bank: Budapest, 2014.

szolgáltatás, kereskedelem, ügyfélszolgálat területén helyezkedett el, szellemi munkát a válaszadók 21%-a végzett. Minimális eltérés tapasztalható azok körében, akik ismételten az ideiglenes vándorlás mellett döntenének, valamint akik teljesen elvetik ezt a mobilitási formát. Ezáltal azt a következtetést lehet levonni, hogy az átmeneti elvándorlásnak duális hatása van. Pozitív hatásról beszélhetünk, mikor az egyén visszatér a kibocsájtó országba, ezáltal növeli a hazai munkaerő-kapacitást, hozzájárul a versenyképesség fokozásához, átadja a külföldön szerzett tudást és munkatapasztalatot, valamint javítja a demográfiai helyzetet. Az átmeneti migráció legfőbb negatívuma, hogy nem tudható, mikor válik állandóvá.⁴³ Az ideiglenes külföldi munkavállalók többsége Németországban helyezkedett el, de Magyarország szintén népszerű a válaszadók között.

Az ideiglenes elvándorlók munkavállalásával ellentétben a hosszú távú, valamint végleges migráció mellett döntők több mint fele középfokú vagy felsőfokú végzettséget igénylő munkakörben helyezkedett el, 44% a tercier szektorban tevékenykedik, illetve szakképzetlen munkát mindössze 5% vállalt. A hosszú távú vagy végleges vándorlók dominánsan felsőfokú végzettséggel rendelkeznek. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a vizsgált megye határ menti, és a fiatalok többsége Magyarországon végezte egyetemi tanulmányait, ezt követően pedig a befogadó országban helyezkedett el. Ezt az állítást alátámasztja az, hogy a kivándorlás legfőbb oka a továbbtanulás volt (54%), amit a külföldi munkavállalás követett. A külföldön élő válaszadók többsége (43%) nem tervezi a Romániába való visszaköltözést. A végleges elvándorlás negatívan hat a küldő országra, mivel csökken az aktív korú népességszám, emellett veszélybe kerülhet a szociális ellátórendszer fenntartása, valamint csökkenő tendenciát mutathat az átlagos termelékenység.⁴⁴

Az *Erdélyi magyarok a nagyvilágban 2020* kutatási eredményei alapján a válaszadók 52%-a egyáltalán nem szeretne visszaköltözni Romániába, 21% úgy gondolja, hogy a következő 5 évben biztos nem tér vissza szülőhazájába, 18% néhány év múlva, 5% pedig egy éven belül szeretne hazatérni.⁴⁵

A külföldi élettapasztalattal rendelkező Szatmár megyei fiatalok meghatározó része jobbnak ítéli meg a határon túli életszínvonalat, mint a romániaiakat. Intézkedések bevezetésére lenne szükség megyei, valamint országos szinten, amivel csökkenteni lehetne az elvándorlás mértékét. Szatmár megyében fontos lenne hangsúlyt fektetni a munkahelyen történő tanulásra, és gyakorlati képzésre, valamint a kis- és középvállalkozások támogatására, illetve az oktatás fejlesztésére. A humán tőke képzése, és a gazdasági ágazatok fellendítése együttesen hozzájárulnának a fiatalok elvándorlásának mérsékléséhez.

43 Uo. 24.

44 Uo. 22.

45 Toró – Varga, 2020. *Erdélyi magyarok a nagyvilágban 2020*, i.m.

KOVÁCH DONÁT

„ÉN HISZEK ABBAN,
HOGY NEKÜNK ITT VAN DOLGUNK” –
HELYBEN MARADÓ KÁRPÁTALJAI
MAGYAROK MIGRÁCIÓS DÖNTÉSHOZATALA
A HÁBORÚ ELŐTT ÉS UTÁN

Az orosz–ukrán háború 2022. február 24-én bekövetkezett eszkalációját követően a kárpátaljai magyar közösség sorskérdései és az Ukrajnából való elvándorlás (menekülés) témaköre a közérdeklődés legmagasabb fokát érte el. Az ukrán állam geopolitikai instabilitása, a kárpátaljai régió csekély fejlettségi szintje és az ott élő magyarság fogyása azonban mind olyan jelenségek, melyek már jóval az orosz offenzíva előtt is problémaként merültek fel.¹ Köztudott, hogy az elmúlt bő száz évben a kárpátaljai magyar közösségnek különösen nehéz sors adatott: a huszadik században történt többszörös határmódosítást és területelcsatolást követően a régió végül Ukrajnához került, ahol az utóbbi szűk tíz évben rengeteg kedvezőtlen intézkedéssel nehezítették a nemzeti kisebbségek fennmaradását (pl. az államnyelvi törvény 30. cikkelye). Mindennek ellenére a Kárpátaljára látogató vendég ma is találkozhat magyarokkal, akik a háborús állapot beállta ellenére sem kívánnak elköltözni onnan: jövőjüket továbbra is sokan otthon képzelik el. Ennek megállapítása tulajdonképpen természetesnek tekinthető, így az otthonmaradás ritkán merül fel vizsgálándó jelenséggént az elvándorlásról szóló tudományos diskurzusokban.² Azonban a migrációs stratégiák teljeskörű megértéséhez elengedhetetlen azon egyének viselkedésének is a kutatása, akik a helyben maradáshoz választják mobilitási stratégiaként.

A dolgozat alapjául szolgáló kutatás ezért az otthon maradó egyének vizsgálatával kíván hozzájárulni a kárpátaljai magyarság migrációs döntéseit elemző diskurzushoz, arra a kérdésre keresve a választ, hogy a helyben maradó kárpátaljai magyar emberek mivel indokolják mobilitási stratégiájukat. A kérdés megválaszolása érdekében egy esettanulmány

1 Center for Preventive Action: Conflict in Ukraine. *Council on Foreign Relations*, 2022. május 12. Letöltés helye: www.cfr.org; letöltés ideje: 2022. 08. 30.

2 Erőss Ágnes: Akik maradtak: pillanatfelvétel az otthon maradt közösségekről a kárpátaljai magyar szóróványban. *Regio*, 2020. 28 (1). 138–170.

elkészítése mellett döntöttem, és két alkalommal végeztem interjúkutatást három tiszaháti magyar faluban (Bene, Csetfalva, Sárosoroszi). Az első adatfelvétel 2021 tavaszán történt meg, míg a kutatás második fele 2022 márciusában zajlott le, így az adatok elemzése során lehetőség adódott a háború előtti és utáni válaszok összehasonlítására is.

A dolgozat arra a következtetésre jut, hogy a vizsgált személyeket a külföldön (többségében Magyarországon) gyűjtött negatív tapasztalataik visszatartják az elvándorlástól, míg a helyben történő önmegvalósítás lehetősége, a családalapítás, a saját lakóház birtoklása, a szociális és természeti közeghez való érzelmi kötődés és a küldetéstudat megerősítik őket a helyben maradásban. A háborús eszkaláció számos taszító tényezőt hozott be az interjúalanyok migrációs döntéshozatalába: a katonakorú férfi lakosság toborzása és ebből kifolyólag a családok szakadozottsága, a háború pszichológiai hatásai, a romló gazdasági kilátások és az általános bizonytalanság. Ezek az újonnan megjelenő tényezők azonban csak részben írták felül a 2021-ben levont következtetéseket. A család és a tágabb közösségek megtartó ereje és a gyakran istenhitből táplálkozó küldetéstudat magyarázó ereje felerősödött, míg a természeti környezethez való ragaszkodás és a lokális önmegvalósítás 2022 márciusára részben vagy teljesen eltűnt a megmaradást magyarázó faktorok közül.

A dolgozat eredményeit a módszertan korlátainak megfelelően szükséges értelmezni: az interjúk a kárpátaljai magyar közösség egy szűk mintáját képezik le, így nem lehet szó reprezentatív mintavételről. Ennek megfelelően a kutatásnak nem célja a kárpátaljai magyarság egészére vonatkozó általános megállapítások levonása, mindinkább az elvándorlást vizsgáló tudományos diskurzus gazdagítása egy otthon maradó egyéneket vizsgáló, partikuláris területre fókuszáló esettanulmány által. A dolgozat eredményei segíthetik az elvándorlást választó kárpátaljaiak döntéshozatalának jobb megértését is.

A kutatás szakirodalmi háttere

Nem tűnik meglepő észrevételnek, hogy a migrációt vizsgáló tudományos szakirodalom elsősorban a vándorlásban részt vevő egyéneket vizsgálja.³ A helyben maradás mobilitási stratégiaként való értelmezése és vizsgálata így egy viszonylag új megközelítésmódnak tekinthető az akadémiai diskurzusokban.

3 King, Russell: *Theories and Typologies of Migration: An Overview and a Primer*. Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations, 3/12. Malmö Institute for Studies of Migration, Diversity and Welfare (MIM) Malmö University: Malmö, 2012.

A helyben maradást strukturális szinten először a Carling⁴ által felállított törekvés-i képesség (*ability-aspiration*) modellje nevezte meg a mobilitás egyik lehetséges stratégiájaként, miután kutatásai során jelentős migrációs vágyakkal, de ennek ellenére meghiúsuló migrációs törekvésekkel találkozott. A svéd kutató ezért egy olyan modellt épített fel, ami a migrációra való törekvést és a migrációs képességet külön tényezőként vizsgálja. Carling modellje ezáltal három lehetséges kategóriát javasol: mobilitás (azaz a migrációra való törekvés és a migrációra való képesség megléte), nem önkéntes helyben maradás (azaz a migrációra való törekvés megléte, de a migrációra való képesség hiánya) és önkéntes helyben maradás (azaz a migrációra való képesség megléte, de a migrációra való törekvés hiánya). Carling modelljét később de Haas⁵ egyrészt úgy fejlesztette tovább, hogy az *ability* szót *capability*-re cserélte, ami az angol nyelvben a valamire való képességet az egyén szempontjából proaktívabb elemként határozza meg a passzívabb *ability* szóhoz képest. Másrészt pedig Isaiah Berlin pozitív és negatív szabadságok koncepciójának applikációjával adott további mélységet a modellnek. Így született meg de Haas definíciós javaslata, miszerint az emberi mobilitás a lakóhely megválasztásának képessége (szabadsága), amibe pedig szükségszerűen beletartozik a helyben maradás lehetősége is. Sőt, de Haas kutatásai alapján hangsúlyozza, hogy a magasabb életszínvonalra törekvő egyén nemcsak az elköltözés által változtathat helyzetén, hanem ennek alternatívájaként a jobb életminőségért otthon is tehet (önmegvalósíthat), például elindíthatja saját vállalkozását vagy szélsőséges esetben akár fegyvert is ragadhat.

A Carling és de Haas által épített modell később a Schewel⁶ által bevezetett beletörődő (*acquiescent*) kategóriával vált teljessé, ami az olyan egyénekre utal, akiknek (pl. földrajzi) helyzetükből adódóan se lehetősége, se vágya nincs a migrációra. Mindezt figyelembe véve tehát a migrációs stratégia megválasztásakor a helyben maradásnak három különböző formája létezik: az önkéntes, a nem önkéntes és a belenyugvó immobilitás. A kategóriák szigorú elválasztása azonban félrevezető lenne, hiszen – ahogyan Mata-Codesal⁷ is állítja – a mobilitásra való képesség és az arra való vágy nem független változók: szorosan kapcsolódnak egymáshoz és kölcsönös hatással vannak egymásra.

4 Carling, Jørgen: Migration in the age of involuntary immobility: Theoretical reflections and Cape Verdean experiences. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2002. 28 (1). 5–42, itt: 5–6.

5 de Haas, Hein: Migration Theory: Quo Vadis? International Migration Institute: Oxford, 2014. Letöltés helye: www.migrationinstitute.org; letöltés ideje: 2022. 08. 30.

6 Carling, Jørgen – Schewel, Kerilyn: Revisiting aspiration and ability in international migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2018. 44 (6). 945–963.

7 Mata-Codesal, Diana: Is it simpler to leave or to stay put? Desired immobility in a Mexican village. *Popul Space Place*, 2018. 24 (e2127), itt: 7.

Schewel⁸ kutatása során kifejezetten a helyben maradó egyének vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, és kritikával illeti azt a tendenciát, miszerint a migrációt vizsgáló tanulmányokat úgynevezett „mobilitási befolyásoltság” (*mobility bias*) sújtja, ami hátráltatja a jelenség teljeskörű megértését. Schewel alap gondolata, hogy a nemzetközi migrációban részt vevő embertömeg csupán 2-4%-át teszi ki a világ populációjának, ami a belső migrációban részt vevő emberek hozzáadásával is csak 15%-ra nő meg. Ez azt jelenti, hogy a világon csak minden hetedik ember változtat lakhelyet, ami jogosan veti fel azt a kérdést, hogy a globalizáció korában a maradék hat ember miért nem indul útnak? Schewel a jelenség megértése érdekében három faktorcsoporthoz azonosít, melyek hasznosak lehetnek a helyben maradás vizsgálata szempontjából. Megtartó (*retain*) faktorok lehetnek olyan körülmények vagy előnyök, melyek az otthonmaradást vonzóbb választássá tehetik, például a szociális kötelek, a helyspecifikus gazdasági előnyök (pl. nyelvismeret, helyi támogatások, jó minőségű termőföld) vagy önmagában a tény, hogy az egyén már huzamosabb ideig ugyanazon a helyen élt, ami az idő előrehaladtával növeli a maradás esélyeit. Taszító (*repel*) faktorok olyan társadalmi, gazdasági, politikai vagy kulturális aggályok lehetnek, melyek csökkenthetik a távozás választásának vonzerejét, például a már külföldön élő vagy onnan hazatért egyének negatív élményeinek közvetítése által. Harmadszor pedig a migrációs döntéshozatalt olyan belső kényszer (*internal constraint*) is befolyásolhatja, ami szintén visszatartó erővel bírhat az elvándorlást illetően, mint például az egyének pszichés állapota vagy nők esetében a hagyományos családmodellből fakadó kötöttségek.

A bemutatott szakirodalmi összefoglaló egyrészt alátámasztja azt, hogy a Kárpátaljára jellemző migrációs stratégiák megértése szempontjából érdemes a helyben maradó egyének vizsgálata, másrészt egy keretrendszert biztosít a kutatás során megszólalt egyének motivációinak megértéséhez. Ezen felül a törekvés-képesség modell segít szemléltetni, hogy a 2022. február 24-i orosz invázió egyéni szinten hogyan befolyásolta az interjúalanyok migrációs döntéshozatalt.

Kutatási kérdés és módszertan

A dolgozat kutatási kérdése, hogy a helyben maradó kárpátaljai magyar emberek mivel indokolják mobilitási stratégiájukat? A kérdés megválaszolása érdekében két alkalommal végeztem kvalitatív módszertanon nyugvó interjúkutatást a célterületen. Az első adatfelvétel 2021 májusában, míg a második 2022 márciusában történt meg, utóbbi ennek

8 Schewel, Kerilyn: Understanding Immobility: Moving Beyond the Mobility Bias in Migration Studies. *International Migration Review*, 2019. 54 (2). 328–355.

értelmében a 2022. február 24-én Ukrajna ellen indított orosz katonai offenzívát követően. A közel egy év különbséggel felvett adatok lehetővé teszik, hogy az elemzés során a háború előtti és utáni állapotokat is összehasonlítsam. Ezt segítette az is, hogy 8 interjúalannal mind a két adatfelvételi időszakban sikerült interjút készítenem.

A dolgozat alapjául szolgáló kutatás során 36 interjú adatfelvétel készült el, összesen 28 kárpátaljai magyar személlyel. A 36 interjúból 18 online hang- vagy videóhívással, míg a maradék 18 személyesen, a vizsgált területen készült el. Az első adatfelvételnél a koronavírus-járvány okán bevezetett határizár miatt kizárólag online interjúk készültek, míg 2022 tavaszán személyesen látogattam el a kutatási területre. Az átlagosan harminc perces beszélgetések félig strukturált interjúk voltak, azaz kérdezőként minden interjúalannal ugyanazt a gondolati ívet jártam végig, nem ragaszkodva egy szigorú kérdéssorhoz, lehetőséget adva annak, hogy a válaszadók külső befolyástól mentesen artikulálhassák a felvetett témákról alkotott véleményüket.

A kutatás három határhoz közeli magyar többségű falura fókuszált (Bene, Csetfalva, Sárosoroszi). Valamennyi megkérdezettnek van kötődése a településekhez, bár az adatfelvétel pillanatában életvitelszerűen nem mindenki tartózkodott a három falu valamelyikében. Az interjúalanyok felkutatásában a három falu közös református lelképásztora volt a segítségemre. A lelképásztor a kérésemnek megfelelően demográfiai szempontból egymástól különböző személyekkel kötött össze. Az online interjúkhoz tőle kaptam meg a válaszadók elérhetőségét, míg a terepen végzett interjúk során az interjúalanyok lakóházához kísért. Ennek megfelelően a személyesen készített interjúk jellemzően a válaszadók otthonaiban készültek el, ami további lehetőséget adott a valós körülmények megismerésére. A kutatásban részt vevő személyek anonimitásuk megőrzése mellett vállalták a kutatásban való részvételt, így csak az alapvető demográfiai adataikat ismertetem az 1. táblázatban.

Az elemzés alapjául szolgáló rögzített hangalapú interjúanyagot a tematikus elemzés módszertanával dolgoztam fel. A fő célom az volt, hogy a különböző emberek hasonló válaszait tematikusan rendszerezve, az összefüggéseket kiemelve mutassam be. Az eredmények ismertetése során külön kezeltem az első és a második adatfelvételnél levonható következtetéseket: igyekeztem rámutatni arra, hogy a vizsgált személyek mobilitási stratégiáit illetően milyen változásokat eredményezett a 2022. február 24-én indított orosz katonai offenzíva.

Interjúalanyok alapvető demográfiai ismertetőjegyei									
Kódjel	Életkor	Családi státusz	Gyerek	Lakóhely	Legmagasabb végzettség	Képesítés	Munkakör	A háború kitörése után Kárpátalján maradt?	Interjú(k) időpontja(i)
A1	20–25	házas	0	Nagyszőlős (Csetfalva)	felsőfokú	tanár	nyelvtanár	NA	2021. 05. 03.
A2	31–35	özvegy	2	Csetfalva	középfokú	varrónő	munkanélküli	NA	2021. 05. 01.
A3	36–40	házas	1	Sárosoroszi	felsőfokú	óvónő, tanító	óvónő	NA	2021. 05. 03.
B1	36–40	házas	2	Sárosoroszi	középfokú	ápolónő	ápolónő	igen	2022. 03. 24.
B2	56–60	házas	2	Csetfalva	középfokú	-	gazdálkodó, falusi vendéglátó	igen	2022. 03. 24.
B3	51–55	házas	2	Csetfalva	középfokú	villanyszerelő	ellenőr, gazdálkodó	igen	2022. 03. 24.
B4	46–50	házas	3	Csetfalva	felsőfokú	hitoktató	hitoktató	igen	2022. 03. 24.
B5	36–40	házas	2	Bene	középfokú	cukrász	online marketing munka, bolti eladó	igen	2022. 03. 23.
B6	31–35	házas	2	Bene	felsőfokú	óvónő, tanító	óvónő, termelő	igen	2022. 03. 23.
B7	36–40	házas	2	Bene	középfokú	könyvelő	könyvelő	igen	2022. 03. 23.
B8	46–50	házas	1	Bene	szakiskola	kovács	kovács, termelő	igen	2022. 03. 23.
B9	31–35	házas	2	Bene	középfokú	fodrász	bolti eladó, fodrász	igen	2022. 03. 23.
B10	31–35	házas	2	Bene	középfokú	könyvelő	bolti eladó	igen	2022. 03. 23.

B11	31–35	házas	1	Bene	felsőfokú	földrajz tanár	születési szabadság	igen	2022. 03. 23.
B12	26–30	házas	1	Bene	középfokú	pék	születési szabadság	igen	2022. 03. 23.
B13	56–60	házas	2	Bene	felsőfokú	református lelkész	lelkész	igen	2022. 03. 22.
B14	56–60	házas	2	Bene	felsőfokú	hitoktató	könyvelő	igen	2022. 03. 22.
B15	46–50	házas	3	Bene	középfokú	-	gazdálkodó	igen	2022. 03. 25.
B16	51–55	házas	2	Bene	felsőfokú	könyvtáros	közalkalmazott, könyvtáros	igen	2022. 03. 25.
B17	41–45	házas	2	Sárosoroszi	középiskola	-	gyári munkás	igen	2022. 03. 24.
C1	41–45	egyedülálló	0	Bene	felsőfokú	tanár	középiskolai tanár	igen	2020. 05. 04.; 2022. 03. 30.
C2	20–25	jegyves	0	Tekeháza (Csetfalva)	felsőfokú	tanár	középiskolai tanár	igen	2021. 05. 03.; 2022. 03. 27.
C3	20–25	jegyves	0	Beregszász (Csetfalva)	középfokú	autószerelő	autószerelő	nem	2021. 05. 04.; 2022. 03. 27.
C4	36–40	házas	2	Bene	felsőfokú	tanár	általános iskolai tanár	igen	2021. 05. 02.; 2022. 03. 16.
C5	41–45	házas	2	Bene	felsőfokú	tanár	középiskolai tanár, egyetemi oktató	igen	2021. 05. 03.; 2022. 03. 13.
C6	31–35	házas	2	Bene	középfokú	óvodai dajka	óvodai dajka	igen	2021. 05. 04.; 2022. 03. 20.
C7	20–25	házas	0	Csetfalva	felsőfokú	tanár, geológus	középiskolai tanár	nem	2021. 05. 01.; 2022. 03. 27.
C8	31–35	házas	2	Sárosoroszi	középfokú	varrónő	gyári munkás	igen	2021. 05. 03.; 2022. 03. 24.

1. táblázat: Az interjúalanyok alapvető demográfiai adatai

Forrás: saját szerkesztés

Önkéntes helyben maradás a háború kitörése előtt – az első adatfelvétel eredményei

Ukrajna már a február 24-i offenzíva előtt sem volt politikai és biztonsági szempontból stabilnak nevezhető, de a kedvezőtlen körülmények nem voltak kihatással a (nyugat felé irányuló) migráció szabályozására.⁹ Az ukrán állampolgárok – különösen a kettős állampolgársággal rendelkezők – szabadon használhatták a határátkelőket és könnyedén le tudtak telepedni Magyarország vagy az Európai Unió egy más országának területén. Tehát a háború kitöréséig a kárpátaljai magyarokat nem gátolták jogi akadályok abban, hogy önkéntesen elhagyják Ukrajna területét. Amíg a helyzet nem változott, az alapvetően saját döntésük függvénye volt, hogy élnek-e az elvándorlás adta lehetőséggel. A kutatásban 2021 tavaszán megszólaló interjúalanyok a más kutatók által is használt „*Tervezi-e Ön, hogy külföldre megy?*” migrációs potenciált mérő kérdésre¹⁰ eltérő határozottsággal, de valamilyen nyien nemmel válaszoltak. Tehát a jelentős negatív szabadság ellenére a megkérdezetteknek nem voltak erős migrációs vágyaik, hanem az önkéntes helyben maradást választották. Az alábbiakban azt fejtem ki, hogy az interjúalanyok 2021 tavaszán mivel magyarázták, hogy nem terveznek elvándorolni Kárpátaljáról.

Magyarországi tapasztalatok

Az önkéntes helyben maradást választó interjúalanyok között beazonosítható egy olyan embercsoport, akik huzamosabb ideig tanultak vagy dolgoztak Magyarországon, ezáltal mélyebb betekintést nyertek a magyarországi életkörülményekbe. (Az első adatfelvétel során nem került a mintámba olyan személy, aki Magyarországon kívül más külföldi országban is élt volna életvitelszerűen, de a második mintavétel során is csak egy interjúalany (B12) számolt be arról, hogy párjával rövid ideig Hollandiában dolgozott. Ez arra enged következtetni, hogy a vizsgált területről a migrációs csatornák többnyire Magyarországra vezetnek, ami a teljes kárpátaljai magyarság körében mért statisztikával – kb. 75% – is összeegyeztethető.)¹¹

9 Ukraine: events of 2019. *Human Rights Watch*, 2020. Letöltés helye: www.hrw.org; letöltés ideje: 2022. 04. 14.

10 Kovács András – Soltész Béla: *Mit tudunk a kivándorlásról? Műhelybeszélgetések*. Gondolat Kiadó: Budapest, 2018.

11 Erőss Ágnes – Ferenc Viktória – Kovács Katalin – Molnár D. István – Molnár József – Rákóczi Krisztián – Tátrai Patrik: A migrációs folyamatok hatása a kárpátaljai magyarok számának alakulására. *Metszetek*, 2018. 7 (1). 5–29, itt: 17.

A huzamosabb magyarországi tartózkodással rendelkezők életük egy korábbi szakaszában már éltek az önkéntes mobilitás lehetőségével, de különböző okokból mindannyian a hazatérés mellett döntöttek. Egyesek arról számoltak be, hogy Magyarországon hiába tudtak anyagi szempontból sokkal kedvezőbb körülmények között élni, érzelmi és kötődésbeli okok miatt mégis a hazaköltözés mellett döntöttek.

„Egész tisztességes összeget kerestem, de éreztem azt, hogy nem az enyém, nem oda tartozom (...) húzott vissza a szívem.” (C7 interjúalany)

„Rájöttem, hogy én azt nem bírom, hogy ne jöjjenek haza; és akkor mondtam, hogy keresek kicsit kevesebbet vagy jóval kevesebbet, de jövök haza.” (C3 interjúalany)

„Ha csak a gazdasági, meg egyéb okokat nézzük, akkor az emberek nagy többsége már rég itt hagyta volna ezt a területet; ez az érzelmi szál, ami a legtöbb embert visszahozza.” (C1 interjúalany)

Más interjúalanyok arról is beszámoltak, hogy magyarországi tartózkodásuk során számos negatív élmény érte őket, ami szintén a hazaköltözésre sarkallta őket. Volt, aki arra panaszkodott, hogy magyar identitása ellenére az anyaország keleti, ukrán határhoz közeli részén nem fogadták el magyarnak.

„Szabolcsban mindig büdös ukrán leszek.” (C3 interjúalany)

Szükséges azonban azt is megjegyezni, hogy más beszámolók alapján ezt a jelenséget a vizsgált alanyok nem tekintik általánosnak, Magyarország legtöbb vidékén nem tapasztaltak hasonló megkülönböztetést, sőt Kárpátalján kisebbségi nemzetként hangsúlyozták, hogy még nehezebb a beilleszkedés.

Volt olyan interjúalany, aki úgy érezte, hogy Magyarországon istenhite miatt nézték le, ő a keresztyén hit nagyobb megbecsülését határozta meg elsőszámú okként, ami miatt nem költözne el Kárpátaljáról.

„Ha valaki hisz az Úr Jézusban, akkor azért nem vetik meg és nem tartják furcsának, sőt ennek ellentétében azt tartják furcsának, ha itt valaki nem hisz a Jóistenben.” (C2 interjúalany)

Olyan válaszadók is akadtak, akik bár rendelkeznek huzamosabb idejű magyarországi élettapasztalattal, nem számoltak be negatív élményekről. Ennek ellenére ők is a hazaköltözés mellett döntöttek, és elsősorban érzelmi okokkal magyarázták a hazatérésüket. Többen külön kiemelték, hogy Magyarországon hiányolták a családjuk és az otthonuk körüli tágabb közösséget, ami visszahúzta őket a szülőföldjükre.

„Itt születtem, itt a hazám, ide vágyott vissza a szívem.” (A1 interjúalany)

„Éltem Magyarországon is, de itt a faluban ismerősként köszönünk egymásnak. Egy magyarországi település idegen hely lenne: nem oda születtünk. Ha rá lennénk kényszerülve,

valószínűleg be tudnánk illeszkedni, de valami nagyon nagy dolognak kéne történnie hozzá, hogy elmenjünk.” (C6 interjúalany)

„Családot, házat, hazát nem tudnám itt hagyni.” (A2 interjúalany)

A magyarországi élettapasztalattal rendelkező interjúalanyok osztoznak abban, hogy életük egy korábbi szakaszában éltek a migráció adta lehetőséggel, a mintába bekerülő személyek valamennyien tanulni vagy dolgozni érkeztek Magyarországra. Azonban végsősoron valamennyien a hazatérés mellett döntöttek és Kárpátalján alapítottak családot vagy tervezik a családalapítást, ami hosszabb távon garantálhatja a maradásukat. Negatív tapasztalataik helyi közösségen belül való közvetítése pedig más egyének maradását is elősegítheti, ahogyan erre korábban Schewel alapján már utaltam.¹²

Önmegvalósítás otthon

De Haas¹³ mobilitásról alkotott definíciójából (a lakóhely megválasztásának képességszabadsága) adódik, hogy az általános vágyak (pl. anyagi, szociális) megnövekedése nem szükségszerűen jár együtt elvándorlással, sokan ezeket a célokat lehetőség szerint otthoni körülmények között kívánják elérni. Ez a vizsgált személyek körében leginkább két dologban volt tetten érhető: az ukrán nyelv magas szintű elsajátításában és saját vállalkozás indításában.

Az interjúk során sokan felhívták arra a figyelmet, hogy a magyarság számára komoly hátrányt jelent, hogy a hivatalos ukrán nyelvet csak a közbeszéd szintjén beszélik. Volt olyan interjúalany, aki kiemelte, hogy hiányos nyelvtudása gátolta az érvényesülésben: nehezére esett, hogy a főiskolán ukrán nyelven kellett tanulnia. Mások arról is beszámoltak, hogy a környezetükben élők közül némelyek az ukrán nyelv alacsony szintű ismerete miatt el is hagyták az országot, mert úgy érezték, hogy ebből adódóan hátrányok érik őket Kárpátalján. A válaszadók szerint a probléma fő forrása, hogy a magyar gyerekeknek nem idegen nyelvként, hanem anyanyelvként tanítják az ukránt az iskolákban, hiába a magyar az első nyelvük. A helytelen módszertan miatt a gyerekek nem tanulnak meg kellő mértékben ukránul.

„Elvárják, hogy tanuljunk meg ukránul, de nem idegen nyelvként tanítják, ezért a gyerekek nem tudják megtanulni. Anno az oroszot úgy tanították és mindenki beszélte.” (C6 interjúalany)

12 Schewel, 2019. Understanding Immobility, i.m. 340.

13 de Haas, 2014. Migration Theory, i.m. 29.

Olyan interjúalany is akadt azonban, aki éppen a kétnyelvűségből eredő előnyökre hívta fel a figyelmet, kiemelve, hogy az ukrán nyelv magas szintű ismerete munkaerőpiaci előnyökkel járhat.

„Vannak itt munkalehetőségek, viszont olyan embereknek, akik tudják az ukrán nyelvet anyanyelvi szinten, illetve rendelkeznek valamilyen diplomával.” (A1 interjúalany)

Az egyik interjúalany, aki magyar–ukrán vegyesházasságból született, arról számolt be, hogy mindkét nyelvet perfektül beszélve nyelvtanárként dolgozik, míg egy másik interjúalany hivatali munkája során kamatoztatja magas szintű ukrán nyelvtudását.

A lokális szintű önmegvalósítás másik megfigyelhető formája a saját vállalkozás indítása. A vizsgált falvakban számos család él a magyar kormány által finanszírozott Egán Ede program adta lehetőséggel, ami elsősorban vállalkozásfejlesztési és eszközbeszerzési támogatást jelent.¹⁴ A vizsgált személyek közül a támogatást a legtöbben mezőgazdasági eszközök beszerzésére használták fel, de volt olyan is, aki autószerelő műhely beindítására igényelt pénzt. A beszámolók szerint a program, melynek hivatalos honlapja szerint deklarált célja, hogy *„kárpátaljaiak itthon tudjunk boldogulni, vállalkozni”* nagyrészt betölti a hozzá fűzött reményeket, sokaknak biztosított fontos támogatást a megélhetéshez.

„Az Egán Ede program sokat segít a helyieknek, sok eszközt tudtunk vásárolni, be tudunk ruházni az épületekbe. A támogatás nagy segítség, tőke volt. A jó vállalkozások nemcsak a saját családjukat, hanem néhány alkalmazottat is fenn tudnak tartani. Ezen felül a falusi turizmusban is sok jó kezdeményezés indult. Ráadásul nemcsak pénzt adtak, hanem jó tanácsokat is. Rengeteg segítség érkezett Magyarországról.” (B14 interjúalany)

Természetesen olyanok is voltak, akik támogatás nélkül is vállalkoznak (pl. fizető vendéglátó szolgáltatóként vagy bortermelőként), illetve néhányan az Egán Ede program hátrányait is kifejtették. Összességében azonban a válaszadók pozitívan nyilatkoztak a Magyarországról érkező támogatásokról, és úgy értékelték, hogy segítette őket a Kárpátalján való megmaradásban. Ennek megfelelően a stabilan működő vállalkozások, a kormánytámogatások és a kétnyelvűség is értelmezhető „helyspecifikus előnyként”, amik megtartó faktorként szolgálhatnak a migrációs döntéshozatal tekintetében.

14 Egán Ede – pályázati kiírások. *Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ*. 2022. Letöltés helye: <https://eganede.com>; letöltés ideje: 2022. 04. 14.

Család

Az első mintavétel alapján általánosan elmondható, hogy a már családot alapított, idősebb interjúalanyok pozitívabban viszonyultak a kárpátaljai körülményekhez és elégedettebbek az életkörülményeikkel, mint az egyedülálló, fiatal válaszadók. Ők jellemzően elégedettebbek voltak az életükkel és kevésbé tartották valószínűnek, hogy valaha egy másik országba költözzenek. Példaként említve, egy 23 éves fiatal férfi így nyilatkozott:

„Egyszer, ha elszakad a cérna, akkor teljes mértékben esélyesnek látom [az elköltözést]. (...) Ha az anyagi környezet nem lesz megfelelő, akkor nem fogunk tudni megmaradni.” (C7 interjúalany)

Vele ellentétben egy 40 éves kétgyermekes édesanya ezt mondta:

„Mi itt találtuk meg az életünket. (...) Egyetlenegy olyan esemény van, ami miatt elköltöznénk: ha szó szerint ég a ház fölöttünk.” (C5 interjúalany)

Visszatartó ereje azonban nem csak önmagában a családnak van: a már megállapodott interjúalanyokat az is összeköti, hogy Kárpátalján saját családi házzal rendelkeznek. Ők jellemzően családtagjaik és barátaik után harmadik helyen említették saját lakóházukat mint tényezőt, amit sajnálnának hátrahagyni.

„Benne van az életünk, apránként hoztuk össze. Eredetileg csak falak és ablakok voltak benne.” (B4 interjúalany)

A ragaszkodás egyrészt érzelmi okokkal magyarázható: *„ilyen máshol nem lesz” (C4 interjúalany)*, másrészt gazdaságilag is racionális, hiszen a válaszadók tisztában vannak vele, hogy lakóházaik piaci értéke elhanyagolható, például a magyarországi ingatlanárakkal összehasonlításban: *„Nem bírnék egy pici bérelt lakásban élni” (C5 interjúalany)*.

A célterületen levő épített lakóházak valós értékét a terepkutatás során tett bejárás is visszaigazolta: az interjúk készítése során szembesülhettem azzal, hogy a vizsgált személyek lakóingatlanjai a legtöbb esetben nyugati sztenderdek szerint is igényesen felújított, karbantartott és tiszta családi házak voltak. Így nem lebecsülendő a vizsgálati alanyok családi házhoz való ragaszkodása.

Az esettanulmány tehát igazolja a szakirodalom szerint létező azon törvényszerűséget, miszerint a családalapítás és az ugyanazon a területen eltöltött évek számának növekedése növeli a helyben maradás esélyeit.¹⁵ A vizsgált személyekről általánosan elmondható, hogy a már megállapodott interjúalanyok elégedettebbek a kárpátaljai étellel és ezzel

15 Schewel, 2019. Understanding Immobility, i.m. 340.

összefüggésben kevésbé tartják valószínűnek, hogy elköltözzenek onnan. A családalapítás-sal összefüggésben pedig a saját lakóingatlan birtoklása is csökkenti a migrációs vágyakat: ez egyfelől érzelmi, másfelől finansziális okokkal is magyarázható.

Érzelmi kötődés a szociális és természeti közeghez

Amikor az interjúalanyokat arról kérdeztem, hogy mik azok a tényezők, amik a leginkább otthon tartják őket, először, nem meglepő módon, valamennyien a családjaikat, barátaikat és ismerőseiket emlegették. A legközelebbi emberi kapcsolataikon felül azonban majdnem minden válaszadó (az első adatfelvételkor 11-ből 8 fő) kiemelten fontosnak tartotta megemlíteni, hogy a tágabb értelemben vett helyi közösségre jellemző összetartás is visszatartja őket az elvándorlástól. A válaszadók különösen saját falujukat, de a települések közötti kapcsolatot, a gyülekezeti közösséget és a kárpátaljai magyarok teljes közösségét is összetartónak jellemezték.

„Én úgy érzem, hogy ez a közös sors összekovácsol minket, azokat, akik itt maradunk (...) én mindig azt mondom, hogy Kárpátalja olyan, mint egy nagyobb falu, mert szinte mindenki ismer mindenkit.” (C5 interjúalany)

„A faluk között testvéri kapcsolat van.” (C6 interjúalany)

A beszámolók alapján az összetartás megnyilvánul a jószomszédi kapcsolatokban, az egyházközségekben és a közösségi oldalakon is. Többen is kiemelték, hogy szükség esetén bizalommal tudnak fordulni a magyar közösség többi tagja felé, és mindig segítő kezekre találnak. Példaként többen megemlítették a 2001-es tiszai árvíz kapcsán szerveződött összefogást és a koronavírusban érintett családok közös megsegítését is.

A közösséghez való kötődésen felül többen is kiemelték, hogy a kárpátaljai tájhoz is érzelmileg kapcsolódnak, és ezt is egy otthontartó tényezőként állították be. A helyi természeti környezethez való kötődés szintén előkelő helyen szerepelt a megmaradásra ösztönző tényezők listáján.

„Itt hegyek vannak. Én szeretek kirándulni ezeken a helyeken, én nem tudnám elképzelni, hogy egy városban vagy más egyéb helyen lakjak.” (C4 interjúalany)

„Kárpátaljának elsősorban a földrajzból adódóan a természet világát [szeretem], szerintem csodálatos (...) nagyon gyönyörű helyeket lehet megismerni.” (C7 interjúalany)

A szociális és természeti környezethez való kötődés szintén jól illeszkedik a Schewel által megtartó faktoroknak nevezett tényezők listájára.¹⁶ A minél hosszabb tartózkodás pedig

¹⁶ Uo. 339–343.

erősíti a kötődést a kifejtett közegekhez, ami az idő előrehaladtával folyamatosan emeli a helyben maradás esélyeit.

Küldetéstudat

Az interjúalanyok egy jól elhatárolható csoportja az általánosnak tekinthető érzelmi kötődést kiváltó tényezők mellett a Kárpátalján való megmaradást élete egyfajta küldetésének is tekinti. Ezek a válaszadók a kárpátaljai magyar közösség fennmaradását szinte egzisztenciális kérdésnek tekintik, a legtöbb esetben összekötve ezt egy Istentől kapott küldetéstudattal. Utóbbi nem meglepő, hiszen a kárpátaljaiak életében az Istenben való hit és a vallásgyakorlás sok szempontból meghatározó jelentőségű, illetve az egyházak a közösségi élet, az oktatás és szociális szféra szempontjából is fontos szerepet töltenek be.¹⁷

A Kárpátalján való megmaradásra küldetesként tekintő interjúalanyok jellemzően felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, családos emberek és a megkérdezettek közül a legalacsonyabb migrációs vágyakkal rendelkeznek. Az első adatfelvétel során ebbe a csoportba többnyire pedagógusok kerültek. Ők fontosnak érzik, hogy tanítványaiknak jó példát mutassanak azzal, hogy helyben maradnak, ezen felül hangsúlyozták, hogy istenhitük is azt diktálja, hogy Kárpátalján kell teljesíteniük földi szolgálatukat.

„Én hiszem azt, hogy az embernek ott van dolga, ahova a Jóisten helyezte.” (C2 interjúalany)

„Én mindenképpen úgy gondolom, hogy aki itt született Kárpátalján, az maradjon is itt.” (C2 interjúalany)

„Teszünk azért, hogy minél többen próbáljanak meg itt maradni.” (C7 interjúalany)

A pedagógusokon felül más interjúalanyok is tettek utalást arra, hogy célként tekintenek arra, hogy a magyarság fennmaradjon Kárpátalján, azonban többségük elmondta azt is, hogy megértéssel van az elköltözők iránt.

„Nem tudom elítélni [az elköltözőket], de azért mellettük sem állok.” (A3 interjúalany)

Az interjúk alapján az etnikai jellegű, gyakran istenhitből táplálkozó küldetéstudat mindenképpen magyarázó erővel bír a vizsgált személyek Kárpátalján való megmaradása szempontjából, amit az is alátámaszt, hogy az ebbe a csoportba tartozó interjúalanyok rendelkeznek a legalacsonyabb migrációs vágyakkal (néhányan ki is zárták az elköltözés lehetőségét). Véleményem szerint ez az azonosított tényező Schewel kategóriái szerint mind

17 Ferenc Viktória – Kovály Katalin (szerk.): *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2020.

megtartó faktorként, mind maradásra készítő belső kényszerként is értelmezhető, akár mint lakóhelyhez való hűség.¹⁸

Önkéntes helyben maradás a háború kitörése után

A migráció szabályozását illetően a háború kitörése jelentős változást hozott magával. 2022. február 24-én reggel Volodimir Zelenszkij ukrán elnök hadiállapot bevezetését rendelte el, majd este általános mozgósítást hirdetett.¹⁹ Utóbbi értelmében a 18 és 60 év közötti férfiak az elnöki rendelet hatályba lépésétől kezdődően nem hagyhatták el Ukrajna területét. Az interjúalanyok beszámolóai alapján azonban a valóságban a folyamat ennél összetettebb volt.

Amikor 24-én hajnalban kitört a háború, az elmesélések alapján a lakosságon nem lett azonnal úrrá a pánik. A tömegpánik csak órákkal később, délelőtt 10-11 óra környékén érte el a kárpátaljai lakosságot, amikor az emberek döntő többsége hazament a munkahelyéről, a gyermekeket pedig hazaküldték az iskolákból, óvodákból. A pánik hatására néhány órán belül tömegek kezdtek el összepakolni és vették az irányt többnyire Magyarország felé. Késő délutánra több kilométeres sorok alakultak ki az Ukrajnából kivezető határátlépési pontokon. Az első órákban a határátlépés mindenki számára engedélyezett volt, majd késő este fordulat következett be az általános mozgósítás bevezetésével. A rendelet értelmében ettől a pillanattól fogva a 18 és 60 év közötti férfiakat nem engedték kilépni az országból, eredetileg magyar útlevéllel sem. Másnap kora délután azonban átmenetileg újra változtattak a szabályokon, és másfél napon keresztül, nagyjából szombat estig magyar útlevéllel engedélyezték a határátlépést. Ebben a rövid időszakban (valószínűleg) a katonakorú magyar férfiak nagy aránya elhagyta Ukrajna területét: sokan családjukkal együtt, még többen egyedül. A férfiak közül azonban azoknak, akik ebben a rövid időintervallumban nem hagyták el az országot, azóta – a dolgozat megírásának időpontjáig²⁰ – erre nem adott lehetősége. A helyben maradt katonakorú férfi lakosságnak pedig a sorozás egy valós veszély: a behívólevelet hivatalosan bármikor kézhez kaphatják. Számottevő hadi esemény azonban a tanulmány megírásának időpontjáig nem történt Kárpátalján, tehát egzisztenciális értelemben nem kényszerültek menekülésre. Ezzel ellentétben rengeteg belső menekült érkezett erre a vidékre, akikről jellemzően a helyi lakosság gondoskodik.

18 Schewel, 2019. Understanding Immobility, i.m. 340.

19 President signed a decree on the imposition of martial law in Ukraine, the Verkhovna Rada approved it. President of Ukraine, 2022. február 24. Letöltés helye: president.gov.ua; letöltés ideje: 2022. 04. 18.

20 2022. 08. 29.

A jelen helyzetben tehát módosult a kárpátaljai magyarok törekvés-képesség modell szerinti állapota. A 18 és 60 év közötti férfiak ugyanis a jelenleg érvényes szabályok szerint nem rendelkeznek azzal a negatív szabadsággal, ami biztosítaná számukra, hogy képesek legyenek lakóhelyüket szabadon megválasztani: nem hagyhatják el Ukrajna területét. A nem katonakorú férfiak és a nők azonban továbbra is rendelkeznek a lakóhelymegválasztás szabadságával. A második adatfelvétel során (2022. március) már többen is azt választották a „*Tervezi-e Ön, hogy külföldre megy*” kérdésre,²¹ hogy a jövőben elképzelhetőnek tartják az elvándorlást, sőt a 2021-ben még Kárpátalján tartózkodó interjúalanyok közül négy személyről is kiderült, hogy a háború kitörése után távozott az országból.

A dolgozat kutatási kérdésének megfelelően azonban a második interjúzás során is első-sorban olyan személyeket igyekeztem felkeresni, akik mobilitási stratégiájként a háború ellenére is a helyben maradást választották. Ennek érdekében a második mintavétel során személyesen utaztam el a vizsgált területre, ami egyrészt mélyebb beszélgetésekre adott lehetőséget, másrészt a terepbejárás által betekintést nyerhettem a vizsgált személyek mindennapjaiba és életkörülményeibe.

A háború kitörése bizonyos faktorok esetében felülírta a 2021 tavaszán tapasztalt állapotokat. Ebben a fejezetben így a második mintavétel eredményeinek ismertetésével mutatom be, hogy az orosz invázió után mi változott a kárpátaljai magyarok migrációs stratégiáit illetően.

A körülmények megváltozása

A hadi állapot beálltával számos új probléma és aggály merült fel, amelyek egyrészt hangsúlyeltolódást eredményeztek a válaszadók indoklásaiban, másrészt az új helyzetre új magyarázó faktorok is előkerültek. Az alábbiakban a háború vizsgált személyek életére vonatkozó legfontosabb következményeit mutatom be.

A kárpátaljai magyar családokat közvetlenül érintő legsúlyosabb probléma a hadköteles (18–60 év közötti) férfiak sorozása. Mivel az itt élő magyar emberek 86%-a elsődleges identitásként magyarnak, kárpátaljainak vagy kárpátaljai magyarnak vallja magát,²² kévéssé meglepő, hogy a válaszadók közül senki sem azonosult az ukrán nemzet védelmi törekvéseivel olyan mértékben, hogy fegyverrel harcoljon az állam védelméért. Éppen ezért a sorozás veszélyének kitett férfiak többsége 2022. február 24-én vagy a következő két

21 Kovács – Soltész, 2018. Mit tudunk a kivándorlásról?, i.m. 96.

22 Ferenc Viktória: A nemzeti-etnikai identitás építőkövei kárpátaljai ukránok és magyarok körében. *Kisebbségi Szemle*, 2017. 2 (2). 21–39, itt: 30.

napban távozott Kárpátaljáról. Ennek következményeképpen szinte nem maradt olyan magyar család, amit ne szakított volna szét a háború: édesapák, gyermekek távoztak innen, jellemzően Magyarországra. A szétszakítottság negatív érzelmi hatásain felül ennek a vizsgált területen súlyos gyakorlati következményei is vannak: a részben vagy teljes mértékben a mezőgazdasági termelésből élő családok – akik a vizsgált települések lakóinak döntő többségét kiteszik – a munkaképes férfiak távollétében nehezen tudnak megbirkózni a tavaszi munkálatok adta kihívással. A jelenlegi helyzetben a nők és az idősek kénytelenek elvégezni az ilyenkor esedékes munkákat (pl. permetezés, metszés), ami a helyiek önbevallása alapján azt jelenti, hogy ebben az évben csak alacsonyabb termés hozamot fognak tudni felmutatni, ami a jövőre nézve veszélybe sodorja a gazdasági kilátásait.

A családok szakadozottságából adódó negatív érzelmi hatásokon felül a kárpátaljai magyarokat a háború egyéb pszichológiai következményei is rosszul érintik. Bár az itt élők testközelből nem érzékelik a háború borzalmait, az egyenruhások látványa Kárpátalján is a látkép részévé vált. Az egyik vizsgált településen például a helyi óvoda épületébe költözött be nagyjából 15 katoná, akiknek feladata a Románia felé vezető Tisza-híd őrzése. Ezen felül 2022. május 3-án első ízben Kárpátalja Volóci járását is rakétatámadás érte, a vizsgált területtől nagyjából 100 kilométerre. Nem meglepő tehát, hogy a helyiek beszámolóinak alapján a mindennapi közbeszédet is a háború tematizálja, illetve sok reklámfelületen is a védelem támogatására buzdítják a lakosságot.

A pszichológiai hatásokon felül érdemes megjegyezni, hogy a háború gazdasági következményei is éreztetik a hatásukat a vizsgált személyek mindennapjain. A háború miatt infláció, gyógyszer- és élelmiszerellátási problémák, illetve időközönként üzemanyaghiány is jellemzi Kárpátalját, ahogyan egész Ukrajnát is. Az interjúalanyok a saját bőrükön először az üzemanyag és a műtrágya árának drasztikus emelkedését érzékelik, ami tovább rontja a mezőgazdaság kilátásait. Az ebből adódó bizonytalanság azonban nemcsak a mezőgazdasági termelésre vagy a gazdasági helyzetre általánosságban terjed ki, hanem a kárpátaljai lét jövőjére nézve is: az interjúalanyok nagy száma panaszkodott a jelenlegi helyzet kilátástalanságára.

Összefoglalva tehát a vizsgálati területet a háború miatt legsúlyosabban érintő problémák a következők: a katonakorú férfi lakosság toborzása és ebből kifolyólag a családok szakadozottsága, a háború pszichológiai hatásai, a romló gazdasági kilátások és az általános bizonytalanság.

Összevetés: mi változott az egy évvel korábbi magyarázatokhoz képest?

Összességében elmondható, hogy a 2021 tavaszán készített interjúanyag alapján tett következtetések (a maradási magyarázó tényezők) a háború hatására sem veszítették el érvényüket. Azonban az egy évvel későbbi interjúkban bizonyos szempontok már nem, vagy csak kevésbé jelentek meg, illetve bizonyos faktorok esetében hangsúlyeltolódás is megfigyelhető. Az alábbiakban a két interjúanyag elemzésekor tapasztalt különbségeket mutatom be.

Magától értetődő módon, amikor az interjúalanyokat az életkörülményeikről, elégedettségükről kérdeztem, a háború előtti interjúfelvételhez képest negatívabb képet festettek le a helyzetükről. Amíg 2021-ben még leginkább a kevés munkalehetőségre, az alacsony fizetésekre és a magyar kisebbséget hátrányosan érintő törvényekre panaszkodtak, addig 2022 márciusában legsúlyosabb problémaként a háború negatív következményeit azonosították, az előző alfejezetekben kifejtett körülményeket.

A 2021-es adatfelvétel alapján azonosított témakörök a háború utáni interjúanyagban is többnyire megjelentek. A család mint visszatartó közeg nagymértékben felerősödött, többen indokolták a maradásukat azzal, hogy idős szüleiket kötelességük ápolni.

„Apukát, anyukát hova tegyem?” (B1 interjúalany)

A családi összetartással kapcsolatban azonban arra is érdemes felhívni a figyelmet, hogy a katonakorú férfiak tartós távolléte hosszú távon ellentétes hatást (elvándorlást) is kiválthat, amennyiben a kettészakadt családok külföldön egyesülnek.

Az összetartó, segítőkész és szeretetteljes közeg – mint visszatartó tényező – a második interjúzás során is gyakran felmerülő elem volt: pillanatnyilag ez főként a frontvonalak közeléből érkező belső menekültek közös, összefogáson alapuló ellátásában nyilvánul meg. Ezzel együtt kevés válaszdón ugyan, de tapasztalható volt egyfajta csalódottságérzés a lokális közösséget illetően a rengeteg családos elköltöző miatt. Azonban hangsúlyozandó, hogy a többség megértéssel vette azoknak a döntését, akik a háború kitörése után kollektívan az elvándorlás mellett döntöttek, ebben a tekintetben enyhülést éreztem az egy évvel korábbi eredményekhez képest.

„Most brutál, hogy milyen sokan kimentek. (...) Mivel jobb most ott? Saját magunk alatt vágjuk a fát.” (B6 interjúalany)

„Azokat nem értem, akik családdostul egyből elmentek. Ezt elhamarkodottnak tartom, ez ilyen csordaösztön. (...) De én ezért nem tudok elítélni senkit.” (B6 interjúalany)

A második mintavétel során a természeti környezet szeretete és az ahhoz való ragaszkodás nem merült fel mint helyben tartó tényező, csak néhány másra vonatkozó állítás mögött lehetett közvetve felfedezni a jelenlétét.

Az otthoni önmegvalósítás az egy évvel korábbiakhoz képest éppen, hogy fordított értelemben jelent meg: sok interjúalany fejezte ki aggodalmát azzal kapcsolatban, hogy a lehetőségek még a korábbiakhoz képest is beszűkültek. Mostanra az idáig biztos pontnak tekintett kistermelői tevékenység jövője is több szempontból kétségessé vált, különösképpen a munkaképes férfiak elvándorlásából fentebb kifejtett nehézségek miatt.

„Olyan nagyon senki nem kezd el most semmit.” (B8 interjúalany)

A háború után még nagyobb hangsúlyt kapott azonban az istenhitből táplálkozó reménység és a magyarság megmaradását szorgalmazó küldetésstudat. A második adatfelvétel során több interjúalany és jóval részletesebben számolt be küldetésstudatáról, így ezeket a válaszokat itt bővebben is érdemes kifejteni.

A 2022 tavaszán megkérdezett személyek közül ide sorolandó a három falu közös református lelkésze, aki hivatására Istentől kapott küldetesként tekint.

„Ott kell világitanom, ahova az Úr állított, és amíg Ő jónak látja.” (B13 interjúalany)

A lelkész azt is kiemelte, hogy ugyan egy jó közösség biztosításával igyekszik tenni azért, hogy a hívők ne akarjanak elköltözni Kárpátaljáról, de nem szeretné befolyásolni migrációs döntésüket.

„Nem mondhatom azt, hogy kedves Testvérek maradjunk itt! Őrizzétek a kis kedves Kárpátalját!” (B13 interjúalany)

A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) helyi képviselője a lelkészhez képest saját helyben maradása mellett azt is küldetésének tekinti, hogy aktívan tegyen más magyarok helyben maradásáért is. Állítása szerint az utóbbi években Magyarországról érkezett támogatások sokat segítenek abban, hogy a magyarok helyben is boldogulni tudjanak, illetve a közintézmények felújítása is nagy segítséget jelent a kultúra megőrzése szempontjából. Ennek ellenére mégis úgy látja, nagyon nehéz garantálni, hogy a fiatalok ne költözzenek el Kárpátaljáról.

„Nekiünk feladatunk megtartani a magyarokat helyben, őrizni a hagyományokat és a kultúrát. Bárhogy is érez a szívem, nekem feladatom itt maradni. (...) Igyekszünk tenni azért, hogy a fiatalok is maradjanak, bár nagyon nehéz ezért bármit is tenni. Tartjuk a kapcsolatot az anyaországgal, és így kapocs vagyunk a magyar állam és a helyiek között. (...) Becsülettel kell teljesíteni a kapott megbízást, amit a magyar állam ad: figyelmeztetni az embereket a lehetőségekről. (...) Igazából a mostaninál nagyobb támogatásra lenne szükség.” (B2 interjúalany)

Ide sorolható az egyik vizsgált falu elöljárója²³ (kvázi polgármestere) is, aki fontosnak tartja a falusiak helyben maradását, de állítása szerint „*esélye sincsen*” arra, hogy tegyen ezért.

„Felajánlani sem tudunk nekik semmit a maradásuk érdekében. A kisebb-nagyobb dolgokban tudunk segíteni. Akik itt maradnak, azoknak a mindennapjait tudjuk megkönnyíteni.” (B15 interjúalany)

A kiragadott példákon felül pedig még számos interjúalany hangsúlyozta, hogy istenhite ad reményt a várhatóan nehéz jövőt illetően.

„Az elején pánikoltunk a szirénáktól, de utána elkezdtem az Igét olvasni.” (B5 interjúalany)

A második, háború kitörése utáni adatfelvétel során tehát a küldetéstudat az egyik legmeghatározóbb faktorrá lépett elő a maradást magyarázó faktorok között.²⁴ Ez a változás valamennyi megkérdezettén érezhető volt, azonban a hangsúlyeltolódás mértékét torzítja, hogy az elöljáró, a lelkész és a KMKSZ helyi képviselője csak a második adatfelvétel során adtak interjút, pedig valószínűsíthető, hogy küldetéstudatuk már 2021-ben is meghatározó volt.

Az összehasonlítás összefoglalásaképpen elmondható, hogy a háború miatt az önkéntes helyben maradás stratégiáját illetően több olyan körülmény is beállt, ami felerősítette a migráció kérdésének relevanciáját. A háborúval megjelent, az egy évvel korábbi állapothoz képest új taszító tényezők a katonakorú férfi lakosság sorozása és ebből kifolyólag a családokra jellemző szakadozottság, a háború pszichológiai hatásai, illetve a romló gazdasági kilátások és az általános bizonytalanság. Ezek a tényezők azonban csak részben változtatták meg azt, hogy mivel indokolják a helyben maradók a mobilitási stratégiájukat. A romló életkörülmények ellenére a család és a tágabb közösségek megtartó ereje, a megmaradást célként kitűző, sok esetben istenhitből táplálkozó küldetéstudat magyarázó ereje felerősödött, míg a természeti környezethez való ragaszkodást és a helyben való önmegvalósítást 2022 tavaszán nem nevezték meg megtartást elősegítő faktorként.

23 Az összukrajnai decentralizációs átszervezés keretében Beregszász és 14 környező falu egy kistérséggé (*bromada*) lett alakítva, ahol 44 ezer ember él összesen. A településeknek ettől fogva nincsenek polgármesterei, hanem a beregszászi központi polgármester mellett elöljárók vannak, akik csak korlátozott jogkörrel rendelkeznek.

24 Érdekes körülmény, hogy a bemutatott interjúalanyok felnőtt gyermekei (ha vannak ilyenek) jellemzően Magyarországon élnek és ott is képzelik el a jövőjüket. A vizsgált személyek ezt némi szomorúsággal ugyan, de elfogadják, sőt támogatják benne gyermekeiket. Minden bizonnyal ez a körülmény nem vesz el a vizsgált személyek megmaradásért érzett vágyainak jelentőségéből, azonban figyelemfelkeltő körülmény, hogy a norma nem szükségszerűen öröklődik tovább a leszármazottakra.

Összefoglalás

A dolgozatban kárpátaljai magyar személyek migrációs stratégiáit vizsgáltam. Arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a helyben maradó kárpátaljai magyar emberek mivel indokolják mobilitási stratégiájukat? A kutatási kérdés megválaszolása érdekében egy esettanulmány elkészítése mellett döntöttem, és két alkalommal végeztem interjúkat kutatást három tiszaháti magyar többségű faluban: Benén, Csetfalván és Sárosorosziban. Az első adatfelvétel 2021 tavaszán, míg a második 2022 márciusában történt meg, utóbbi így a 2022. február 24-én bekövetkezett orosz–ukrán háborús eszkalációt követően. A dolgozatban külön vizsgáltam, majd összehasonlítottam a háború előtti és utáni stratégiákat és magyarázatokat.

A kutatási kérdés felvetését és az interjúanyag elemzését a migrációt vizsgáló szakirodalom helyben maradó egyéneket vizsgáló viszonylag új megközelítmódja alapozta meg, különös tekintettel a Jørgen Carling és Hein de Haas által felállított törekvés-képesség modellre, illetve Kerilyn Schewel helyben maradó egyének migrációs döntéshozatalát vizsgáló faktoraira.

Az esettanulmány bemutatása során arra törekedtem, hogy kettéválasszam az orosz–ukrán háború eszkalációja előtt és után megállapított eredményeket. A 2021 tavaszán készített kutatás eredményei szerint a helyben maradó kárpátaljai személyeket a Magyarországon gyűjtött (negatív) tapasztalataik visszatartják az elvándorlástól, míg a helyben történő önmegvalósítás lehetősége, a családalapítás, a saját lakóház birtoklása, a szociális és természeti közeghez való érzelmi kötődés és a küldetéstudat megerősítik őket a helyben maradásban. A háborús eszkaláció számos taszító tényezőt hozott be a kárpátaljai magyarok migrációhoz való viszonyába, ezek a katonakorú férfi lakosság sorozása és ebből kifolyólag a családok szakadozottsága, a háború pszichológiai hatásai, a romló gazdasági kilátások és az általános bizonytalanság. Az újonnan megjelenő tényezők azonban csak részben írták felül a 2021-ben tett következtetéseket. A család és a tágabb közösségek megtartó ereje és az elsősorban istenhitből táplálkozó küldetéstudat magyarázó ereje felerősödött, míg a természeti környezethez való ragaszkodás és a lokális önmegvalósítás lehetősége 2022 márciusára részben vagy teljesen eltűntek a maradáshoz magyarázó faktorok közül.

MOLNÁR CSONGOR

ELHÚZÓDÓ VÁLASZTÁSOK: KÖZTÁRSASÁGI ELNÖKI ÉS ELŐREHOZOTT PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK SZERBIÁBAN

Hivatalosan a szavazóhelyiségeknek este nyolc órakor zárniuk kellett volna, ám számos helyen, különösen a nagyvárosokban és a fővárosban még este tíz órakor is hosszú sorokban kígyóztak a voksukat leadni szándékozók. A szerb alkotmány szerint, ha valaki zárás előtt beállt a sorba, az záróra után is leadhatja szavazatát.¹ Nyilvánvaló volt, hogy a 2020-as parlamenti választásokhoz képest az 2022-es magasabb részvételt fog hozni. Ez szorosan összefüggött azzal, hogy két év után az ellenzéki pártok, amelyek 2020-ban a demokratikus deficitre hivatkozva a bojkott mellett döntöttek, újra indultak a választásokon. A kígyózó sorokkal egyidejűleg, koraeste az újbélgádi Palmiro Togliatti utca 5. alatti pártközpontba szállingózni kezdtek a kormányon lévő Szerb Haladó Párt (SZHP) funkcionáriusai, köztük Aleksandar Vučić párt- és köztársasági elnök. Az N1 hírportál újságírói kérdésre, hogy aggódik-e, hogy szoros lesz az eredmény csak annyit válaszolt: „*Nem, ebben reménykedik? Feleslegesen reménykedik!*”² Szerbiában 2022. április 3-án bő másfél év után újra az urnákhoz szólították a választópolgárokat. Az előrehozott parlamenti választásokkal egyidejűleg köztársasági elnöki választásokat tartottak. Emellett 12 községben és két városban, köztük Belgrádban helyi önkormányzati választások is voltak.³

A tanulmány első része a választások között eltelt időszakot mutatja be. A szerbiai közélet e rövid periódusban is bővelkedett eseményekben. A környezetvédelmi tüntetések vagy bíróságok működését szabályozó alkotmánymódosítás jelentősen befolyásolták a választások alakulását. A tanulmány második része a választásokon részt vevő pártokat, azok listáit, a kampányt és az április 3-ai választások napját szemlélteti. A 2022-es választásokon

1 Najčešće postavljana pitanja. *RIK*. Letöltés helye: www.rik.parlament.gov.rs; letöltés ideje: 2022. 10. 11.

2 Vučić novinarki N1: Džaba se nadate. *NI*, 2022. április 3. Letöltés helye: www.rs.n1info.com; letöltés ideje: 2022. 07. 11.

3 A főváros mellett következő helyeken tartottak helyi önkormányzati választásokat: Bor, Arandelovac, Smederevska Palanka, Lučani, Medveđa, Knjaževac, Bajina Bašta, Doljevac, Kula, Kladovo, Majdanpek, Szécsány, Sevojno. U kojim gradovima i opštinama u Srbiji se danas održavaju i lokalni izbori? *Danas*, 2022. március 4. Letöltés helye: www.danas.rs; letöltés ideje: 2022. 05. 03.

19 lista mérkőzött meg a Skupštinában megszerezhető 250 helyért. A parlamenti választások mellett 2022-ben köztársasági elnöki választásokat tartottak. Az államfői pozícióért 8 jelölt szállt versenybe. Ahogy az előző választásokon, úgy 2022-ben a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) önálló parlamenti listával indult a megmérettetésen. A köztársasági elnöki választásokon nem indított saját jelöltet, hanem Aleksandar Vučić jelenlegi államfőt támogatta. Április 3-a a VMSZ esetében különösen fontos volt, hiszen Magyarországon országgyűlési választásokat tartottak. A párt ennek megfelelően kettős kampányban találta magát, híveit egyszerre buzdította a szerbiai és a magyarországi választásokon való részvételre. A két választás magyar vonatkozásaiba a dolgozat harmadik fejezete nyújt bepillantást. Az eredmények fényében a tanulmány negyedik része a választások utáni lehetséges forgatókönyveket vázolja fel. A tanulmány célja a két választás közötti másfél éves ciklus bemutatásával és a választások elemzésével rámutatni az országban zajló fő politikai tendenciákra, mint a Szerb Haladó Párt hatalmon maradására, az ellenzék visszatérésére, Szerbia lehetőségeire az európai integráció útján és ukrajnai háború hatására az ország bel- és külpolitikájára.

Az elmúlt két év

Szerbiában 1990 óta tartanak többpárti parlamenti választásokat.⁴ A parlamenti választások egyfordulós, arányos rendszerben zajlanak, ahol az egész ország egy választókerületnek számít. A bejutási küszöböt 2020-ban 5%-ról 3%-ra csökkentették közvetlenül a választások és az ellenzéki bojkott előtt, ezzel motiválva a pártokat a választásokon való részvételre.⁵ Listaállításhoz 10 ezer, kisebbségi lista esetén 5 ezer támogatói aláírásra van szükség. Kisebbségi listákra – amelyeket a Köztársasági Választási Bizottság (Republička izborna komisija – RIK) határoz meg – nem vonatkozik a 3%-os bejutási küszöb. A kisebbségi listák esetében úgynevezett természetes küszöbről beszélhetünk. A természetes küszöb úgy számolható ki, hogy az összes leadott szavazatot elosztják a megszerezhető parlamenti helyek számával.⁶ A bejutási küszöb 3%-ra való csökkentését követően a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) indítványában a választási rendszer kisebbségekre hátrányos hatásaira hívta fel a figyelmet. A VMSZ indítványának javaslatai alapján a kisebbségi listákra leadott

4 Koller Boglárka – Ördögh Tibor: *Délkelet-Európa politikai rendszerei*. Dialóg Campus Kiadó: Budapest, 2017. 198–199.

5 Horváth László: A parlamenti választási rendszerek nemzeti kisebbségi vonatkozásai a Nyugat-Balkánon – harminc éve a demokrácia árnyékában? *Kisebbségi Szemle*, 2020. 2 (6). 7–35, itt: 21.

6 Horváth László: Parlamenti, tartományi és helyi önkormányzati választások Szerbiában – Megőrizte befolyását a vajdasági magyarság. *Kisebbségi Szemle*, 2016. 1 (2). 53–76, itt: 58.

szavazatokat megszorozzák 1,35-tel.⁷ A köztársasági elnöki választás kétfordulós, kivéve, ha egyik jelöltnek sikerül megszerezni a szavazatok több mint 50%-át az első körben.⁸ A köztársasági elnöki választásokat a hivatalban levő elnök mandátumának lejárta előtt 90 nappal lehet kiírni, ezt követően a választásokat 60 napon belül meg kell tartani.⁹ A jelöltállításához 10 ezer támogatói aláírásra van szüksége.

A 2020-as választásokon 21 lista versengett egymással, amelyből hét lista szerzett parlamenti helyet. A 2020-as választások arról emlékeztetnek, hogy a Szövetség Szerbiáért (Savez za Srbiju – SzS) ellenzéki blokk, amelyet a Demokrata Párt és a belőle kivált kisebb pártok, mint a Szabadság és Igazságosság Pártja (Stranka Slobode i Pravde – SSP) vagy Néppárt (Narodna Stranka – NS) továbbá egyéb kisebb tömörülések alkottak, a demokratikus verseny feltételeinek hiánya miatt a választások bojkottjára szólította fel a választópolgárokat. Az ellenzék a távolmaradással a választások illegitim voltára szeretne volna felhívni a figyelmet. A választások az SZHP elsőprő győzelmét hozták, a párt 188 képviselője ülhetett be a Skupština díszes soraiba. Az SZHP mellett a Szerbiai Szocialista Párt (Socijalistička Partija Srbija – SPS) 32 képviselővel, a volt vízilabdázó és újbegrádi polgármester Aleksandar Šapić vezette Szerb Patrióta Szövetség (Srpski Patriotski Savez – SPAS) 11 mandátummal került be a belgrádi törvényhozásba. A többségi pártok mellett 4 kisebbségi lista szerzett képviselői helyet: a magyar (Vajdasági Magyar Szövetség – VMSZ), a preševoi albán (Partija za Demokratsko Delovanje – Demokratikus Akció Pártja – PDD), a sandžaki bosnyák és a bosnyák–macedón közös lista. A Szerb Haladó Párt kényelmes kétharmados többséggel kormányozhatott, a Szerbiai Szocialista Párttal (SZSZP) koalícióra lépve pedig tényleges ellenzék nélkül uralta a szerb politikát. A parlamentbe bekerült SPAS – amelyet rövid ideig a szerb nemzeti jobboldal nagy reménységeként tartottak számon – rövid tárgyalások után beolvadt az SZHP-ba. Magyar szempontból a VMSZ legnagyobb választási sikerét ünnepelhette, hiszen 9 képviselőt küldött a parlamentbe. A VMSZ az elmúlt ciklusban is, koalíciós partnerként, de államtitkári szinten vett részt a kormányzásban.

A választási eredmények kihirdetése után országszerte tüntetések törtek ki. A nagyszámú tüntetőket mindenekelőtt a kormány elhibázott járványkezelése vezényelte az utcákra.¹⁰ A tüntetéseket országszerte a rendőrség brutalitása fogadta.¹¹ A Szerb Haladó Párt egyértelműen túlnyerte magát a 2020-as választásokon, amely a kormánypárt számára sem

7 A kisebbségi küszöböt is módosítani kell. *Magyar Szó*, 2020. február 6. Letöltés helye: www.magyarstvo.rs; letöltés ideje: 2020. 07. 13

8 O izborima za predsednika Republike. *RIK*. Letöltés helye: www.rik.parlament.gov.rs; letöltés ideje: 2022. 05. 03.

9 Uo.

10 Protesti u Beogradu zbog pooštavanja mera protiv korone. *DW*, 2020. július 7. Letöltés helye www.dw.rs; letöltés ideje: 2022. 06. 11.

11 Završen protest u Beogradu, policija rasterala demonstrante koji su ih napali. *Slobodna Evropa*, 2020. július 10. Letöltés helye: www.slobodnaevropa.org; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

mutatott jól, főleg nem a nyugati partnerek felé. Szerbia az utóbbi évtizedben elemzők kritikáját váltotta ki, nyugati elemzőközpontok az autoriter fordulatra hívták fel a figyelmet. Az ellenzék hiánya mellett további problémát okozott, hogy a parlamentbe nem került be az SZHP-tól jobbra álló párt. Az SZHP politikusainak vitatott múltját tekintve a szélső-jobboldali pártok kimaradása kisebb arcvesztéssel ért fel.

A helyzetet látva Aleksandar Vučić rövid időn belül újabb választásokat megtartását jelentette be. A frissen összehívott parlamentnek és az új kormánynak egy átmeneti 1,5 éves ügyvezető mandátumot vizionált, amely politikai erők összefogásáról és a közös munkáról szólt volna. Az új kormány 121 nappal a választások után állt össze, ami az elmúlt 20 év legtovább tartó kormányalakítási folyamata volt.¹² Változások értelemszerűen nem történtek. Ana Brnabić maradt a kormányfő és az ország haladt tovább a kijelölt úton. A kormány terveit pontokba szedve tárta a nyilvánosság elé ezek között – a járványra való tekintettel – elsőként az ország egészségügyének fejlesztése és a járvány elleni sikeres védekezés szerepelt. Ez követte Koszovó kérdése és a szervezett bűnözés elleni fellépés, külpolitika terén pedig a semlegesség megtartása.

A szerbiai ellenzéket tekintve a bojkott felemás sikereket hozott. A távolmaradással sikerült némileg felhívni az Európai Unió képviselőinek a figyelmét a szerbiai választási rendszer problémáira, a médiában tapasztalható egyenlőtlenségekre, a demokratikus intézmények szerepvesztésére és a demokratikus versenyhez szükséges feltételek hiányára. A bojkottal az ellenzék viszont nem jutott be a parlamentbe, ezzel az ellenzéki pártok nemcsak parlamenti munkától estek el, hanem a politikai pártoknak járó állami támogatásoktól. A 2022-es köztársasági elnöki választásokra és előrehozott parlamenti választásokra még kisebb erőforrásokkal készülhettek. A 2020-as választásokat követő hónapokban további, az ellenzéket megosztó törésvonalak jutottak a felszínre. A legerősebbnek vélt ellenzéki összefogás, a Szövetség Szerbiáért felbomlott. Helyét hamarosan az addig is meghatározó ellenzéki pártokból létrejövő Együtt Szerbia győzelméért koalíció (Ujedinjeni za pobedu Srbije) vette át.¹³

A szerb köztársasági elnök, Aleksandar Vučić által vezetett delegáció 2021 májusában tárgyalásokat folytatott a választási rendszer kapcsán fennálló problémákról az EU–Szerbia Stabilizációs és Társulási Parlamenti Bizottságának delegációjával. Vučić ígéretet tett az EU képviselői felé, hogy az ellenzéki pártokkal tárgyalásokat fog kezdeményezni a feltételek javításának érdekében. A kormányzat és az ellenzék között megkezdett dialógus egyrészt az

12 Zorić, Ognjen – Martinović, Iva: Vučić: Opet izbori 2022, Vlada ograničenog trajanja, Dačić na čelu Skupštine. *Slobodna Evropa*, 2020. október 20. Letöltés helye: www.slobodnaevropa.org; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

13 Udružena opozicija Srbije – početak ne obećava. *DW*, 2020. augusztus 12. Letöltés helye: www.dw.com; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

Európai Parlament képviselőinek, másrészt a Skupština házelnökének a közvetítése mellett zajlott. A felek közötti tárgyalás egy 16 pontból álló dokumentum elfogadásával végződött. A szerbiai belpolitika számos említésre méltó eseményt tartogatott a röpké másfél évben is. A választások utáni tüntetések, amelyeket a hatalom szervei páratlan brutalitással oldottak fel, csak ezek egyik jelene volt. A Covid-19-járvány szakszerűtlen kezelése sem felejtendő, amely több tízezer ember halálát okozta. A járvány következtében kialakuló gazdasági világválság Szerbiát sem kerülte el. Az ország lakosságának fokozatos drágulásokkal, hétköznapi cikkek hiányával kellett szembenéznie. A kormány erre állami hadikészletek beszerzésével válaszolt.¹⁴ A GDP növekedésének visszaesése egyértelmű volt. Aleksandar Vučić köztársasági elnök büszkén jelentette ki, hogy a járvány ellenére az ország gazdasága irigylésre méltóan növekszik. A tényeket figyelembe véve ez túlzásnak bizonyult. A köztársasági elnöki kijelentése annyiban igaz, hogy Szerbiában a gazdasági visszaesés kisebbnek bizonyult, mint a Nyugat-Balkán további országaiban.¹⁵

A kialakuló gazdasági válság ellenére gazdaságilag az ország egyik legnagyobb külföldi befektetése elé nézett. A szerb kormány 2017-ben fontos szerződést kötött a Rio Tinto nemzetközi céggel. A szerződés tárgyát a délnyugat-szerbiai, Loznica és környékén található jadarit és lítium kitermelése képezte. A Jadar folyó völgyében felfedezett jadarit- és lítiumtartalmú kőzetek Európa legnagyobb készleteinek minősültek. A kormány vezetői és maga a köztársasági elnök a 2,4 milliárd euró értékű befektetés kapcsán Szerbia új aranykoráról beszélt.¹⁶ Belgrád céljainak megfelelően kivételes nemzetgazdasági tényezőként kezelte a Rio Tintoval való együttműködést. Nemcsak a szerbiai érdekeket látták beteljesülni a leendő bányakomplexumok mögött. Nemzetközi szereplők, különösen az autóipar képviselői voltak érdekeltek a bányák létrehozásában. A 2023-ra tervezett befektetés sovány vigasz maradt a kormány számára. A Rio Tinto megjelenése ismert ausztráliai környezetromboló botrányai miatt Szerbiában országszerte tüntetéseket váltott ki. A zöld szervezetek sikeresen mozgósították a szerbiai ellenzéket és a lakosság jelentős részét.¹⁷ Az ellenzéki oldal tagjai az utcán aratott győzelemről beszéltek.¹⁸ A kormánypárt látszólag nehezen talált választ a lakosság megmozdulására. A minden szombatra meghirdetett esemény többnyire békés körülmények között zajlott, kivéve Šabacot, ahol a kormány szimpatizánsai megtámadták az Rio Tinto ellen felszólalókat.¹⁹

14 Vučić obišao skladište robnih rezervi: Priča oko nestašice šećera je završena. *NI*, 2022. május 29. Letöltés helye: www.rs.n1info.com; letöltés ideje: 2022. 06. 11.

15 Dragojlo, Sasa: BIRN Fact-check: Can Serbia Really be so Proud of its Economic Growth? *Balkan Insight*, 2020. május 18. Letöltés helye: www.balkaninsight.com; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

16 Dragojlo, Sasa: Lithium Lobbying: The Mining Plan in Serbia that's Too Big to Fail. *Balkan Insight*, 2021. október 25. Letöltés helye: www.balkaninsight.com; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

17 Dragojlo, Sasa: Serbia Eco Protests to Continue Despite Backdown Over Disputed Laws. *Balkan Insight*, 2021. december 10. Letöltés helye: www.balkaninsight.com; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

18 Koalicija Moramo – da li smo pobedili Rio Tinto, šta misle o Kosovu, Srebrenici. *NI*, 2022. január 21. Letöltés helye: www.rs.n1info.com; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

19 Nikoletić, I.: Batinaši iz službenih "škoda" motkama i čekićima na građane. *Danas*, 2021. november 28. Letöltés helye: www.danas.rs; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

A gazdasági események mellett lényeges jogi változások is történtek. A kormány a 2020-as választások után a népszavazásról szóló törvény reformját tervezte. A 2021-re tervezett népszavazást végül 2022. január 16-án tartották meg. Elsődleges célja a népszavazásról és a polgári kezdeményezésről szóló törvény módosítása, valamint a bíróságok működéséről szóló törvény az Európai Unió normáihoz való igazítása volt. Az alkotmánymódosítást szakemberek kritikái követték. A módosítás 2021 novemberében eltörölte a népszavazás érvényességéhez szükséges 50%-os részvételi küszöböt. A népszavazás már csak az elfogadott törvényeket szentesítette. Hasonlóan bíralták a bíróságokról szóló törvényt, amelynek a célja ugyan a bíróságok nagyobb függetlenségének biztosítása volt, de ezek szabályozását a szakértők nem tartották tisztán lehatároltnak és ellenőrizhetőnek. A referendum a közjogi vetületek mellett magában hordozta a Rio Tinto körüli botrányt. Sokan a tiltakozások ellenére a Jadar menti bányák megszavaztatását látták benne egy esetleges helyi népszavazással. A kormány a Jadar menti lakosság tiltakozására, amelyben megtagadta ingatlanvagyonának eladását, a kisajátítási törvénnyel válaszolt. A törvény értelmében a kormány kisajátíthatott volna nemzetgazdasági fontosságú ingatlanokat. A törvényt a parlament megszavazta, de a környezetvédelmi tüntetések és a Jadar menti lakosok tiltakozása miatt Aleksandar Vučić államfő nem írta alá. A Szerb Haladó Párt a népszavazást az áprilisi parlamenti és köztársasági elnöki választások előtt hangulatmérőnek használta. A január 16-i népszavazáson 30,65% részvételi arány mellett 59,62% szavazott igennel és 39,35% nemmel.²⁰ Aleksandar Vučić aligha lehetett elégedett. A kormánypárt igenekre épülő kampánya nem hozta meg a várt eredményeket, és egyben rámutatott a nagyjából 750 ezer tagot számláló óriáspárt törékenségére és szervezeti problémáira. Egyértelműen látszott, hogy úgy a kormánypárt, mint az ellenzék ténylegesen már az áprilisi választásokra készült.

Regionális szinten az elmúlt évek talán legérdekesebb pillanata a Nyitott Balkán (Open Balkan) kezdeményezés. Az Albánia, Szerbia és Észak-Macedónia között tervezett mini Schengen komoly ambíciókkal indult, viszont hamar felszínre törtek a kezdeményezés gyengeségei. A Nyitott Balkán a három ország számára a határellenőrzések megszüntetését, közös piac létrehozását és az állampolgárok szabad áramlását és munkavállalását garantálta volna 2023. január 1-től.²¹ A 2021 júliusában és decemberében aláírt három szerződés azonban nem ért fel a vállalt célokhoz. A tervezet rövid időn belül külföldi és belföldi szakértők üdvözlését és ellenzéseit váltotta ki. A pozitív hozzászólások az önálló kezdeményezést dicsérték, amely nem nagyhatalmi nyomásra jött. Várhelyi Olivér az Európai Bizottság szomszédság- és bővítéspolitikáért felelős biztosa méltatta a tárgyalásokat. Az ellenzők is az EU-integráció felől közelítették meg a kérdést. Véleményük szerint az alternatív

20 Izveštaj o ukupnim rezultatima republičkog referenduma radi potvrđivanja Akta o promeni Ustava Republike Srbije. *RIK*. Letöltés helye: www.rik.parlament.gov.rs; letöltés ideje: 2022. 09. 07.

21 Marusic, Sinisa Jakov: Balkan 'Mini-Schengen' Leaders Eye Open Borders by 2023. *Balkan Insight*, 2021. július 19. Letöltés helye: www.balkaninsight.com; letöltés ideje: 2022. 07. 12.

berlini folyamatként²² feltűnő kezdeményezés nehezítené az EU-csatlakozási folyamatokat, mivel a Nyugat-Balkán további három államával nem számolt. A jogi szakértők a tervezett összefogás dokumentumainak kidolgozatlanságára hívták fel a figyelmet. A három aláírt egyezmény nem garantálta a közös piacot, pusztán könnyített eljárást biztosított a három ország állampolgárainak a munkavállalás és letelepedés esetén.²³ A kezdeményezés további bírálatot váltott ki annak függvényében, hogy a hozzászólók ebben Aleksandar Vučić hatalmi céljait vélték felfedezni, aki ezzel még inkább a Nyugat-Balkán vezető politikusának szerepét szerette volna magának bebiztosítani. Magyarázatukban arra mutattak rá, hogy a Nyitott Balkán igazi nagy gazdasági nyertese Szerbia, amelyik alaphól nagyobb gazdasággal rendelkezik, így profitok nagy részét Belgrád tudhatta volna magáénak.²⁴ Albin Kurti koszovói nacionalista-baloldali miniszterelnök azonnal el is zárkózott a kezdeményezéstől, mivel az Koszovó érdekeit sértette, és lényegesen visszavágta volna az állam mozgásterét. A kezdeményezés továbbá tagadta Koszovó önállóságát, hiszen nem kezelte az országot önálló félként. Bosznia és Hercegovina is távol maradt a részvételtől. A szerb köztársasági elnök elleni vádak a területi igények felemlítéséig fajultak.²⁵ A három aláírt egyezmény nem hozott további eredményeket, a kezdeményezést, ahogy minden mást, Európa-szerbe beárnyékolta a február 24-én kirobbant ukrajnai háború. Szerbia diplomáciai habozása a háború kitörését követően, az Oroszország elleni szankciók bevezetésének elhalasztása és sikertelen manőverei a semlegesség jegyében nem vetettek jó fényt a kormányra. Aleksandar Vučić és a Szerb Haladó Párt, amely története folyamán mindig jó kapcsolatokat ápolt Vlagyimir Putyin orosz elnökkel, nemzetközi porondon pedig mindig számított Oroszország támogatására a sorsdöntő kérdésekben a külső nagyhatalmi legitimáció jeleként, szorult helyzetbe került. A nyugati partnerek, de különösen az Európai Unió képviselői nem nézték jó szemmel Belgrádnak a semlegesség jelszó mögé bújtatott hezitálását.

Illusztris példája a Szerbia és EU közötti kapcsolat megromlásának az új német kormány külügyminiszterének, Annalena Baerbock balkáni körútjának lezárása március végén Belgrádban. Aleksandar Vučić államfő a tárgyalások utáni sajtótájékoztatón „*nyitott és őszinte*” tárgyalásokról számolt be, de egyikőjük sem tűnt elégedettnek.²⁶ Az új berlini szociáldemokrata-zöld-szabaddemokrata kormány, ahogy az előrelátható volt, más

22 Sinoruka, Fjori: Leaders Sign New 'Open Balkan' Agreements in Albania. *Balkan Insight*, 2021. december 21. Letöltés helye: www.balkaninsight.com; letöltés ideje: 2022. 07. 12.

23 Radovic, Relja: Open Balkans Shows No Sign of Delivering Promised Freedoms. *Balkan Insight*, 2022. június 16. Letöltés helye: www.balkaninsight.com; letöltés ideje: 2022. 07. 12.

24 Joseph, Edward P.: Open Balkan(s) is Not Just Unwise. It's Dangerous. *Balkan Insight*, 2022. június 15. Letöltés helye: www.balkaninsight.com; letöltés ideje: 2022. 07. 12.

25 Uo. vö. Rédl Boglárka: Nyitott Balkán: EU-pótlék vagy csak üres PR-fogás? *Azonnali*, 2021. augusztus 5. Letöltés helye: www.azonnali.hu; letöltés ideje: 2022. 07. 12.

26 Poseta Analene Berbok Srbiji: Hvala joj što ga je saslušala. *Nedeljnik Vreme*, 2022. március 11. Letöltés helye: www.vreme.com; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

külpolitikát folytat a Nyugat-Balkán országaival, mint Angela Merkel. Belgrádnak nem kell féltennie a tagjelölti státuszának megváltozását, hiszen Németország a berlini folyamat megindításával Nyugat-Balkán EU-csatlakozásában érdekelt, de az új német kormány várhatóan sokkal komolyabb feltételeket fog állítani. Az orosz–ukrán háború árnyékában folytatott hintapolitikája miatt a szerb féltől a német külügy sokkal erősebb EU melletti elköteleződést vár, egyrészt biztonságpolitikai okok, másrészt Németország regionális gazdasági érdekei miatt. Ebben a játszmában azonban nem szabad alábecsülni Aleksandar Vučić politikai kompetenciáit, amellyel az Európai Unióhoz való csatlakozási utat saját hasznára fordíthatja.²⁷

A kampány

A kampány az elmúlt évek megszokott forgatókönyvét hozta. Ahogyan várható volt, a Szerb Haladó Párt és szövetséges törpepártjai a lehangzatosabb névvel, a párt és az ország élén álló Aleksandar Vučić névvel kampányoltak.²⁸ A Közösen mindenre képesek vagyunk (Zajedno možemo sve) listáját a sokkal kevésbé ismert Danica Grujičić idegsebész vezette. A kormánypárt nem szűkölködött a kampányeseményekben, és semmit sem bízott a véletlenre. Ezt jól illusztrálja, hogy a köztársasági elnökjelölt állításához szükséges 10 ezer támogatói aláírás helyett 58 ezret adott le a közjegyzőknek hitelesítésre.²⁹ A Szerb Haladó Párt kénytelen volt az ukrajnai orosz agresszió után finomhangolni a kampányát. A Béke, stabilitás, Vučić (*Mir, stabilnost, Vučić*) kampányszlogen mögé felsorakozva a párt a lakosság elemi ösztöneire apellált. A Haladó párti politikusok kormányzásuk tíz éve alatt elért eredményeket emelték ki, a felépített utakat, gyárakat és egészségügyi beruházásokat. Az SZHP biztosat választva államfői pozícióra Aleksandar Vučićot jelölte. Erős jelzés volt ugyanakkor, hogy Ana Brnabić kormányfő és miniszterei nem szerepeltek a lista előkelő helyein.

27 Álmainkban Európa nem mondhat nemet (Észverés #54). *Autonómia*, 2022. március 17. Letöltés helye: www.autonomija.info; letöltés ideje: 2022. 07. 28.

28 A Szerb Haladó Párttal koalícióra lépett a Rasim Ljajić miniszterelnök-helyettes vezette Szerbiai Szociáldemokrata Párt (Socijaldemokratska Stranka Srbije), az Aleksandar Vulin védelmi, majd belügyminiszter Szocialisták Mozgalma (Pokret Socijalista), a szintén miniszter pozíciót betöltő Milan Krkobabić Szerbia Egyesült Nyugdíjasainak Pártja (Partija ujedinenih penzionera Srbije), a vitatott üzletember, Bogoljub Karić vezette Szerbia Ereje Mozgalom (Pokret Snaga Srbije), a Szerb Néppárt (Srpska Narodna Stranka), a Vuk Drašković vezette rendszerváltó erőként hírnévre szert tevő Szerb Megújódás Mozgalom (Srpski Pokret Obnove), a Szerb Parasztpárt (Srpska Seljačka Stranka), az Egyesült Parasztpárt (Ujedinjena seljačka stranka) és Jobb Szerbia (Bolja Srbija) párt.

29 Radovanović, V.: Predstavnici SNS predali RIK-u preko 58.000 potpisa za listu „Aleksandar Vučić – Zajedno možemo sve“ (FOTO). *Danas*, 2022. február 16. Letöltés helye: www.danas.rs; letöltés ideje: 2022. 07. 28.

A kormánypárt erődemonstrációja nem rettentette el az ellenfeleket. A Szerbiai Szocialista Párt az előző ciklushoz hasonlóan a volt jagodinai polgármester Dragan Marković Palma Egységes Szerbia (Jedinstvena Srbija) pártjával alakított listát.³⁰ Hozzájuk csatlakozott még a Zöld Szerbia (Zelena Srbija) törpepárt. Ivica Dačić politikai tapasztalataira hagyatkozva, akinek a 2020-as választások utáni házelnöki kinevezés az egykori miniszterelnöki és külügyminiszteri megbízások után egyértelmű lefokozás volt, offenzívába lendült. A lista és a szlogen is a párt vezetőjére épült. Ivica Dačić – Szerbia kormányfője (Ivica Dačić – premijer Srbije) – hirdették a plakátok. Az SZSZP nem indított jelöltet az államfői pozícióra, nyíltan Aleksandar Vučićot támogatta. A gesztus félreérthetetlen volt, az SZSZP 10 év közös kormányzás után továbbra is a kormányban látta magát, amelyben Vučić megtartotta volna államfői pozícióját, Dačić pedig megkapta volna kormányfői posztot.

A szerbiai ellenzéknek sokáig példaként szolgált a 2019-es magyarországi önkormányzati választások ellenzéki sikere. Felmerült a teljes ellenzék közös listaállítása, akárcsak a közös köztársaságielnök-jelölt. Az egyeztetések nem hoztak átütő sikert. Az ellenzéki oldal egyik legnagyobb formációját az Együtt Szerbia győzelméért koalíció adta.³¹ A formáció ugyanezzel a névvel indította listáját, amelynek élén a román származású, korrupcióellenes tevékenységéről ismert Marinika Tepić állt.³² Tepić és a formáció folytatta meglévő stratégiáját, amelyben a kormánypárt soraiban tapasztalható korrupciót, a média kisajátítását,

30 Szerbia közvéleménye 2021 tavaszán szembesült első nagy szexuális zaklatási botrányával. Az év januárjában először Milena Radulović és Iva Ilić színésznő fordult a sajtóhoz, amelyben az ellenük elkövetett szexuális erőszakról számoltak be, amelyet Miroslav Mika Aleksić színész-tanár követett el. Ezt követően márciusban Danijela Štajnfeld is a médiához fordult, elkövetőként Branislav Lečićet nevezte meg. A botrány áprilisban tovább duzzadt, amikor a Szabadság és Igazságosság Pártjának tagja, Marinika Tepić sajtótájékoztatón arról számolt be, hogy Dragan Marković Palma egy Jagodina melletti szállodában évek óta magasrangú üzletembereknek és politikusoknak szervez estéket, amelyekre kiskorú lányokat szervezett be. A bizonyítékok fényében szexuális kizsákmányolásról szóló vádakat Palma tagadta, mondván, hogy mindössze munkaédekről volt szó. Egyik alkalommal Ana Brnabić kormányfő is a meghívottak között szerepelt. Aleksić esetében április végén még tart a per. Lečićet felmentették. Marković Palma esetében a kormánypártok teljes mellőzöttséggel álltak a politikus mögé a vádak eloszlításában. Stojanovic, Milica: Veteran Serbian Politician Faces Sexual Exploitation Investigation. *Balkan Insight*, 2022. április 20. Letöltés helye: www.balkaninsight.com; letöltés ideje: 2022. 07. 30.

31 Az Együtt Szerbia győzelméért koalíciót a Néppárt (Narodna Stranka), a Szabadság és Igazságosság Pártja (Stranka Slobode i Pravde), a Demokrata Párt (Demokratska Stranka), a Szabad Polgárok Mozgalma (Pokret Slobodnih Građana), a Változásért Mozgalom (Pokret za Preokret), a Haza – Koszovó és Metohijai Szerbek Népi Mozgalma (Otdžbina), Egység – Szerbiai Egyesült Szakszervezetek (Udruženje sindikati Srbije „Sloga”), a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége, a Polgári Platform (Građanska Platforma), a Szabad Szerbia Mozgalom (Pokret slobodna Srbija), a Szerbiai Macedónok Párja (Stranka makedonaca Srbije) és a Vlah Párt (Vlaška Partija) alkotta. Valtner, Lidija: Đilas, Lutovac i Jeremić veruju u pobedu na svim nivoima. *Danas*, 2021. november 26. Letöltés helye: www.danas.rs; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

32 Popović, Sofija: Prva na listi Ujedinjeni za pobedu Srbije Marinika Tepić: Prepoznatljivo lice za osetljive teme. *Nedeljnik Vreme*, 2022. február 19. Letöltés helye: www.vreme.com; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

a kormánypárt kapcsolatait a szervezett bűnözéssel,³³ a kormány és az állam közötti határ elmosását tematizálta. A listavezető miatt kisebb diplomáciai botrány robbant ki. A kormányközeli Pink TV adásában a sovinszta kijelentéseiről ismert Dragoslav Bokan rendező, író Marinika Tepićet román származása miatt hazaárulással és államellenes tevékenységgel vádolta. Az eset visszhangja Brüsszelig ért, ahol Vlad Gheorghe a Renew Europe frakció tagja bírálta a kijelentést Szerbia EU-s céljaival összefüggésben.³⁴ A román kártya kijátszása után a kormány médiája nem győzte mentegetni magát és a majdnem évszázados jószomszédi viszonyt.³⁵ Az Együtt Szerbia győzelméért koalíció köztársaságielnök-jelöltje a valamikori vezérkari főnök Zdravko Ponoš volt. Ponoš érdemeit a szerb hadsereg megreformálásával szerezte. A politikába leszerelése után kapcsolódott be a Vuk Jeremić vezette Néppárt színeiben. Krajinai származása miatt a kormánypárti sajtó következetesen kijátszotta a horvát kártyát.³⁶ Ponoš horvát ügynökként és a NATO-bombázásokért felelős tisztként mutatta be.

Új színfoltként jelent meg a politikai porondon a Muszáj (Moramo) koalíció, amelyik a Rio Tinto elleni környezetvédelmi tüntetések momentumára alapozva ígért zöld-baloldali alternatívát. A Muszáj koalíciót az addig belgrádi helyi ügyekben feltűnő Ne fojtsuk meg Belgrádot (Ne da[vi]mo Beograd), a tüntetéseket szervező Ökológiai Felkelés (Ekološki Ustanak) és egyéb kisebb civil szervezetek, mint a Szabad Szerbia Népképviselőháza (Skupština Slobodne Srbije) alkották.³⁷ A formáció a zöld és baloldali ideológiák mentén az ország környezetvédelmi problémáira, az ivóvíz és a levegő szennyezettségére, a korrupcióra hívta fel a figyelmet. Köztársasági elnöknek Biljana Stojković mikrobiológust, a Szabad Szerbia Népképviselőháza tagját jelölték.³⁸

A választásokon indult a Szerb Radikális Párt (Srpska Radikalna Stranka) a hágai elítélt Vojislav Šešeljjel mint listavezetővel. A valamikor notórius szélsőjobboldali erő mára már önmaga árnyékává vált a Szerb Haladó Pártnak köszönhetően, amelyik magához vonzotta bázisát. Šešelj, aki a Tomislav Nikolićot és Aleksander Vučićot az SZRP-ből

33 Dragojlo, Sasa: In Serbia, State's Ties to Crime Become Hard to Miss. *Balkan Insight*, 2021. február 16. Letöltés helye: www.balkaninsight.com; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

34 Nicović, Boško: Govor mržnje trešti sa Pinka, Marinika Tepić proglašena za narodnog neprijatelja. *N1*, 2021. november 29. Letöltés helye: www.rs.n1info.com; letöltés ideje: 2022. 07. 13.; vö. Milovančević, Vojislav: Rumunski političar iz EP o vredenju Tepić na Pinku: Ovo je sramota za Srbiju. *Nova*, 2022. november 30. Letöltés helye: www.nova.rs; letöltés ideje: 2022. 07. 13.

35 Bokan optužio Mariniku Tepić da je „rumunski neprijatelj“, ona najavila tužbu, opozicija optužuje vlast. *Danas*, 2021. november 29. Letöltés helye: www.danas.rs; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

36 Ponoš: Ja sam Srbin iz Krajine, hrvatsko državljanstvo imam po rođenju. *Danas*, 2022. február 4. Letöltés helye: www.danas.rs; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

37 Zelenović i Čuta potpisali sporazum, „zeleno-levi“ blok izlazi na izbore. *N1*, 2021. november 14. Letöltés helye: www.rs.n1info.com; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

38 Biljana Stojković predsednička kandidatkinja SSS i koalicije Moramo. *N1*, 2022. február 27. Letöltés helye: www.rs.n1info.com; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

való kiválásuk után a legsúlyosabb vádakkal illetve, az idei államfői választáson már egykori tanítványát támogatta. A szélsőjobboldali Dveri a Szerb Királyság Megújításáért Mozgalommal összeállva formált egy listát. A nacionalista-konzervatív Szerbiai Új Demokrata Párt (Nova demokratska stranka Srbije) Miloš Jovanović vezetésével 2020-as választások után – amikor a lista Seprű (Metla) névvel indult – 2022-ben is fantáziadús névvel vágott neki a választásoknak. A monarchisták másik szárnyával összefogva Nemzeti Demokratikus Alternatíva névvel állítottak listát, amelynek szerb rövidítése egybecsengett a remény szóval (Nacionalno demokratska alternativa, NADA). Külön listát állított az Eskütevők Szerb Pártja (Srpska Stranka Zavetnici) Milica Đurđević Stamenkovski vezetésével. A pártot sokszor az SZHP házon belüli szélsőjobboldali pártjaként tartják számon.³⁹ Saját listát indított az ideológiai kaméleonként működő Elég volt (Dosta je bilo) mozgalom, amely a Szuverenisták (Suverenisti) nevet kapta. A lista vezetője Saša Radulović az első SZHP-kormány gazdasági minisztere volt. Radulović lemondása után a kormány hangos kritikusa és a szerbiai politikában az amerikai *alt-right* toposzok propagálója lett. A jobboldali szereplők megerősödését a sajtó kitüntetett figyelemmel követte. Az ország jobbra tolódására több elemző felhívta a figyelmet, akik kiemelték, hogy a folyamat gyökerei nem új jelenségek, hanem az elmúlt évek nemzetközi trendjeibe illeszkednek.⁴⁰ A versenybe szálló listák között bőven akadt érdekesség: például Boris Tadić volt köztársasági elnök Szociáldemokrata Pártja (Socijaldemokratska Stranka) körül csoportosuló Gyerünk emberek! (Ajmo ljudi!) lista⁴¹ vagy az eltűnt gyermekek körüli botrányra épülő Ellopott gyermekek (Otete bebe) formáció.⁴²

A kisebbségi pártok közül önálló listán indult az szandzsáki bosnyákok Igazságosság és Megbékélés Pártja (Stranka pravde i pomirenja). A Mufti hagyatéka nevezetű listát a váratlanul elhunyt Muamer Zukorlić fia, Usame Zukorlić vezette.⁴³ Kisebbségi listát indított a szandzsáki bosnyákok másik pártja is, a Sandžaki Demokratikus Akció Pártja (Stranka demokratske akcije Sandžaka).⁴⁴ Két külön listán indult az albán kisebbség. Egyik listát a Shqiprim Arifi Alternatíva a változásokért (Alternativa za promene) pártja vezette, másikat a Shaip Kamberi Demokratikus Cselekvésért Párt (Partija za

39 Lutovac: Zavetnici, NADA i Dveri su lažna opozicija. *Danas*, 2022. április 28. Letöltés helye: www.danas.rs; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

40 Dragojlo, Sasa: BIRN Fact-Check: Did Serbia's Elections Signal a Further Tilt to the Right? *Balkan Insight*, 2021. április 8. Letöltés helye: www.balkaninsight.com; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

41 RIK proglasio listu „Boris Tadić – Ajmo ljudi”. *NI*, 2022. március 8. Letöltés helye: www.rs.n1info.com; letöltés ideje: 2022. 07. 14.

42 Ko su kandidati liste „Otete bebe – Ana Pejić” za narodne poslanike? *Danas*, 2022. március 15. Letöltés helye: www.danas.rs; letöltés ideje: 2022. 07. 14.

43 RIK proglasio još dve liste za parlamentarne izbore. *NI*, 2022. február 20. Letöltés helye: www.rs.n1info.com; letöltés ideje: 2022. 07. 14.

44 Ko su kandidati za poslanike na listi „SDA Sandžaka – dr Sulejman Ugljanin”. *Danas*, 2022. március 2. Letöltés helye: www.danas.rs; letöltés ideje: 2022. 07. 14.

demokratsko delovanje) vezetése alatt álló Preševo-völgyi Albán Koalíció.⁴⁵ A horvát kisebbség (Demokratski savez Hrvata u Vojvodini – Vajdasági Horvátok Demokratikus Szövetsége) az Együtt Vajdaságért (Zajedno za Vojvodinu) párttal összefogva alkotta a horvát kisebbségi listát, Vajdaságiak (Vojvođani) néven.⁴⁶ A Roma Párt (Romska Partija) is önálló listát állított. A kisebbségi szempontból az ukrajnai háború fényében és az orosz-párti hangok felerősödésével Orosz Kisebbségi Szövetség (Ruski manjinski savez) néven orosz kisebbségi lista is indult a választásokon. A lista prominens tagja a kommunista zsidó családból származó Pavle Bihali volt, aki már a 2020-as választásokon a Levijatan nevű neofasiszta formáció élén tűnt fel.⁴⁷

A magyar szál

A Vajdasági Magyar Szövetség hagyományosan önálló listát indított. A párt választási mottója az előző évek példáját követve újra három szóra épült. „*Értetek. Veletek. Mindannyiunkért!*” – hangzott a szlogen. A párt által képviselt szakpolitikák mentén kampányolt. A program tizenegy bekezdésben tárgyalta a VMSZ elmúlt éveinek sikereit és a jövő célkitűzéseit. A VMSZ hagyományos vajdasági bázisú pártok, mint a Vajdasági Szociáldemokrata Liga eltűnésével, tudatosan próbálta magát újra a vajdasági regionalizmus zászlóshajójaként mutatni.⁴⁸ A pártprogram is a vajdasági regionalizmus jegyében épült fel. A 11 programpont között a környezetvédelem, az infrastrukturális, mezőgazdasági befektetések és vidékfejlesztési célok erősen vajdasági fókuszúak voltak.⁴⁹ Kisebbségi párt lévén kiemelt pontként jelent meg a nemzeti kisebbségek jogainak még szélesebb kiterjesztése és alkalmazása. A két évvel ezelőtti program a 2022-es választásokra két újabb szakterülettel egészült ki. A szociálpolitika terén a VMSZ a társadalmi igazságosság fontosságát emelte ki, míg az ország romló demográfiai mutatóinak fényében – amely különösen érinti az országban élő nemzeti kisebbségeket – egy átfogó családtámogatási terv kidolgozását sürgette. A VMSZ a kampányában egy európeér, regionális, egyben

45 Dejanović, Milica: Partije Albanaca iz “Preševske doline” na jednoj listi za predstojeće izbore. *Južne vesti*, 2022. február 27. Letöltés helye: www.juznevesti.com; letöltés ideje: 2022. 07. 14.

46 RIK proglasio dve manjinske izborne liste, odbačen prigovor predsednika POKS-a. *Danas*, 2022. március 1. Letöltés helye: www.danas.rs; letöltés ideje: 2022. 07. 14

47 Radovanović, Vojin: „Put kojim se klizi u fašizam”: Sagovornici Danasa o manjinskoj listi Pavla Bihalija. *Danas*, 2022. március 24. Letöltés helye: www.danas.rs; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

48 Tóth Norbert: A vajdasági „autonóm” pártrendszer. In: Fedinec Csilla – Szarka László – Vizi Balázs (szerk.): *Etnikai pártok Kelet-Közép-Európában 1989–2014*. MTA TK Kisebbségkutató Intézet – MTA BTK Történettudományi Intézet – Gondolat Kiadó: Budapest, 2018. 313–331, itt: 317.

49 *Vajdasági Magyar Szövetség választási programja*. Letöltés helye: www.vmsz.org.rs; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

modern párt képét próbálta felrajzolni.⁵⁰ A köztársasági elnöki választásokon saját jelöltet nem indított, az elmúlt évek jó partneri tapasztalataira alapozva Aleksandar Vučićot támogatta.

A VMSZ-nek az elmúlt bő évtizedben ügyes politikai lépésekkel és az SZHP-val való együttműködésével sikerült konszolidálnia hatalmát a vajdasági magyar politikában. Monolit pozíciója mára kikezdehetetlen. A hatalommal szembehelezkedő vajdasági ellenzéki magyar pártok az elmúlt két évben még inkább a politikai perifériára kerültek. A magát politizáló civil szervezetként definiáló Magyar Mozgalom a Muszájjal összefogva vett részt a választásokon. A lista legelőkelőbb, 22. helyén a Szabadkai Népszínház színésze, Csernik Árpád szerepelt.⁵¹ A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége az Együtt Szerbia győzelméért koalícióval tartott. A listán a VMDK elnöke, Csonka Áron az 59. helyet kapta meg.⁵² Magyar szempontból legelőkelőbb helyet a listán a Szabad Polgárok Mozgalmának magyar tagja, az újvidéki állatorvos, Öreg Anna kapta, aki a 10. helyen szerepelt.⁵³ Magyar szereplője akadt a Szerbiai Szocialista Párt listájának is. A 26. helyen a NATO-bombázások alatt híressé vált alezredes, Dani Zoltán neve köszönt vissza.⁵⁴

Április 3-án nemcsak Szerbiában, hanem Magyarországon is parlamenti választásokat tartottak. A VMSZ a magyarországi országgyűlési választásokon az elmúlt évek együttműködésére alapozva a budapesti kormánypárt, a Fidesz mellett kampányolt. A kettős kampányt számos magyarországi kormányzati és közszereplő támogatta. A VMSZ kampányeseményeire a Vajdaságba látogatott Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes, Potápi Árpád János nemzetpolitikáért felelős államtitkár, Magyar Levente miniszterhelyettes, parlamenti államtitkár, Zsigmond Barna Pál és Nacsa Lőrinc országgyűlési képviselő.⁵⁵ A párt az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc március 15-i megemlékezésén

50 Losoncz Alpár: Kritériumok mérlegelése a vajdasági (politikai) elitek teljesítményei kapcsán. In: Fedinec Csilla – Szarka László – Vizi Balázs (szerk.): *Etnikai pártok Kelet-Közép-Európában 1989–2014*. MTA TK Kisebbségkutató Intézet – MTA BTK Történettudományi Intézet – Gondolat Kiadó: Budapest, 2018. 333–378, itt: 353–354.

51 Magyar Mozgalom: A 9-es szám hozza el a változást! *Szabad Magyar Szó*, 2022. február 22. Letöltés helye: www.szmsz.press; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

52 Nyomokban sincs egység a vajdasági magyar politikában. *Szabad Európa*, 2022. február 23. Letöltés helye: www.szabadeuropa.hu; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

53 „Nem ülhettem ölebe tett kézzel”. Interjú Öreg Annával, az Együtt Szerbia Győzelméért koalíció parlamenti képviselőjelöltjével. *Szabad Magyar Szó*, 2022. március 27. Letöltés helye: www.szmsz.press; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

54 Előkelő helyen a lopakodót lövő magyar alezredes. *Szabad Magyar Szó*, 2022. február 18. Letöltés helye: www.szmsz.press; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

55 Ünnepi tanácskozás a szabadkai Városházán – húszéves a CMH. *Pannon RTV*, 2022. március 4. Letöltés helye: www.pannonrtv.com; letöltés ideje: 2022. 05. 02.; vö. Nagy a tét. *Magyar Szó*, 2022. március 30. Letöltés helye: www.magjarszo.rs; letöltés ideje: 2022. 05. 02.; vö. Magyar Szó, JK: Védjük meg, ami a miénk! *Vajdasági Magyar Szövetség*, 2022. március 30. Letöltés helye: www.vmsz.org.rs; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

Varga Judit igazságügy-miniszter mondott beszédet.⁵⁶ A kampányhajrában Magyarország miniszterelnöke, Orbán Viktor is látogatást tett. Aleksandar Vučić szerb államfővel együtt adták át a Budapest–Belgrád gyorsvasút Belgrád és Újvidék közötti szakaszát.⁵⁷ A magyarországi szereplők mellett Kelemen Hunor, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség elnöke és Brenzovics László, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke videóüzenetben a VMSZ és a szavazás fontossága mellett állt ki.

A magyarországi országgyűlési választások vajdasági szépséghibáját a levélszavazatok ügye okozta. A levélcsomagokat a szavazásra jogosult polgárokhoz nem a szerb posta kézbesítette, hanem a VMSZ-hez köthető civil szervezet, a Concordia Minoritatis Hungaricae aktivistái.⁵⁸ A média szinte egyöntetűen arról számolt be, hogy a demokratikus választások szabályai, azaz a titkosság sérült és szavazókat is befolyásolták. Pásztor István tagadta a vádakát, a párt elnöke nyilatkozatában arról beszélt, hogy a szerbiai törvények sehol sem tiltják a levélcsomagok „kipostázásának” e formáját, és vitatta, hogy az aktivisták befolyásolták volna a szavazókat, vagy ők töltötték volna ki a szavazólapot. A szemtanúk elmondása ugyanakkor sok esetben az ellenkezőről vallott. Az ügy a Marosvásárhely melletti kidobott szavazólapokkal együtt Magyarországon komoly kritikákat váltott ki.⁵⁹ Az ellenzéki összefogás a levélszavazatok megsemmisítését követelte, a kormánypárt nem nyilatkozott az ügygel kapcsolatban.⁶⁰

Az eredmények

2022. április 3-án reggel hétkor Szerbiában országsszerte kinyitottak a szavazóhelyiségek. A Köztársasági Választási Bizottság összeírása alapján az országban 6 502 307 választópolgárt vettek a névjegyzékbe. A választásokon 3 806 050 polgár adta le szavazatát.⁶¹ Az elmúlt választások a magas részvétel ellenére hozták a papírformát. A Szerb Haladó Párt magabiztosan tudott győzni. A leadott voksok alapján 120 képviselői helyett jelentett a párt számára.⁶²

56 Varga Judit: Előre kell menni, nem hátra, nem csak azért, mert piros volt a paradicsom, nem sárga. *Szabad Magyar Szó*, 2022. március 15. Letöltés helye: www.szmsz.press; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

57 Vučić és Orbán együtt avatják fel a Belgrád–Újvidék gyorsvasutat. *Szabad Magyar Szó*, 2022. március 18. Letöltés helye: www.szmsz.press; letöltés ideje: 2022. 05. 02.

58 Boritékolt botrány: A levélszavaztatás (il)legalitása. *Szabad Magyar Szó*, 2022. március 14. Letöltés helye: www.szmsz.press; letöltés ideje: 2022. 07. 26.

59 Márki-Zay: Semmisítsék meg az összes határon túli levélszavazatot. *HVG*, 2022. március 31. Letöltés helye: www.hvg.hu; letöltés ideje: 2022. 07. 26.

60 Kidobott levélszavazatokat találtak Marosvásárhely közelében – Márki-Zay megsemmisítené az összes levélvoksot. *Krónika*, 2022. március 31. Letöltés helye: www.kronika.ro; letöltés ideje: 2022. 07. 26.

61 79. sednica Republičke izborne komisije. *RIK*. Letöltés helye: www.rik.parlament.gov.rs; letöltés ideje: 2022. 09. 26.

62 Sve o parlamentu: Ko su novi poslanici, odakle su i čime se bave, koliko je žena. *NI*, 2022. április 22. Letöltés helye: www.n1.info.com; letöltés ideje: 2022. 05. 03.

Második erőként az Együtt Szerbia győzelméért lista került be a parlamentbe. Az ellenzéki lista 38 helyet szerzett, így a tizedik helyen szereplő Öreg Anna is parlamenti képviselő lett.⁶³ A választások meglepetését az SZSZP jelentette. A szocialista párt az elmúlt választásokon szavazóinak folyamatos vesztését könyvelhette el, most viszont mintegy 100 ezer fővel növelni tudta a listára leadott szavazatok számát.⁶⁴ A szavazatszerzést a párt nyílt oroszbarát politikájának köszönheti, amellyel meg tudta szólítani a russzofil szavazókat. Az SZSZP-nek a következő ciklusban 31 képviselője lesz, köztük Dani Zoltán. A harmadik erőt a Nemzeti Demokratikus Alternatíva (NADA – Remény) lista jelenti. Az konzervatív-nacionalista formáció 15 képviselői helyett szerzett. A Muszáj zöld-baloldali koalíció 13 mandátummal fogja magát képviselni. A két szélsőjobboldali formáció a Dveri a Szerbia Királyság Megújításáért Mozgalommal és az Eskütevők 10-10 képviselőt fog küldeni a Skupštinába. Sem a Szerb Radikális Pártnak, sem a Szuverenistáknak, sem Boris Tadić Gyerünk emberek! listájának nem sikerült megugrani a 3%-os bejutási küszöböt. A VMSZ öt helyet szerzett, ami négy hellyel kevesebb az előző ciklushoz képest. A további kisebbségi listák közül három helyet tudhat magáénak az Igazságosság és Megbékélés Pártja, kettőt-kettőt a vajdasági horvátok és a szandzsáki bosnyákok, és egyet a preševo-völgyi albánok listája.

Lista	2020	2022
Szerb Haladó Párt	188	120
Együtt Szerbia győzelméért		38
Szerbiai Szocialista Párt	32	31
Szerb Patrióta Szövetség ⁶⁵	11	-
Nemzeti Demokratikus Alternatíva		15
Muszáj		13
Dveri – Szerb Királyság Megújításáért Mozgalom		10
Eskütevők		10
Vajdasági Magyar Szövetség	9	5
Igazságosság és Megbékélés Pártja	4	3
Együtt Vajdaságért	-	2
Szandzsáki Demokratikus Akció	3	2
Preševo-völgyi Albánok	3	1

1. táblázat: A parlamentbe bekerült listák és képviselőiknek a száma⁶⁶

Forrás: saját szerkesztés

⁶³ Uo.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Beolvadt az SZHP-ba.

⁶⁶ A táblázatban a listák helyett a pártok nevei vannak megadva, kivéve az új listákat, amelyek nem vagy más néven indultak a 2020-as választásokon.

A köztársasági elnöki választásokon Aleksandar Vučić az első körben magabiztosan megszerezte a szavazatok 60%-t, ezzel megnyerte a választásokat. Az elsőprő győzelemhez jelentősen hozzájárult az SZSZP, a VMSZ és egyéb kisebb pártok, formációk támogatása. Második helyen Zdravko Ponoš, az Együtt Szerbia győzelméért jelöltje futott be a szavazatok 18,84%-kal.⁶⁷

A magas részvétel ellenére a választásokon tapasztalható visszaélések, szabálytalanságok és csalások zavarták meg a „*demokrácia ünnepét*”. A belföldi és külföldi felügyelőszervezetek mint a CeSID,⁶⁸ CRTA⁶⁹ vagy EBESZ⁷⁰ jelentéseikben a demokratikus választások alapfeltételeinek sérüléséről, be nem teljesüléséről számoltak be. A választások napján szavazatvásárlásról, bolgár vonatokról és párhuzamos listákról lehetett olvasni.⁷¹ Pavle Grbovićot a Szabad Polgárok Mozgalmának elnökét Belgrád egyik külvárosi szavazóhelyisége előtt az SZHP aktivistái megverték.⁷²

A Köztársasági Választási Bizottság a választások napján hat órákor fordult utoljára a nyilvánossághoz a részvételi adatokkal. A választóhelyiségek bezárása után a CeSID, valamint az SZHP közölte először a választások részletes adatait. A Köztársasági Választási Bizottság a következő órákban és napokban, de az azt követő három hónapban sem közölt végleges adatokat, miközben az SZHP eredményváróján Aleksandar Vučić pártelnök és újraválasztott köztársasági elnök szinte tűpontos adatokkal állt elő. Az ellenzéki oldal hevesen támadta az állami intézményt a hatalommal való összejátszás gyanúja miatt. Az adatok visszatartása a főváros kapcsán okozott problémát, ahol az ellenzék a legtöbb támogatóra számíthatott. Az Együtt Szerbia győzelméért és a Muszáj a főváros megszerzésével számolt. Visszatekintve az elmúlt évek választásaira a nagyvárosok megszerzése az ellenzék számára kiváló támadási felületet jelentett a következő választásokhoz. A nagyvárosok közül értelemszerűen kiemelkedett a főváros. Belgrád, gazdasági helyzetét tekintve Szerbián belül rendkívüli fontos terület a hatalom számára, mindamelllett, hogy a lakosság több mint egy negyede az Száva és a Duna találkozásánál él. Az ellenzéki narratívában nemcsak a budapesti minta jelent meg, sokan az 1996-os választásokkal vontak párhuzamot.

67 Rezultati predsedničkih izbora: Vučić na prvom mestu s 59 odsto, Ponošu 17,6 %. *Nova.rs*, 2022. április 3. Letöltés helye: www.nova.rs; letöltés ideje: 2022. 05. 03.

68 Preliminarni izveštaj posmatračke misije Centra za slobodne izbore i demokratiju (CeSID). *CeSID*, 2020. június 23. Letöltés helye: www.cesid.rs; letöltés ideje: 2022. 09. 07.

69 Haotičan izborni dan kao ishod lošeg izbornog procesa. *CRTA*, 2022. április 4. Letöltés helye: www.crt.rs; letöltés ideje: 2022. 09. 07.

70 Serbia, Presidential and Early Parliamentary Elections, 3 April 2022: Final Report. *OSCE*. Letöltés helye: www.osce.org; letöltés ideje: 2022. 09. 07.

71 Cvetković, Ljudmila: Sve o izbornim nepravilnostima u Srbiji. *Slobodna Evropa*, 2022. április 5. Letöltés helye: www.slobodnaevropa.org; letöltés ideje: 2022. 05. 03.

72 Lukač, Jasmina: Pavle Grbović: Pretučeni slobodni građanin. *Danas*, 2022. április 5. Letöltés helye: www.danas.rs; letöltés ideje: 2022. 05. 03.

Választások után

Aleksandar Vučić április 3-án este, az SZHP eredményváróján magabiztosan állt a közönség és az újságírók elé. Új köztársasági elnöki ciklusának hajnalán büszkén hasonlította magát Nikola Pašićhoz, a szerb történelem megkerülhetetlen figurájához. Az ország jövőjét tekintve az államfő élő adásban határolódott el a SZSZP-től, annak oroszbarát politikája miatt. Ugyanakkor a kijelentést a szerb politika működését tekintve nem kell túl komolyan venni. Miután Oroszország megtámadta Ukrajnát, Szerbia nem csatlakozott az Oroszország elleni szankciókhoz. Egyedül az ENSZ KGY Oroszország Ukrajna ellen folytatott inváziójának elítélő határozatát támogatta. Oroszországtól – az SZHP hatalmának egyik legfontosabb nagyhatalmi támogatójától – való eltávolodás nem kis fejtörést okozhatott a pártnak. A „semlegességi politika” minden értelemben rossz fényt vetett Vučićra és pártjára, különösen az ország EU-csatlakozási aspirációira. Különösen fájhatott az SZHP-nak, hogy az SZSZP-nek russzofiliájával sikerült szavazókat elcsábítani az SZHP-től. Az április 3-ai esti adatok alapján az államfő jövőbeli koalíciós partnerét a Vajdasági Magyar Szövetségben látta, akinek az akkori állás szerint hat képviselője lett volna Belgrádban. A 126 fő elegendő lett volna a kormányalakításhoz, de a hétfőre frissülő eredmények fényében a VMSZ eggyel kevesebb képviselővel volt jelen a Skupštinában és a 125 mandátum nem volt elegendő a kormányzáshoz.

Az SZHP parlamenti választások mellett az Belgrádeért folyó küzdelemben sem találta magát abban a kényelmi helyzetben április 3-a este, amit megszokhatott az utóbbi években. A Belgrádeért folyó szimbolikus küzdelem az ellenzéki oldalon reményt keltett, sőt mindkét oldal magáénak tudta a győzelmet. Az elhúzódo választásokat, rendellenességeket és visszartartott eredményeket látva az ellenzék magabiztosan követelte magának a fővárost, amiről az SZHP hallani sem akart. Az SZHP vezetősége hamar elejét vette az ellenzék reményeinek. Aleksandar Vučić megbeszélésre hívta Dragan Đilast a Szabadság és Igazságosság Pártjának elnökét. Vučić lépésével sikeresen osztotta meg az ellenzéki tábornok. A volt belgrádi polgármester és a Demokrata Párt rövidéletű elnöke az elmúlt évtizedben a kormánypárt demonizált ellenfelévé vált. A rezsimhez közeli sajtó folyamatosan közbeszédben tartotta Đilas korrupciós és egyéb problémás ügyeit. Đilas ugyan az Együtt Szerbia győzelméért listán nem szerepelt előkelő, sőt befutó helyen sem – pont az előbb említett támadások miatt – az SZHP-nak ezzel a húzásával mégis sikerült szavazóbázisa felé igazolnia az ellenzék igaz vezetőjéről szóló képet. A kettőjük találkozása különösen ellenzéki térfélen váltott ki heves reakciókat. Az ellenzék szinte egyöntetűen ítélte el a találkozást, amelyben a Vučić hatalmának elismerését, az elcsalt választások elfogadását, sőt még a hatalommal – amelynek

megdöntésére szövetkeztek – való együttműködés vádját is belobogtatták.⁷³ Đilas a tárgyalás után a belgrádi választások lehetséges őszi megismétléséről beszélt.

Belgrádban végül május 9-én, bő egy hónappal a választások után közöltek végleges adatokat. A fővárosban az SZHP a 110 helyből 48-at szerzett meg. Az Együtt Belgrád győzelméért 26, a Muszaj 13, az SZSZP 8 helyet szerzett. Az SZHP a számok alapján a fővárosban is koalíciós partnerre szorult. A kormánypárt többek között azt is felvetette, hogy hajlandó együttműködni a tőle jobbra helyezkedő pártokkal, mint a NADA listájával. A gesztus mögött a Muszaj és az Együtt Szerbia győzelméért lista képviselői az SZHP-től jobbra helyezkedő listák áellenzékiiségét vélte újra felfedezni.⁷⁴ Belgrád lehetséges elvesztésének híre megosztotta az SZHP-t. Hangsúlyos belső konfliktus alakult ki Aleksandar Šapić és Goran Vesić polgármester-helyettes között. Šapić, aki sokáig élvezte újbelgrádi sikerei miatt a szavazók és emellett Aleksandar Vučić államfő támogatását, a polgármesteri szék várományosaként tűnt fel. Ezzel szemben Goran Vesić, a párt belső intrikáinak ismerője politikai játszmáival, folyamatosan felszínen tartotta Šapić korrupciós ügyeit, megvásárolt PhD-diplomáját, ezzel jelentős akadályokat állítva ellenfelének a főpolgármesteri szék megszerzésében. Az SZHP-n belüli harcok másik nagy vesztese Ana Brnabić kormányfő volt. A párt tőle, mint tősgyökeres belgráditól várta a főváros megszerzéséhez szükséges szavazatokat. A szavazatok a győzelemhez ugyan elegendőek voltak, ám azok elmaradtak az elsőprő győzelemtől. Ettől gyengült Brnabić pozíciója a párton belül. A kormányfői pozícióra így Brnabić mellett Siniša Mali jelenlegi pénzügyminiszter és Nikola Selaković külügyminiszter, valamint Miloš Vučević újvidéki polgármester neve is felmerült.⁷⁵

A rendellenességek és visszaélések miatt számos választóhelyen meg kellett ismételni a választásokat. Ez a folyamat a dél-szerbiai Bujanovac községi Veliki Trnovacon húzódott el legtovább, ahol az albán kisebbségi lista fellebbezései miatt csak az ötödik ismétlés után sikerült lezárni a választást.⁷⁶ Hivatalos adatokat ezután sem közölt azonnal. A politikai elemzők a folyamat elhúzódását látva arra mutattak rá, hogy az ügyvezető hatalom tudatosan használja fel az alkotmány nyújtotta kereteket arra, hogy minél később kelljen az SZHP-nak kormányt alakítania és végérvényesen állást foglalnia többek között az orosz–ukrán konfliktusban.⁷⁷

73 Jeremić: Vučić i Đilas se uzajamno pomažu. *Danas*, 2022. április 22. Letöltés helye: www.danas.rs; letöltés ideje: 2022. 07. 29.

74 Vučić ima rezervni sastav za skupštinsku većinu bez Dačića i SPS. *Nova*, 2022. április 11. Letöltés helye: www.nova.rs; letöltés ideje: 2022. 07. 29.

75 EU dokument o Srbiji: Vučić odlaže raskid s Rusijom, a pomaže mu opozicija. *Slobodna Evropa*, 2022. június 7. Letöltés helye: www.slobodnaevropa.org; letöltés ideje: 2022. 07. 29.

76 Bujanovac – hronika jednog glasanja u pet činova. *CRTA*, 2022. július 27. Letöltés helye: www.cрта.rs; letöltés ideje: 2022. 07. 29.

77 Pajtić: Vučić neće izbeći uvođenje sankcija Rusiji, nova vlada tek za neki mesec. *NI*, 2022. április 18. Letöltés helye: www.rs.n1info.com; letöltés ideje: 2022. 07. 29.

Magyar vonatkozásban a választások ugyan sikernek számítanak, hiszen a VMSZ 5 képviselővel és így saját frakcióval lesz jelen a szerbiai törvényhozásban. A párt listájának azonban nem sikerült elérni a két évvel ezelőtti „történelmi sikert”, sőt az azt adó szavazói bázist sem megtartani. A VMSZ a 2020-as választásokhoz képest majdnem 12 ezer szavazót veszített, amely kisebbségi lista révén jelentős veszteségnek könyvelhető el.⁷⁸ Az április 3-át követő gyorselemzésekben a felkért szakértők több okra vezették vissza a szavazatok csökkenését. Egyrészt a demográfiai csökkenést, az elvándorlást emelték ki, másrészt arról is szó esett, hogy a választásokat megelőzően nem történtek kifizetések a Prosperitati Alapítvány gazdaságfejlesztő pályázatain. A VMSZ eredményváróján Pásztor István pártelnök azt emelte ki, hogy a pártnak sikerült megtartani kulcsfontosságú pozíciót. Pásztor a megkezdett út folytatását, a kormánypárttal való sikeres együttműködést emelte ki.⁷⁹ A VMSZ, ahogy az előző ciklusokban, most sem tartott igényt miniszteri posztokra, hanem elsősorban államtitkári helyeket kívánt megszerezni.⁸⁰

VMSZ	2012	2014	2016	2020	2022
Megszerzett szavazatok	68 323	75 294	56 620	71 893	60 313
Megszerzett képviselői mandátumok	5	6	4	9	5

2. táblázat: A VMSZ által szerzett szavazatok és mandátumok számának összehasonlítása

Forrás: saját szerkesztés

Összefoglaló

Az eredmények fényében az SZHP sikeresen tudta megtartani hatalmát az ország szinte minden pontján. Az SZHP előtt komoly kihívások állnak. A kormányalakítás után Aleksandar Vučićnak és az új kormányfőnek előbb-utóbb állást kell foglalnia az Oroszország elleni szankciók terén és gesztusokat kell tennie az EU felé is, ha folytatni

78 A végleges eredmények alapján a VMSZ-nek 5 képviselője lesz a parlamentben. *Szabad Magyar Szó*, 2022. április 18. Letöltés helye: www.szmsz.press; letöltés ideje: 2022. 07. 29.

79 Pásztor István: A VMSZ megőrizte legitimitását. *Magyar Szó*, 2022. április 3. Letöltés helye: www.magjarszo.rs; letöltés ideje: 2022. 07. 29.

80 Hogyan tovább, Kárpát-medence? *Pannon RTV*, 2022. július 22. Letöltés helye: www.pannonrtv.com; letöltés ideje: 2022. 07. 29.

szeretné a megkezdett integrációs utat. Szerbia valószínűleg a kis lépések politikáját fogja követni ez esetben, lassan finomhangolva külpolitikáját. A folyamatban különösen fontos szerep vár a jövőbeli külügyminiszterre. A kormánypárt szempontjából továbbá rendkívül fontos, hogy a tőle jobbra álló pártok, mint a NADA, az Eskütevők és a Dveri is visszatért a parlamentbe. Az SZHP ezt nemcsak saját jobbközép párt képének hangoztatására használhatja fel, hanem kül- és belpolitikai célokra is. A Haladók érvelhetnek amellyel, hogy az oroszbarát szélsőjobbboldali és egyéb ellenzéki pártok akadályozzák az Oroszország elleni fellépést. A belpolitikát tekintve az SZHP nem fog változtatni eddigi stratégiáján, mi több a válság kapcsán még autoriterebb fordulatra lehet számítani. Az ellenzék mindkét koalíciója megosztva készül a következő parlamenti ciklusra. Az ország belügyeit tekintve juthat fontos szerepe a VMSZ politikusainak, akik megszokott módon a mezőgazdasági, infrastrukturális és regionális szempontból fontos tárcák államtitkári pozícióira pályáznak. Aleksandar Vučić az előzőleges rebesztések ellenére végül kitartott Ana Brnabić mellett mint kormányfő. A nyár folyamán Koszovóval újra fellángoló konfliktus, amely alatt a határ mentén fegyveres erők néztek farkasszemet és úttorlaszokra került sor, átmenetileg megoldódott. A két kormány kölcsönösen megállapodott az úti okmányok elismeréséről.⁸¹ Belső konfliktusokra a közeljövőben a gazdasági válság és a háború fényében számítani lehet. Jó példa erre, hogy Ana Brnabić megvonta az EuroPride vándoresemény megtartásának engedélyét, amelyet azonban végül jóváhagytak.⁸²

Hogy mit hoz a jövő a háború árnyékában, aligha megjósolható.

81 Isufi, Preparim: Serbia Reminds Kosovo: ID Cards Deal Doesn't Imply Recognition. *Balkan Insight*, 2022. augusztus 31. Letöltés helye: www.balkaninsight.com; letöltés ideje: 2022. 09. 07.

82 Dragojlo, Sasa: Serbian EuroPride Organiser Insists Event Will Go Ahead. *Balkan Insight*, 2022. augusztus 29. Letöltés helye: www.balkaninsight.com; letöltés ideje: 2022. 09. 07.

FEJES ILDIKÓ

HOGYAN VÁLT ROMÁNIA EURÓPA EGYIK
LEGVALLÁSOSABB ORSZÁGÁVÁ?

Kiss Dénes: „*Nekünk csak ez van.*” *Vallás és egyházak a rendszerváltás utáni Erdélyben.* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Exit Kiadó: Kolozsvár, 2020. 278 oldal

Kiss Dénes 1996–2011 között végezte szociológiai tanulmányait a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen, az alapszintű képzést követően itt szerzett mesteri, majd doktori fokozatot. Romániában a kilencvenes években újrainduló szociológusképzés a társadalmi átmenet számos krízis diktálta témáját ajánlotta kutatási területként az akkor formálódó szociológustársadalom számára, ezek közt azonban a vallásosság és egyházak témái nem szerepeltek kiemelkedő helyen. A vallásszociológia eredményeire nem jelentkezett intézményes kíváncsiság sem az egyházak, sem pedig a romániai kisebbségi vagy akár többségi társadalom részéről. Az előbbi számára ismeretlen, s mint ilyen többnyire gyanakvást, idegenkedést gerjesztő tudomány volt, az utóbbi számára pedig sokkal sürgetőbb, égetőbb jelenségek kutatása került társadalomtudományi érdeklődés centrumába. Egyház- és vallásszociológiát választani kutatási területként akkoriban kutatói kuriózzummal ért föl. Kiss Dénes azon kevés szociológus közé tartozik, akinek az egyház- és vallásszociológia mindvégig a szakmai érdeklődésének a fókuszában volt. Egyrészt kutatási területként: kisegyházak, egyházak megújulási mozgalmainak, egyházi intézményrendszerek és a vallásosság változásának kutatója; másrészt oktatóként: a faluszociológia mellett vallásszociológiát tanít a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociálismunkás-képző Karának adjunktusaként; harmadrészt intézményszervezőként és vezetőként: kutatási vezetője, szervezője a 2019-ben megalakult Kolozsvári Valláskutató Intézetnek.

Kiss Dénes 2020-ban megjelent könyve mintegy összegzése húszéves valláskutatói munkásságának, az ebben az időszakban publikált tanulmányainak legfontosabbjait tartalmazza eredeti vagy átdolgozott változatban. A kötet a bevezetõn túl hat fejezetben ad betekintést Románia vallási jelenségeibe. A szerző tanulmányról tanulmányra szűkíti a vizsgált és elemzett közösséget: az első fejezet Romániával és kiemelten a Román Ortodox Egyházzal,

a második és harmadik az erdélyi magyarsággal, a negyedik a romániai neoprotestáns kis-egyházakkal, az ötödik pedig történelmi egyházakon belüli megújulási mozgalmakkal foglalkozik. Az utolsó fejezet pedig ismét rálátást ad egész Romániára: a jelentősebb magyar tagsággal is rendelkező felekezeteket helyezi el Románia térképén. Mindegyik fejezet szakirodalmi háttérbe, ily módon tág értelmezési keretbe helyezi a leírt jelenségeket: az adott témák részletes bemutatása akár vallásszociológiai tankönyvként is használhatóvá teszi a könyvet.

A kötet súlyát és jelentőségét elsősorban az első három fejezet adja. Ezek szinte naprakész adatok alapján mutatják be azt a Romániát, amely Európa vallásszociológiai térképén kiemelkedően vallásos országgá vált az elmúlt évtizedekben, és a jelenséget, amely révén ezen a téren Romániából egyfajta „sztárország” lett. Ha a rendszerváltás utáni időszakban Románia társadalomtudományi érdeklődése a vallás iránt igen csekély volt, mára az egyházak és a vallásosság társadalmi súlya miatt mintegy top témává vált, amit többé már – ha valaki komolyan foglalkozik a romániai társadalommal, közélettel, kultúrával és politikummal – megkerülni, figyelembe nem venni, az erről szóló szaktudást ignorálni nem lehet. Ezért is nagyon időszerű és rendkívül izgalmas a Kiss Dénes által végzett összegző és magyarázó munka: hogyan vált Románia Európa legvallásosabb országává? Hogyan lehet, hogy habár *„az erdélyi magyarok, kulturálisan a magyarországi népességgel alkotnak egy közösséget, és médiafogyasztásuk révén is a magyarországi kulturális és közélethez kapcsolódnak szorosabban, vallásosságuk közelebb áll a »legvallásosabb országéhoz«, mint a szekularizáltabb magyarországiakéhoz”* (74. old.).

Az első, Romániával foglalkozó fejezet kezdetben történeti kontextusba helyezi az ortodox egyház és a román állam kapcsolatát, majd a jelenkori társadalom alrendszerében elfoglalt helyét elemzi: az egyház(ak) szerepét Románia politikai, oktatási, szociális és egészségügyi alrendszerében. A vallási alrendszer helykeresési kísérletei a posztkommunista Romániában látványos, jelentős szervezeti növekedéssel jártak, és ugyan (néha botrányosan, nagy sajtóvisszhangot gerjesztő módon) konfliktusoktól nem mentesek, de sikeresnek mondhatók: az egyházi szervezetek megkerülhetetlen intézményes szereplőkké váltak.

A második fejezet a romániai magyar egyházakat és egyházi intézményrendszereket igyekszik bemutatni. A feladat bonyolultságát jelzi, hogy a szerző szerint olyan nagyságrendű az egyházak által létrehozott és működtetett szervezetek tömege, hogy enélkül *„az erdélyi magyar kisebbségi társadalom fennmaradása pillanatnyilag szinte elképzelhetetlen”* (30. old.). Az intézményrendszer bemutatása tehát csak kismértékben alapozhat személyes tapasztalatokra, többnyire az online felületeken található információkra támaszkodik, amik nem nyújthatnak teljes körű mennyiségi és minőségi információt. Ennek ellenére azonban a szerzőnek sikerült az erdélyi magyar egyházaknak a kisebbségi társadalomépítésben betöltött szerepéről jól áttekinthető, az egyházak szerepvállalásának különböző szegmenseit

találón jellemző képet adnia. Az egyházak integrálják a magyar népesség legnagyobb tömegét: jelentős a területi kiterjedtségük (vannak kistelepülések, ahol az egyház az egyedüli intézmény), szervezeti struktúrájuk a közigazgatási rendszernél is mélyebbre hatol a településrendszerbe. Az egyházak a helyi közösség életében ténylegesen integráló, szervező szerepet töltenek be, ugyanakkor gyakran közvetítők állami és oktatási intézmények között, a magyarországi állami támogatások közvetítői. Az etnikailag vegyes lakosságú területeken a magyarok számára a közösségi élet szervezésének legfontosabb keretét képezik. Az egyházak szerepvállalását az erdélyi magyar társadalom fenntartásában és működtetésében azonban Kiss Dénes nem látja teljesen problémamentesnek. A fejezet végén kiemeli, hogy miközben az intézményi hatalom növekvő mértékben a nagy egyházakban koncentrálódik, az állami apparátusoktól eltérően az egyházak fölött gyakorlatilag nincs társadalmi kontroll. Ugyanakkor annak a nyugat-európai berendezkedésnek a perspektívájában, mely szerint az egyházak tevékenységének a privátszférára kellene korlátozódnia, az erdélyi történelmi egyházak társadalomszervezői szerepvállalása nem legitim. *„Ezen problémák megoldása minden bizonnyal az erdélyi magyar egyházak és a kisebbségi társadalom egyik legnagyobb kihívása”* – hívja fel figyelmünket a szerző (56. old.).

A harmadik fejezet az erdélyi magyarok vallásosságát jellemzi a Glock- és Stark-féle többdimenziós modell mentén. A jellemzést különböző kérdőíves vizsgálatok (Európa Értékrend 2008, 2018–2019, Kárpát Panel 2010, Életünk fordulópontjai 2009) eredményei alapján végzi, ezek alapján az erdélyi magyarok vallásossági mutatóit össze lehet hasonlítani a magyarországi, illetve romániai adatokkal. A következmények dimenziója (*„Mennyire fontos Isten az életében?”* kérdéssel mérve), a rituális dimenzió (templomba járás és imádkozás gyakorisága, valamilyen egyházhoz tartozás változókkal mérve), a közösségi dimenzió (mennyire fontos, hogy születéskor, házasságkötéskor, elhalálozáskor vallási szertartásra is sor kerüljön változóval mérve), a hit dimenziója (az Istenben való hit változó alkalmazása) méréseinek eredményeit elemezve a szerző megállapítja, hogy mindegyik esetben egymáshoz közel álló értékeket kapunk Románia és az erdélyi magyarok vallásosságára nézve, amelyektől nagy távolság választja el a magyarországiak adatait. Vagyis az erdélyi magyarok, *„bár kulturálisan a magyarországi népességgel alkotnak egy közösséget, és médiafogyasztásuk révén is a magyarországi kulturális és közélethez kapcsolódnak szorosabban, vallásosságuk közelebb áll a »legvallásosabb országhoz«, mint a szekularizáltabb magyarországiakéhoz”* (75. old.).

Az adatok 1993–2018 közötti változását megvizsgálva ugyanakkor az is egyértelmű, hogy a rendszerváltást követően az erdélyi magyarok körében is vallási revitalizáció zajlott. Az erdélyi magyarok vallásossága emellett meglehetősen egyházközi maradt. A szerző rávilágít az egyháziasság mellett a vallási individualizáció jelenségére is (mint a szekularizáció alternatívájára) – ennek mérésére azonban a rendelkezésére álló adatbázis kevés eszközt

ad. A vallási individualizációt a reinkarnációban, kabalában, talizmánban való hit alapján mérve legfeljebb a hittételek keveredésére következtethetünk biztonságosan, a vallási individualizáció komplexebb jelenségét azonban nem jellemezheti egyértelműen.

Fontos részét képezi az erdélyi magyarsággal foglalkozó fejezetnek annak vizsgálata, hogy milyen kapcsolatban van az erdélyi magyar társadalom területi (regionális, településtípusok szerinti) és demográfiai (korszerkezet és iskolai végzettség szerinti) rétegződése, valamint a társadalmi státusz (foglalkozásszerkezet) és a vallásosság. Mint várható volt, a falvakban és kistelepüléseken élők Erdélyben is vallásosabbak, mint a nagyvárosok lakói, ugyanakkor a szórványvidékek lakossága vallásosabb, mint a tömbben élőké. A különböző életkori csoportokban a vallásosság a szakirodalomból jól ismert módon változik, (a serdülőkor utáni csökkenő trend 25 éves korban éri el mélypontját, ezt követően folyamatosan növekedik). Nem okoz meglepő eredményt az iskolai végzettség és vallásosság kapcsolata sem: az iskolai végzettség növekedésével a vallásosság rendszerűen csökken. Erdélyben nem igazolódott be ugyanakkor az ún. „vigaszhipotézis”: az anyagi helyzet csak kismértékben határozza meg a vallásosságot, Erdélyben nem a hátrányosabb társadalmi helyzetűek csoportja vált a legvallásosabbá.

A könyv második része a romániai neoprotestáns kisegyházakra és a három legnagyobb romániai egyház egy-egy reformmozgalmára irányítja figyelmünket. A tanulmányokból többsége az elmúlt két évtized kutatói és oktatói munkájának mozaikja, a téma szakirodalmi összegzése mellett a romániai kisegyházakat, szektákat, megújulási mozgalmakat történelmi megközelítésben ismerhetjük meg. A rendszerváltást követő időszakból esettanulmányt olvashatunk egy hetednapos adventista közösség kialakulásáról, helyszíni megfigyelési beszámolót pünkösddizmus szerepéről a magyarhermányi romák közösségi életében, egyetemi szakmai gyakorlat beszámolóját a székelyhídi romák vallási életéről. Három nagyegyházon belüli megújulási mozgalom ismertetésére is sor kerül: az ortodox Oastea Domnului, a katolikus karizmatikus és a református CE szövetség mozgalmára. A könyv második részének empirikus adatai elsősorban kvalitatívak, a terepmegfigyelések, interjúk, beszámolók ötvözése színes kortörténeti leírását adja a 2000-es évek eleji vallási diverzitásnak. Átfogó képet erről a világról azonban rendkívül nehéz adni, a vallási élmény tudományos módszerekkel való objektív megragadása nagy kihívás elé állítja a kutatót.

Kiss Dénes könyve a romániai rendszerváltást követő 30 évet foglalja össze a vallás- és egyházszociológia perspektívájából. A Romániáról, erdélyi magyarokról, kisegyházakról, megújulási mozgalmakról alkotott kép jól áttekinthető, az egyházak és a társadalom különböző intézményei számára értelmezhető, továbbgondolható, a gyakorlat és a stratégiaépítés területén egyértelműen hasznosítható tudáskészletet ajánl fel.

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF

FORRÁS ÉS EMLÉKIRAT: TANÚVALLOMÁS A MAGUNK ÍTÉLŐSZÉKE ELŐTT

Markó Attila: *Az egyházi ingatlan-visszaszolgáltatás gyakorlata Romániában 1997–2016*. Forum Iuris Könyvkiadó: Kolozsvár, 2021. 140 oldal

Az újjászületett kolozsvári magyar nyelvű jogászképzésben elvitathatatlan érdemeket nyert Dr. Lupán Ernő Alapítvány megbízásából a Forum Iuris Könyvkiadó gondozásában megjelent, és nemrégiben nyilvánosan is bemutatott Markó Attila forrásértékkel bíró kötete a romániai egyházi ingatlanok visszaszolgáltatásáról Kelemen Hunor, Kató Béla és Veress Emőd bevezető gondolataival.¹

Reményik Sándor közhelyszerűen ismételt, de évszázados igazsága szerint az erdélyi magyarság sorsa *a templom és az iskola* bástyáinak zálogához kötött. Az élet különös útjai eredményeként a szerző közéleti pályája jelentős időszakában pontosan e két őrhely védelmére vezényelte a bukaresti képviselőház, illetve Románia különböző kormányaiban működő – változó névvel illetett – restitúciós és kárpótlási bizottságnak a tagjaként. Markó Attila a rábízott feladat elől nem hátrált meg. El is nyerte érte mind bírói, mind társadalmi ítéletét. Szolgálatra állomásainak kézzel fogható, tárgyi kötetben összegyűjtött, az erdélyi emlékiratirodalom hagyományaihoz méltó összegzése ezen eredményekhez vezető utat mutatja be.

A szerző bevallása szerint fájdalomból születtek sorai, amely érzés azonban nem önsajnálattá, hanem tiszta, logikus, szilárd érvekkel és bizonyítékokkal alátámasztott memorandummá vált, éles ellentétben a személyét meghurcoló bírói ítélet indoklásával. Markó Attila könyve ugyanis forrásértékkel bíró kordokumentum, ugyanakkor annál tovább mutat: az erdélyi magyar társadalomhoz, a bírói fórumokon túli ítélőszékekhez címzett vallomás, az igazságtételbe vetett hit melletti kiállás is. Markó Attila sorai éppen ezért különösen értékesek: érzelemmentesen, higgadtan tárják elénk az egyházi ingatlanvisszaszolgáltatás romániai gyakorlatának közel két évtizedes eseményeit.

¹ Markó Attila: *Az egyházi ingatlan-visszaszolgáltatás gyakorlata Romániában 1997–2016*. Forum Iuris Könyvkiadó: Kolozsvár, 2021.

Mint ismeretes, Románia a szovjet típusú diktatúra bukását követően – gyakorlatilag a keleti blokk országaiban példa nélkül álló módon – a kommunizmus alatt államosított javak természetbeni visszaszolgáltatása mellett tette le jogalkotási értékválasztását. A döntés eredői több különböző ok együtthatásában rejlik – amelyek jelentős részét jogtörténeti alaposággal tárja fel a szerző – azzal, hogy ez az értékválasztás esetek sokaságában beváltatlan ígérek papírhalmazává vált.

Az *in integrum restitutio* elvének következetes alkalmazása valójában feloldhatatlan elletétben áll a román politikában és alkotmányjogban a XIX. század óta kizárólagosan érvényesülő *homogén nemzetállami alapállással*. Ennek megfelelően nem tekinthető véletlennek, hogy a tárgyi jogszabályok megalkotása során nemcsak következetlenségek sorozata, homályosságok sokasága, a *contra legem* értelmezésre teret nyújtó menekülőutak biztosítása jelent meg, hanem azok kiaknázása a végrehajtás során lassan főszabállyá vált. Ezen körülményeknek további hangsúlyt, sőt keserűséget ad az a tény, hogy a tárgyi jogszabályok már eredendően is csak azokra az ingatlanokra vonatkoznak, amelyeket az 1920-as évek romániai földreformtörvények – amelyek különösen a kisebbségi egyházak vagyoni ellehetetlenítését céloztak – egyáltalán meghagytak eredeti tulajdonosai kezében. Köztudomású tény, hogy az elmúlt évszázadban Romániában a *templomot és az iskolát* két államosítási hullám csapásai érték. A kommunizmus előtti, eleve jelentős áldozatokat követelő államosítások jóvátétele fel sem merült. A sztálini totális államosítás kárpótlási gyakorlata Markó Attila alapos elemzéséből levonható következtetése szerint nemcsak megkérdőjelezhető eredményességű, hanem a visszaszolgáltatni kívánt vagyon mintegy felének visszatartása, sőt *de facto* visszaállamosítása okán *a jól hangzó jogalkotási értékválasztás semmibevételeként* értékelhető. Az *in integrum restitutio* így napjainkban inkább Románia külpolitikai érdekeinek megfelelően továbbélő – valójában látszat – ígéret, az állam jó hírvének egyik eleme, míg a belpolitikában elhamvadó papír, esetlegesen jövőbeni konfliktusok egyedi feloldását gesztusként teljesítő eszköz.

A fenti bekezdésben feltárt történelmi folyamat és az abból levonható következtetés részleteinek kibontását Markó Attila a kötet részeiben, fejezeteiben magabiztosan, a szemtanú közvetlenségével tárja az olvasó elé. A szerző tökéletes helyzetismertetéssel alapozza meg a természetbeni visszaszolgáltatás értékválasztása melletti politikai és jogalkotói döntés indokait, annak belföldi és külföldi kevésbé közismert szempontjait, a román állam érdekeit. Kronologikus elbeszélése valamennyi tárgyi jogszabály megszületésének és alkalmazásának körülményeit nemcsak feltárja, hanem különösen ez utóbbi nézőpont tekintetében kínál olyan információkat, amelyek valós betekintést nyújtanak a bukaresti politika összefüggéseibe.

Markó Attila gondolatait és tollát – noha saját bevallása szerint a fentebb említett fájdalom vezette – valójában nyitottság jellemzi. A szerző maga is kiemeli, hogy a magyar vagy

egyéb nemzetiségek, illetve a zsidó közösség érdekei védelmének alapállása ugyanis nem feltétlenül eredményezték eleve elrendelten a román nemzetiségű politikustársak abszolút ellenállását. Volt tehát egy olyan kegyelmi időszak, amikor a román állam pragmatikus érdekei és a nemzetiségek igényei között korreláló viszony nemcsak felfedezhető volt – különösen az euroatlanti integráció kezdeti folyamatában –, hanem valós eredményekre is vezetett. A kisebbségi és többségi érdekek ilyen együttállása a hatékony jogalkotással és jogalkalmazással a hatékony társadalmi konszolidáció feltételeiként működhetnek volna. Ezen kiindulópontot és a belőlük fakadó eredmények elérésének lehetőségeit maguk a román pártok sem feltétlenül tagadták, mi több egyes bizottsági tagok jóhiszeműségét, kollegiális hozzáállását a szerző külön is nevesítette. A kötet tehát nem vádló hangvételű, ellenkezőleg, a kinyújtott kéz őszintesége, bizakodása az alapja. Ez az alapállás tehát nem mentegetőzés, nem öncélú gesztus, hanem az őrt álló kötelelességtudatának egyértelmű megfogalmazása. Az indok magától értetődő: a romániai magyarság szereti szülőföldjét és hazáját, annak keretei között kívánja boldogulását megelni, amelynek feltétele annak a kölcsönös megértése és megértetése, hogy a *templom és iskola* falai nem az elkülönülés zárványai és eszközei, hanem a többségi nemzettel való együttélés és jövő alapfeltételei és biztosítékai. Az ott őrt álló kötelelessége ennek tudatosítása, közvetítése, az általa képviseltektől nyert megbízása morális parancsa alapján.

Markó Attila kötete ezeken az alapokon ismerteti részletesen az *in integrum restitutio* elve alapján megkezdett román állami kárpótlási folyamat kezdeti bizonytalan lépéseit, a fent említett kegyelmi időszak nagyszerű eredményeit, majd a nemzetállami alapállás előretöréséből fakadóan a kárpótlási folyamat gyakorlati leállását.

A kötet elvitathatatlan érdeme, hogy Markó Attila személyében a törvényhozó és a végrehajtó nézőpontja a fejezetekben egyszerre érvényesül. Nem mulasztja el a jogalkotási hiányosságokra való figyelemfelhívást, ugyanakkor rámutat arra, hogy több esetben az elégtelen jogszabályi megfogalmazás ellenére is miképpen lehetett a törékeny érdekek közötti egyensúlyt megteremteni. A szakmai szempontok mellett a restitúciós bizottságok működésének leírása pedig olyan, színpalak mögötti eseményeket mutatnak be, amelyek nemcsak a nagypolitika küzdelmeit tárják az olvasó elé, hanem képesek megértetni egy magyar nemzetiségű romániai politikus mindennapjainak nehézségeit a Dâmbovița mentén.

A kötet egyértelműen, címével azonosan az egyházi ingatlanok visszaszolgáltatásának gyakorlatával foglalkozik, ám a magánszemélyeket érintő, ugyancsak hatalmas társadalmi jelentőségű mezőgazdasági és erdőterületek visszaszolgáltatásával nem. Ez utóbbi tárgykör feltárása a romániai társadalomtudományok képviselőinek feladataként újabb kutatások magától értetődő kihívásaként van jelen. Ez a kiindulópont csak látszólag okoz hiányérzetet, valójában lehetővé teszi a közösségi kérdések megoldásának elhelyezését, prioritizálását, egyben utat mutat az egyéni jogvédelem kereteinek, gyakorlatának feltáráshoz. Markó

Attila ennek alapján közelít az általánostól a különös felé, ugyanakkor következetesen megmarad a *templom és az iskola* tárgyánál. A szerző ezen kiindulópontja nem a másik tárgykör fontosságának tagadása, ellenkezőleg, a restitúciós bizottság munkájának aprólékos bemutatásával pontosan jelzi előre az egyedi ügyek várható nehézségeit, készíti fel az olvasót, a jogérvényesítőt a döntéshozók gondolatvilágának megértésére.

A kötet különös jogász feladatok összetettségét esettanulmányok útján tárja az olvasó elé, magabiztosan, következetesen. Ennek egyik elemeként rögzíti az *in integrum restitutio* alapján álló visszaszolgáltatási eljárásokat *kárpótlásként*. A fogalomhasználat megfelelő kontextusba helyezése szintén elvi jelentőségű, a kommunizmus államosításai egyértelműen károkozások még akkor is, ha annak formálisan jogszerű kereteit több esetben az állami jog megteremtette. Tekintettel arra, hogy a román jog különbséget tesz a jogcím nélküli, az érvényes jogcím nélküli és érvényes jogcímmel rendelkező államosítás esetei között – elismerve az állam saját jogát is sértő jogszerűtlen károkozást – olyan fogalom választása volt indokolt, amely a magyar nyelvű olvasó számára is egyértelmű. Tárgyi esetben kizárólag az állam okozott – a legtöbb esetben formálisan jogszerűen – kárt, amelyből fakadó igény megoldása a kárpótlás, módszere az *in integrum restitutio* vagy a pénzbeli orvoslás.

A fentiekben rögzítettek szerint az általános helyzetképet, fogalmi kereteket rögzítő bevezető fejezeteket követően Markó Attila a közérdeklődésre leginkább számot tartó esetek részletes ismertetésével folytatja emlékeztetését. A bevezető általános tételek ezáltal konkrét, különös bizonyításhoz vezetnek: felvázolja a gyulafehérvári Batthyáneum, a Római Katolikus Státus, a kolozsvári Minerva-ház, a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium tanulságos esetei mellett a marosvásárhelyi II. Rákóczi Ferenc Római Katolikus Gimnázium kálváriáját. Markó Attila azonban nem áll meg annál a pontnál, ami csak az említett ingatlanok kérdésére leíró jelleggel összefoglal. A szerző továbbfűzi gondolatait, és az Emberi Jogok Európai Bíróságának Romániát érintő gyakorlata bemutatásával újabb nézőpontokat rögzít a kárpótlási kérdések akár egyéni összefüggéseit illetően. A nemzetközi kontextus e körben rámutat a romániai politikai és bírói gyakorlat visszasságaira, következtetlenségére, ha tetszik arra, hogy a román állam saját joggyakorlatával támadja saját jogába illesztett értékvalasztását. A kritika és az érintett perek bemutatása valójában a jog két arcának szembesítése egymással, amelynek különös célja van: a kihunytt kárpótlási gyakorlat új impulzusainak keresése, fellelése. A Markó Attila soraiban foglalt értékítélet és tanulságok összessége minden keserűség ellenére az eredeti jogalkotási cél felülésztését kívánja szolgálni a politikai valóság akadályai ellenére. Meggyőződéssel, konoksággal.

Mind az általános, mind a különös esettanulmányok tekintetében hangsúlyozni szükséges azon politikai és jogi érvelések bemutatásának értékeit, amelyek a kötet jogtörténeti jelentőségét bizonyítják. A politikai érdekpozíciók választása mellett a beadványok jogász érveléseinek érzékletes bemutatása, mellékletekkel való illusztrálása nemcsak az adott

kárpótlási folyamat megértéséhez szükséges információk szempontjából jelentősek, hanem feltárják a világháborúkat megelőző kor romániai és magyarországi dologi jogának, egyházjogának és jogi személyek jogának kereteit is. Markó Attila kötete e körben is bizonyítja a jogtörténet jelenre kiható aktualitását, a jogintézmények történelmi dimenziói megértésének gyakorlati szükségességét.

A kötet zárófejezeteinek érdekességét a Magyarországon is oly népszerű gondolatnak számító korrupcióellenes főügyészség intézményének kritikája képezi. Természetesen legitim vita folytatható egy ilyen igazságszolgáltatási eszköz felállításának lehetőségeiről, Markó Attila személyes kálváriája, illetve az egyházi ingatlanvagyon visszaszolgáltatásával kapcsolatos ügyességi gyakorlat bemutatása intő jel a tekintetben, hogy az állampolitika céljainak alárendelt igazságszolgáltatás milyen diszfunkciókat szenvedhet el. Ezen megállapítás különös aktualitását adja a kötetben is jelzett zilahi Wesselényi Kollégium esete, amellyel kapcsolatban nemrégiben indult büntetőeljárás a romániai református egyház két püspöke ellen.

Markó Attila könyvét végül gazdag és értékes mellékletek egészítik ki, amelyek az emlékek kontúrjait élesen rajzolják meg a restitúciós bizottság példaként álló napirendjei, egyes iratai, dokumentumai által. A mellékletek második fő csoportját a különösen nagy bel- és külföldi sajtóvisszhangot kiváltó sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium büntetőeljárasi állomásait felidéző blogbejegyzések szubjektív sorai zárják. E megoldás helyességéhez nem férhet kétség, Markó Attila kötete így válhat egyszerre emlékirattá, kordokumentummá, a fentebb említett módon jogtörténeti művé, bizonyos szempontból pedig restitúciós szakkönyvvé. A tartalmi fő rész egyértelműen alapos, forrásértékkel bíró, elfogulatlanságra törekvő műként áll az olvasó előtt, míg a szerző személyében rejlő, érzelmekben gazdag sorok záróakkordjai azon vonásokat jelenítik meg, amelyek a legfontosabb mondanivaló lerontása nélkül az olvasóhoz való közvetlenebb hanggal azt közelebb hozzák, egyedivé, emberivé téve a sorokat. A két elem együtt Markó Attila vallomása a magunk ítélszéke előtt.

BÍRÓ BERNADETT

AZ EGYSÉGES UKRAJNAI OKTATÁSI
TESZTELÉSI RENDSZERRŐL

Orosz Ildikó – Pallay Katalin: *A kárpátaljai oktatás helyzete a 2019-es külső független érettségi eredményeinek tükrében*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – „RIK-U” Kft.: Beregszász – Ungvár, 2021. 543 oldal

Orosz Ildikó és Pallay Katalin szerzőpáros 2021-ben megjelent monográfiája azzal a céllal íródott, hogy a kárpátaljai oktatás helyzetét bemutassa, méghozzá az érettségi eredmények ismertetése által. A munka fontosságát mutatja, hogy ezen eredmények megisméréssel összképet kapunk a kárpátaljai magyar oktatási intézményekről, munkájuk sikerességéről vagy esetlegesen hiányosságairól.

Az ukrajnai oktatás 2005-ben tért át a bolognai rendszerre, melynek egyik legfontosabb célja a korrupció elhatalmasodásának a visszaszorítása volt. Sok változást hozott magával, többek között azt is, hogy 2006-ban egységes felvételi rendszer bevezetéséről döntöttek. Ez azonban hátrányt jelentett a kisebbségben élő lakosságnak, mivel ők nem az anyanyelvükön, hanem az állam nyelvén kényszerülnek az érettségi megírására. Így jelentősen csökkent a továbbtanulásra való esélyük. A változás 2007-ben következett be, amikor Iván Vakarczuk engedélyezte, hogy az érettségien a kisebbségiek szaknyelvi szöveget használhassanak.

A monográfia tíz fejezetre tagolódik. Az első fejezetben (*Az érettségi vizsgákról és a tesztelméletről röviden*) bősséggel olvashatunk arról, hogy miért is szükségszerű az iskolások tesztelése. A tesztelés megjelenésétől kezdve azok felépítéséről, hatékonyságáról is szó esik. Minden kultúra meg akarja őrizni hatékonyságát, ezért a „belépést” feltételekhez köti az emberek számára, megméretteti őket¹ (9 old.). A megmérettetés eredménye minősíti és szelektálja a tanulókat. Erre a folyamatra nincs tökéletes megoldás, mert különböző problémák akadályozzák. Így a pedagógusoknak elég nehéz dolga van, mivel osztályozáskor az értelem és érzelem vív csatát. Befolyásoló tényezőként fennáll a szimpátia és antipátia

¹ Hegedűs T. András: Megmérettetés és minősítés: a vizsga mint kulturális jelenség. In: Sáska Géza – Vidákovich Tibor (szerk.): *Tanterv vagy vizsga*. Edukáció: Budapest, 1990. 45–56.

megléte tanuló és tanár között. Továbbá minden pedagógus másként vélekedik az egységesen elfogadott minősítésekről.

A fejezetben olvashatunk az értékelés funkcióiról is, mely megalapozza a tanulók jövő társadalmában betöltött szerepét. Mindemellett az értékelés mérceként és információként szolgál a tanár számára az átadott tudás módszerének sikerességéről. Továbbá a hibák által megmutatja, hogy a további oktatás során mit kell kiküszöbölni és pótolni. Olvashatunk a funkciók hatásairól is, melyek értéket rendelnek a teljesítményhez vagy jelenséghez. Nem is csoda, hogy az érettségi eredményének kimenetelénél mily nagy hangsúlyt kap. Egyrésről a minősítés, másrésről a felsőoktatásba való bekerülés szempontjából. Szó esik arról a tényről is, hogy az értékelés tájékoztat és segít az eredmények tudatosításában, ugyanakkor motivál is (11. old.). Közben a pozitív és negatív megerősítési mechanizmusok segíthetik a reális önismertet, önértékelés és pozitív énkép kibontakozását is (11. old.). Van osztályozás nélküli értékelés is, viszont ez a tanuló számára nem ad egyértelmű visszajelzést tudásának mennyiségi és minőségi mértékéről. Az osztályozással kapcsolatban elvárt követelmény az, hogy ne függjön az értékelő személyétől és a helyzet sajátosságaitól. Ezen feltételeknek kell érvényesülniük a tesztek kiértékelése közben is. Így ezek érvényességéről csak abban az esetben beszélhetünk, ha objektív szemlélettel készült és *„azt mérjük, amit mérni akarunk”* (15. old.).

Az ország fejlődése szempontjából azért is fontos a végzősök tesztelése, mert egyrésről meglátjuk az adott év tudásának szintjét, másrésről mérce a hibák kiküszöbölésére az oktatási rendszerben. Ilyen meggyőződésből csatlakozott Ukrajna is a bolognai rendszerhez, amely által úgy gondolták, hogy az oktatás színvonala is magasabb fokra léphet. Független vizsgaközpontokat hoztak létre, melynek feladata az esélyegyenlőség biztosítása minden tanuló számára, nemzetiségüktől függetlenül. A szovjetrendszerben a kisebbségek azon a nyelven vizsgáztak, amelyet a középiskolában tanultak. Viszont az új reform ezt megszüntette, ezért már nem beszélhetünk egyenlőségről. Így a kisebbségek előtt bezárták a továbbtanulás opcióját, pedig annak célja épp az ellenkezője volt.

Egyenlőtlen felmérésnek számít, hiszen a nemzetiségi iskolákban az államnyelvet nem olyan óraszámban és nem olyan feltételek mellett tanulják. Számukra az ukrán nyelv nem anyanyelv, de az oktatási tananyag egyforma mindannyiuknak. Ez viszont hátrányt jelent a nemzetiségieknek, mivel az ő tudásukhoz megfelelő tesztelésre nincs lehetőségük.

A kisebbségek anyanyelvéből nincs mód vizsgázni ezekben a vizsgaközpontokban, pedig nagy igény lenne arra is, hogy magyarból anyanyelvként és idegen nyelvként is vizsgát tehessenek a felvételizők. Magyarból az anyanyelvi szintű vizsgát kötelezővé kellene tenni a magyar tannyelvű iskolák érettségizőinek, mivel ezzel mérhetnék, hogy a diákoknak milyen a szövegértése, milyen szinten képesek a saját gondolataik kifejtésére, a véleményformálásra az oktatás nyelvén.

A külső független tesztvizsgákról és pontszámításról szóló második fejezetben, címéhez híven, konkrétan ezekről kapunk ismertetést. A 2005-ös csatlakozás után létrehozták a vizsgaközpontot, de kötelezővé csak 2008-tól vált. Először az állam nyelvéből és irodalmából, majd választhattak matematika és Ukrajna története között második tárgyként. Egy 2018-as határozat értelmében már a szakközépiskolák és a felsőfokú szakképzési intézetek (koledzsek) végzőseinek is kötelezővé tették, így teljeskörűvé vált a külső független tesztelés. Továbbá meghatározták azt is, hogy aki nem éri el valamely kötelező tárgyból az átmenő ponthatárt, nem kaphatja meg a végzésről szóló okiratát. A 2018–2019-es tanév végére már kötelező minden végzősnek három tárgyat választani és vizsgát tenni; ezt 11 tárgy közül választhatták ki.

Az adatok alapján arra a megállapításra jutottak, hogy a kárpátaljai magyarok jelentős része nem magyar tagozaton érettségizik, vagy már el sem jut a középiskolába, esetleg már nem Kárpátalján érettségizik. A statisztikai adatok szerint a kárpátaljai magyar iskolákból/tagozatokról ukrán vizsgán részt vevők aránya országos szinten nagyon csekély hatást gyakorol a vizsga eredményére.

A nemzetiségek vezetői a vizsgarendszer bevezetése óta kérik anyanyelvük vizsgatárggyá tételét. Az állam azt az okot hozta fel elutasító válaszában, hogy az igénylők alacsony száma miatt túl költséges lenne ennek lebonyolítása és megszervezése. Hivatkozva arra, hogy az ukrán nyelv és irodalom tesztvizsgára csak 838-an jelentkeztek. Bizonyára ez a szám magasabb lenne, mivel a magyart anyanyelvként beszélik, és hatalmas könnyebbiséget jelentene számukra. Egyrészt a főiskola pedagógiai szakjaira jelentkezők számára ez harmadik kötelezően választható vizsgatárgy, melyet most belső vizsgával tudnak teljesíteni. Másrészt a magyar tannyelvű iskolák pedagógusai szeretnék, ha kötelező vizsgatárgy lenne az oktatás nyelve, ahogy még a szovjetrendszerben is kötelező érettségi tárgy volt, mert ezzel mérhető lenne a 11 éven keresztül átadott tudás mértéke. Továbbá a szülők és a végzősök is kérik ezt a lehetőséget a magyarországi továbbtanulás miatt, mivel az ottani oktatási rendszer egyik feltétele a magyar érettségi. De nemcsak magyar nemzetiségek vonatkozásában figyelhető meg, hanem hasonló a helyzet uralkodik a román és moldáv tannyelvű iskoláknál is, pedig az ő érettségizőik száma kétszerese a magyarokéhoz képest (25. old.).

Ukrajna politikai nyilatkozatai szerint az ország szakított a szovjet múlttal, az euroatlanti integrációra törekszik. Mégsem lehet azon országok nyelve vizsgatárgy az érettségien, melynek anyanyelvi hordozói (lengyelek, magyarok, románok, görögök, szlovákok, bolgárok) őshonos nemzeti közösségként élnek az országban (25. old.). Áttekintették a vizsgák rendszerét, azok értékelésének sajátosságait is. Vázlatosan összefoglalva elmondható, hogy azok, akik 100–200 közötti pontszámot értek el, részt vehetnek a felvételi eljárásban, akik pedig nem érik el az alsó ponthatárt, nem vehetnek részt felsőoktatási képzésben. Az elért eredmények egyben az érettségi jegyet is jelentik a választott tárgyakból. Az ukrán tesztvizsga

esetében azonban csak a nyelvtani feladatokat és az utolsó feladatként megjelölt fogalmazást veszik figyelembe. Azaz nem azt mérik, hogy az érettségiző mennyire érti és tudja alkalmazni a nyelvet, hanem milyen mélységben jártas az ukrán nyelv sajátosságaiban, mennyire ismeri a regionális különbségeket. Érdeemes tisztában lenni azzal a ténnyel, hogy a tesztek az ukrán nyelv és irodalom szakra felvételizők számára készítik, de ezzel mérik az átlag középiskolás nyelvi tudását is, ami nyilvánvalóan nem megfelelő. A nemzeti kisebbségek szakmai szervezetei immár egy évtizede tiltakoznak az ilyen jellegű tesztelés ellen. Szeretnék, ha kétszintű érettségi tesztek alkalmaznának ukrán nyelvből: egyet a leendő bölcsészek számára, egy másikat a többi szakra jelentkező vagy szakképzésben továbbtanulni kívánóknak, amely a nyelvi kompetenciát méri. Ezáltal nagyobb lehetőség nyílna a sikeres érettségire. 2019-ben először tettek engedményt a nemzetiségi iskolákban érettségizők számára.

A további, nyolc fejezetben külön-külön lebontva, a külső független tesztelésen tantárgyak szerinti (*Ukrán nyelvből és irodalomból, Ukrajna történetéből, Matematikából, Fizikából, Kémiából, Biológiából, Földrajzból, Idegen nyelvből*) elért eredményekről informálódhatnak az érdeklődők.

Összefoglalásként elmondható, hogy a szerzők ismertették, elemezték az Ukrajnában folyó, konkrétan 2019-es külső független tesztelésen elért eredményeket. Azok segítségével rávilágítottak a rendszer pozitív és negatív oldalára. Külön kitértek a kárpátaljai intézményben tanulókéra is.

RESUME

Tamás SZABÓ

Foreign Policy of Ethnic Parties (1): A Theoretical Framework

This two-part study aims to analyse the cross-border activities and coalition-building strategies of ethnic parties. In the first part, I argue that the claim-making and representation of minority interests have an important foreign dimension that consists of building relations and coalitions abroad in order to represent the problems of minority communities at an international and European level. In the study, I point out several internal and external factors that have led ethnic parties to play a more active role internationally. Based on the models of transnational advocacy networks and the socialization of international human rights norms, I also propose a model for the foreign policy representation of ethnic parties. In the second part of the study, I demonstrate how the foreign policy of the RMDSZ (Democratic Alliance of Hungarians in Romania) has changed over the past three decades, analysing the most important related issues as well as their international claim-making and coalition-building strategies.

Ágnes-Bernadette GENDA

Migration Patterns of Youth from Satu Mare County

The purpose of this research is to investigate contemporary migration trends among the youth population of Satu Mare, a phenomenon which critically impacts the local economic, social, and demographic situation. It examines the destinations of their emigration, the factors influencing those who remained home, the motives behind the pursuit of employment opportunities abroad, and the circumstances surrounding return migration. It also compares the employment situations and living conditions between those who remained in Romania and those who work abroad. The surveyed group consists of graduates from Satu Mare's three prominent high schools (the Reformed Theological

Secondary School, the Ferenc Kölcsey National College, and the János Hám Roman Catholic Theological High School) who finished their studies between 2008 and 2018. Reducing the rate of emigration requires a variety of measures on both the regional and national level designed to enhance human capital and the local economy. It is imperative to emphasize workplace training and practical coaching, to support small and medium-sized businesses, and to improve the quality of education.

Donát KOVÁCH

“I Believe that We Have Work to Do Here”: Reasons Behind the Choice to Remain Home Among Transcarpathian Hungarians Before and After the Outbreak of War

This paper examines the migration-related decisions of Hungarians living in Transcarpathia and addresses the following question: how do the Transcarpathian Hungarians who have stayed in their homeland explain their choice? To find the answer, the author conducted two sets of interviews in three Hungarian-speaking villages in Tiszahát both before and after the escalation of the Russo-Ukrainian war on February 24th, 2022 and, in doing so, offers an insight into the impact of the war on the region. The results demonstrate that Transcarpathians who choose to remain are deterred from emigrating by negative prior experiences abroad and are encouraged to stay by family ties, home ownership, a desire to fulfil their aspirations in life locally, emotional attachment to their communities and natural environment, and a sense of mission. A year after the escalation of the war, it is evident that the challenging new circumstances have significantly impacted the migration decisions of the interviewees. These circumstances, however, only partially altered the conclusions drawn in 2021.

Csongor MOLNÁR

Protracted General Elections in Serbia

On April 3rd, 2022, voters in Serbia went to the polls once again a mere two years after the last parliamentary elections. The outcome was that Aleksandar Vučić won re-election to another five-year term as head of state. The paper provides an analysis of the 2022 general elections. It examines the two-year period between the two parliamentary elections and the key developments which shaped last April's result, namely the environmental protests against Rio Tinto, the constitutional reform, and the return of the opposition, which boycotted the 2020 elections due to the uneven conditions. Ultimately, the 2022 general elections offered no major surprises. The paper analyses new and potential developments in Serbia related to the Serbian Progressive Party's hold on power, its path to EU accession, and its foreign policy on a regional and global level in light of the Russo-Ukrainian War. The paper's other focus is the situation of the Hungarian minorities. The VMSZ (Vajdasági Magyar Szövetség—Alliance of Vojvodina Hungarians), which is the dominant party among Vojvodina Hungarians, has managed to remain exclusively focused on advocacy for minority rights and regional developments while keeping strong ties with both Belgrade – where it supports the ruling party in parliament – and Budapest. The goal of the study is to present a thorough evaluation of the current political situation in Serbia with an outlook towards future changes and challenges regarding both the country as a whole and the Hungarian minority.

SZÁMUNK SZERZŐI

BÍRÓ Bernadett

Magyar szakos tanár, Beregszászi Mikes Kelemen Líceum; hallgató, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

FAZAKAS Zoltán József

Jogász, egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar; főosztályvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet Tudományszervezési Főosztály

FEJES Ildikó

Szociológus

GENDA Ágnes-Bernadette

Geográfus, a Bálványos Intézet munkatársa

KOVÁCH Donát

Hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, nemzetközi tanulmányok; a Széchenyi István Szakkollégium tagja

MOLNÁR Csongor

Történész, kutató, Nemzetpolitikai Kutatóintézet; doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola

SZABÓ Tamás

Politológus, egyetemi adjunktus, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem